

A CSALÁD ÉS CSALÁDFŐI HATALOM JOGI JELENTŐSÉGE A RÓMAIAKNÁL.

A család és családi hatalom jogi természete felől a rómaiak felfogása a maiától felette elütő. De, a mint erre a klasszikus jogászok többször figyelmeztetnek, elütött az már a más, egykoru nemzetekétől is.

Ámbár az állami élet alakulását a rómaiak is a törzs- és nemzetségnek családi alapon történt egyesülése szerint képzelék; a házasság és ebből eredő vérségi kötelék természeti jelentőségét mindig méltányolni és jogilag megfelelő módon érvényre is juttatni tudták: a család intézményi megalapításánál mégis mindkettőt mellőzve, tisztán u. n. jogi (civilis) ratióból indultak ki; a család és családi személyi viszony keletkezését, fennállását és megszűnését az egyéni hatalomteljesség „potestas“ kategóriájára állítván. A családi hatalom tartalma nem a vérség és specifikus családi szeretet természetével járnai szokott jog és kötelezés együtességéből került ki, hanem benne egy a végletekbe átmenő egyoldalú és kizárólagos egyéni akarat nyert jogi szentesítést: felelőség és gyermek csak uralmi tárgyakként tűnnek fel.

Másfelől azt találjuk, hogy a római közélet másik alakító tényezője az erköles és jó szokás, örökké éber szemmel őrökdi a családi viszony természet-ethikai parancsainak pontos betartása felett. A házasság és szülői viszony ezen alapról való szemléletében párját nem találó magas, ideális szempontokból indul ki. A háztűzhely a szeretet és kölcsönös tisztelet állandó oltára, a család az ősi erények védbástyája.

Honnét a jog és erköles e sajátos eltérése, illetőleg ennek daczára a családi élet virágzó volta? oly kérdés, mely elől gondolkodó jogtörténetirő még kitérni nem tudott; nem is véve ama

több rendbeli jogi sajátosságát, a mely az alapelv részletes alkalmazásánál a jogi logika útját állja.

A problema megoldhatását célzó, egész elméleteket is találunk az újabb jogtörténeti tudományban. De ott van az eredménytelenség zavaró jelensége is; sőt az a még nagyobb baj, hogy a kérdés homályos volta, a megoldást célzott módok mesterkéltségének következtében, nem hogy oszlott volna, hanem konzekvenciáiban sok magában véve világos dolgot is már-már érthetlenné kezd tenni.

Sikerülne tehát csak valamennyiben biztosabb nézpontnak kimutatása, bizonyynyal jó szolgálat volt az erre fordított munka. De el fogja-e ezt olvasóm következő fejtegetésemről mondani, előre annál kevésbé merném ezzel biztatni, mivel, hogy velem tartson, első feltétel: megszokott és nagy tekintélyű nevekkel fedett gondolkodásmódokkal szakítani, a mi pedig nem könnyű dolog.

I.

1. A hagyomány nyomán indult római történetírás az ősi község népességének kivállását, a közös származás tudatából fejlődni szokott törzsi-társulás alakjában tünteti fel. A községet cselekvő állapotában jelentő közeg, a „comitia,“ nem a községtagok számi összességéből került ki. A lakosság ily értelemben vehető, mintegy természeti egésze és a község mesterséges egységét alkotó amaz intézmény közzé, áthidaló tagként helyezkedett egy a község tagjainak közvetlenebb hit- és gazdasági céljait előmozdító társulási szervezet, melynek részei: a „tribus,“ „curia“ és „gens.“ Minden fizikailag és értelmileg már oda fejlődött községtagnak akarata kiegészítőleg járult ugyan a közakarathoz vett comiciális határozathoz (iussus populi, lex); de csak ama közvetítő szervezetben és szervezet által.

A társulás eme tipikus szervezetének két első tagja felvett kérdésemmel csak távolabbi összefüggésben lévén, nem fogom azokat itt közelebről vizsgálni; de annál szükségesebb lesz a harmadikra, a gensre fordítani mindenekelőtt figyelmünket.

2. Ismeretes dolognak vehetem a vitát, mely a gensi intéz-

mény eredeti szervezeti jelentősége felől az újabb jogtörténeti tudományban még mindig elég élénken folyik. ¹⁾ Saját felfogásom könnyebb mérlegelhetése szempontjából a felől tehát csakis annyit akarok megemlíteni, hogy az egyik fővélemény szerint a gens tisztán közigazgatási célból, mesterségesen megalkotott intézmény, melyben a hozzátartozás kérdésénél csak a névközösség (nomen) volt a döntő; míg ellenben egy másik, a mint látszik ma már elterjedtebb nézet szerint, habár a gens közigazgatási célja nem is tagadható, mégis a gensi asszociáció a vérségi kötelékből fogandó fel; a gens e szerint: az agnatikus-család, s csak mint ilyen volt a közigazgatási szervezetbe illesztve.

A mint én látom a dolgot, e felfogások mindenikében van valami, a mi a gensről fenmaradt tudósításainkkal és az egész szervezet természetéből vett indokokkal igazolható. Úgy, hogy a hiba inkább a magában véve helyesnek téves alkalmazásában, különösen pedig az abból levont további következtetésekben rejlik. Ugyanis, az ó-római községi szervezetben kezdettől fogva dominans mesterséges szervezkedési elemek szerint, a gens már eleve sem maradhatott természeti vonatkozásában; községi intézménynyé váltott, s mint ilyennek constructiója a pusztán természeti, tényleges ismervénél, a vérközösségnél, meg sem állhatott. Mert ez többé-kevésbé a véletlen munkája; míg a községi jelleg a jogok és köteleességek átruházásából kerülván ki: az állandóságot és egyneműséget postulálja. A miből könnyen érthető, hogy a gensnél eredetileg minden esetre felvett vérségi kapocs helyét a községhez való közvetlen viszonyában, csakhamar az általánosabb és már mesterséges módon is fenttartható névközösség foglalja el; a minek alapján olyan tagjai is lehettek, a kiknél a vérközösség nyomai már ki nem mutathatók; továbbá, a gensnek corporatív jellege, a mi „ius gentilitium v. gentilitatis“-ban összesített vállalási, fegyelmi és magángazdasági jogositványokban válik ki a községes jog köréből. Ebből azonban még nem következik szük-

¹⁾ V. ö. Niebuhr. Röm. Gesch. I. 326 kv. Schwegler, Röm. Gesch. I. 612—15. Ortolan, Histoire de la Législation Rom. I. 20 kv. Willems, Le droit publ. rom. 2 §. Becker, Röm. Alterth. II, 35 kv. Göttling, Gesch. der röm. Staatsverfass. 35 §. Ihering, Geist des Röm. Rechts. I, 14 §. Clark, Early Rom. Law. §. Fustel de Coulange, Cité antique, Ch. X. stb.

ségkép, hogy a vérség köteléke eredeti jelentőségét egészen el kellett volna hogy veszítse; hogy a genset kitevő tiz-tiz háztűz (domus) csoportosításánál csak talán a telki szomszédság dönt vala; mert ez, egyéb okoktól eltekintve, már csak az ősi hitélet alaptételei szerint sem volt volna lehetséges. Ezen irányban tehát nincs is miért tovább kételkednünk. Ámde én épen azt találtam, hogy ezzel még nem is sokat értünk el arra nézve, a miért e viszonyt tulajdonképen kutatnunk kell.

A gens ugyanis szorosan véve a községi szervezetnek még mindig összetett része; még corporatio, melynél az egyénnek, mint a község önálló tagjának, jogosultsága ki nem válhatott: holott ez, mint „civitas,” a római közjog és polgári szabadság egyik fundamentalis intézménye. Ha már most a gens a községi szervezet végső tagja, akkor a keret zárt és kizáró voltát véve (t. i. hogy a község 300 gensből alakult), úgy állana a dolog, hogy a község és egyén között az utolsó láncszem is a gens; vagyis a jogalanyiség közlésének közvetlen szerve: holott világos, minden kétséget kizáró forrásadataink szerint, a jogalanyiség vagy egyéni jogosultság determinációja minden irányban a familiával, vagyis a gens kisebb alkatrészével volt közvetlen okozati összefüggésbe hozva. A mit világosan igazol mindjárt azon alaptétel, miszerint a családfői hatalom megszűnése, a családtagoknak mennyi külön-külön családdal való kivállását, illetőleg a jogalanyiség teljességének keletkezését vonta maga után. De ezen sajátos ellenmondást az újabb jogtörténeti tudomány a felvett alapokon megoldani nem tudván, azt egyszerűen elejté. Persze csak azért, hogy mindjárt egészen új elméleteket legyen kénytelen felállítani, a melyekből aztán az állam és egyén közötti viszony, illetőleg a családfőség, sajátos természetét érthetővé tehesse. Ezek szerint tudvalevőleg, a római közélet alakulásánál, valamint további fejlődésénél, hol a patriarchalismus, hol az ezzel homlokegyenest ellenkező és az előtt jogilag ismeretlen egyéniségű uverénitás eszméjének alakító elemként való felvétele volt szülő oka mindazon sajátosságoknak, melyek a civitas és patriapotestas intézményeiben illetőleg az egész községi szervezetben nyilatkoznak.

Forduljunk csak el ezen felette iskolás izű dogmáktól, és vegyük Róma alapintézményeit közvetlen vizsgálat alá, mindez bizonynyal más színben is fog feltűnni.

3. Felöltő előttem mindenekelőtt az, hogy Róma államiségának teljes kifejlődési időszakában élt római államférfiak és jogtudósok az ősi alkotmány amaz intézményeinek magyarázatánál azon „mélyebb“ indokokat egyáltalában mellőzik, akkor, a midőn különben minden kínálkozó alkalommal hangsúlyozzák, hogy Róma éppen ezen institucziói is, más népek jogával összehasonlítva, egészen elütő sajátosságot („*proprium civium Romanorum*“) mutatnak. Hogyan értsük meg e jelenséget? Azt mondják a patriarchalizmus uralmából. De valjon, Róma alapítási korát és a körülfekvő népségek állami és társadalmi műveltségi állapotát véve, nem érthetetlen anachronizmus-e egy ilyen kiindulási alap?

Bármily töredékesek és hiányosak is legyenek adataink a Rómát megelőző és azután egy ideig együtt fennállott itáliai államközségek felől, mégis mindenki belátja, hogy azok az állami fejlettség és közművelődés már magasabb fokáig jutottak volt. Eleve is biztosra vehető tehát, hogy Róma első községi szervezkedése alkalmával az amazoknál már kifejlődve talált intézmények általában véve mellőzve nem voltak, vagyis hogy így véve a dolgot, Róma sem volt egészben véve eredetileg más, egy itáliai városi községnél.²⁾ És csakugyan alapos azon megítélés, hogy Ró-

²⁾ E szempont helyes voltát ma már bővebben indokolni egészen felesleges buzgalom volna; több mint bizonyos lévén, hogy Róma első, törzs lakosságát nem szákmányra és kalandokra vágó pásztorlegények csoportja, hanem egy más községben már százados institucziók nevelő hatása alatt élt elszakadtak vagy gyarmatosok alkották. Egészen össze is vág ezzel a római hagyomány, mihelyt annak elbeszélését ma i nyelvre fordítjuk. Hogy egyebet ne említek ugyanis, e hagyomány mindjárt a község alapítását már olyan formaságokhoz kötő, melyeknek alap gondolata az az időbeli uralkodó vallási és polgári életmód állandósult és általános nézeteivel függ össze; első intézményeként olyanokat említ fel, melyeknek feladata a község belső életrendjének létesítése, tehát az u. n. polgári institucziókat. Ezért véve Ciceró ezen intézmények tárgyalásánál maga is irányadónak, hogy „*Romuli . . . aetatem . . . iam inveteratis litteris atque doctrinis omnique illo antiquo ex inculta hominum vita errore sublato, fuisse cernimus . . . in id saeculum Romuli cecidit aetas, cum iam plena Graecia poetarum et musicorum esset, minorque fabulis nisi de veteribus rebus haberetur fides* (De republ. II, 10). A római jogászok pedig ezt másképp éppen nem is tudták még csak képzelni sem. A historiai szempont náluk csak is annyiban nem egészen kifogástalan, hogy fejtegetéseiknél a fejlődés további egymásutánja van elmosódva; hogy néhol methodikai fogásaik kedvéért az eredményt véve, anachronizmusba esnek. Vallási, köz- és

mát, nagygyá és hatalmassá nem annyira intézményeinek sajátos volta, mint inkább népének kezdettől fogva bámulatos tettereje és szívóssága tette; hogy ez hatol keresztül és vívja ki részére Italia többi népeiségei között azon ezentralitást, a melyből élet-pályájuk többé nem szabadulhatott.

De másfelől kimutatottnak vehetjük azt is, hogy azon itáliai államközségek belső életében épen Róma keletkezése táján nagyobb mérvű átalakulások voltak folyamatban, és hogy ezek Róma alapításával is okozati összefüggésbe hozhatók. Miből kerülhetne ki tehát a római íróktól annyiszor említett „római saját-szerűség könnyebben,“ mint ha felvesszük, hogy az akkori műveltséget már magukkal vitt alapítók, a régi állapotokkal való elégedetlenségben nyilatkozó előre törő fejlődés igényeivel is számoltak.

Ezen alapról nézve Róma első állami korszakát, bizonynyal más értelmet kap a szervezkedésről fennmaradt hagyomány is. A tervszerű fejlődés vonása abban nem csak a későbbi reflexio műve, hanem a jól letett alapok természetes következményeként fog feltűnni; a mint ezt a római közjogi tudat maga is állandóan így vette.

Nem czélom itt a római alkotmány alapintézményeit részletesen fejtegetni. De mert felfogásom szerint a családi hatalom épen azokkal való összefüggéséből kellett hogy sajátos tartalmát kapja, bár röviden rá kell mutatnom, mi volt azoknak tulajdonképeni alapja, és miként értendő egymáshoz szerkezeti viszonyuk. Úgy ez, mint a római gondolkodásmód pedig utalnak arra, hogy először is a magistratura természetét állapítsam meg.

4. Az állampolgárok kizárólagos egysége, a rend és jog eszméje szerint tagosult comitia és magistratura, már eleve arra utalnak, hogy a római a közhatalom tevékenységében a nép egészi életének nyilvánulását találta. A tagozat a rend; ez pedig az elsőbbséget és ennek correlatumát, a hatóságot önként adván, könnyű érteni, hogy e nélkül azt, a mit államnak neveznek, a római se tudta képzelni.

magánjogi intézményeik legnagyobb részének típusait, már ők is megtalálták az akkori általános itáliai életrendben.

A hatóság már az ősi római közjogban eszméjének eredeti teljességében lép elénk; mint az állam hatalmának állandósult, tárgyilagosult kifejezése: institueziója. A község hatalmának — a mit a római jogi műnyelv állandóan „potestas“ és „imperium“ kifejezésekkel jelöl — érvényesítője, egyéni köréből épen az által emelkedik ki, hogy a közakarát ama hatalmat rá átviszi, ténykedésében bennfoglaltnak veszi. A minél fogva a magában objektív magistratusi jog, alkalmazottá, mint ma mondanók „alanyi jogosultsággá“ változik; perszé azon lényeges módosulással, hogy az az egyén addigi általános értelemben vett jogalanyisága mintegy nyugvó állapotba jut; vagyis, hogy benne már csak a hatósági személynek van jogi aktivitása, az intézmény elevenül meg; a mint ezt közjogi megjelölése: „magistratus,“ világosan jelzi. Az intézmény eme személyi összefonódását oly természetesnek is vélték, hogy a magistratusi hatalmat önmagában létezőnek képzelni sem tudták; a minék bizonyítéka, hogy a hivatalos év lejártá magában véve a magistratusi személy jogosultságán mitsem változtat.

Egy másik fundamentális sajátság, a magistratusi jog tartalmi oldaláról jelentkezik. A római államjogi tudat a hatósági hatalomnak, közigazgatási kategóriák, mint ma mondják „hatáskörök“ szerint való szétdarabolását, soha sem tudta az állameszme egységével összeegyeztetni. A magistratus kezében a közhatalom nem lehet egyéb, mint eredeti alanyánál a nép egészszénél. Nem volt és nem lehetett más célja és korlátja, mint a közjó fentartása és előmozdításának kötelessége: *conservandae libertatis atque augendae rei publicae — praecipua cura rerum*. Ily alapon tehát az imperium absolut és kimerítő bármely irányban, s nincs változásnak kitéve: a mit mutat az, hogy a római államférfiak hagyományos politikai dogmája szerint a monarchia elejtése és ismét visszaállítása, a hatalom természetén mitsem változtatott. A consuli hatalomról mondja Cicero (De rep. II, 32), hogy az „*genere ipso ac iure regia*“ (sc. potestas); a principatusiról Ulpianus (D. I, 4. 1), hogy az kötelező, mert „*lege Regia — populus ei (sc. principis) et in eum (sc. principem) omne suum imperium et potestatem conferat.*“ A köztársaság

egyik alapintézménye; a collegatus másképp, mint ily alapon, közjogi érthetlenség is maradna. ³⁾

A szó szoros értelmében szervileg alkalmazkodott a magistratus ama közkormányzati eszméjéhez, az alkotmány két másik alapintézménye, a comitia és senatus.

5. A comitia az államközség eszmei alanyiségának konkrét alakja, a képviselés mesterséges intézménye által közvetítve. Cselekvési körének kiszabása tehát csak a községgé egyesülés és szervezkedés ezéja szerint történhetett. Ezek pedig részben állandók és változatlanok; részben a mindinkább kibontakozó és teljesebbé váló közélettel felmerülők, tehát megfelelő intézmények létesítésével, a közélet rendjébe illesztendők. A római köztudat az első kategoriába tartozóknak vette: a község és védő istenei közötti viszony szakadatlan fenntartásából eredő kötelek teljesítését, s azon világi ténykedést, a melyben saját jogalanyiségának tudata szükségkép kifejezést kellett hogy találjon: a magistratus választását és az önfentartás biztosítékainak, az alapintézményeknek közvetlen védelmét. A másik kategoriába tartozott mindaz, a mit ma „törvényhozás“ kitétel alatt szokás érteni.

De a község jogalanyiségának ezen egészen helyesen és magában véve kimerítőleg concipiált intézménye, sajátyszerű kibővítést nyert már az ősi alkotmány egy másik intézményében, az u. n. „senatus“-ban, vagy a mint a regnum idejére vonatkoztatva jelölték: „consilium regium“-ban.

Tudva lesz, hogy a régi római közjog egyik leghomályosabb kérdése a senatus és comitia között létezett viszony ter-

³⁾ A római jogtörténeti tudomány egyik legszebb sikerének vehetjük a magistratura világosabb és határozottabb felfogását az újabb írónál. L. különösen Mommsen, Staatsrecht I, 44. Becker, i. m. II, 7. Willems i. m. p. 225. Forrásaink azonban már nem mindig elég szabatosak. Így p. Paulus (D. L., 16. 57.) a magistratus fogalmának megállapításánál csak a grammatikusok (Varro, de L. L. V. 14; Festus v. magisterare) után indult; az ő meghatározásában tárgyilagosságnak csak a „preecipua cura“ rész vehető; a mi azonban a magistratus fogalmát még ki nem meríti. Jellemző azonban, hogy már Festus is hangsúlyozza az imperium bennfoglaltságát: „qui per imperia potentiores sunt.“ A szómagyarázatra nézve különben v. ö. Dirksen, Manuale latinitatis fontium iuris civilis, v. Magistratus p. 559. Mennyiben volna talán teljesebben fogva fel a dolog a szövegben adott tételek szerint, ezt itt persze bővebben nem fejtegethetem; megjegyezhetem azonban, hogy úgy ez, mint a

mészete; vagy a mint ismét ma mondanók, a senatus közkormányzati hatáskörének megállapítása; s hogy e homály szülöke részben forrásadataink hiányos volta, de különösen a római államférfiaknál is már észlelhető kényszerűség a nehézségen úgy segíteni, hogy a regnum korabeli senatusra a köztársaság közjogából vonnak következtetéseket; holott kétségtelen, hogy a két időszak között a senatusra nézve ilyen áthidalás lényeges tévedésbe esés nélkül lehetetlen. Itt is felette eltérnék jelen feladatomtól, ha e hiba részletes bírálatába bocsátkoznám: legyen szabad tehát e kérdésre vonatkozó tanulmányozásomnak inkább csak eredményét felmutathatnom.

6. A rómaiak állandó észjárását tartva szem előtt, bizony merném állítani, hogy a senatus eredeti jelentősége, az érettkor és előkelőség természetes tulsúlyában rejlett; a közkormányzat azon követelményében, hogy benne a közérdek a körültekintő megtartolás biztosítékát bírja. A római politikai bölcsesség, a közügyek terén való működés egyik feltételének tekinté mindíg, hogy az intéző hatalom döntő szavának kimondása előtt azokhoz forduljon, kiknek véleménye a körérzületre támaszkodik, és egyuttal a tapasztalás és belátástól van irányítva. A közgondolkodás ezen állandó axiomájából nyerte tehát a senatus intézményi jellegét, és ezzel egyszersmind az alapszervezettel állandó összefüggését; de egyuttal a jogilag kötelezést nem szülő véleményező vagy tanácsadási közvetlen feladatra utalása, magyarázza is a tanácsnak jogilag nem determinálható viszonyát úgy a comitia mint magistratushoz. Ezen szempontból véve egészen helyes és könnyen érthető közjogi jelentőséget nyerhet Cicero sokfélekép méltatott ismert megjegyzése, hogy Romulus, mint jó uralkodó „magis patrum auctoritate consilii regnavit“ Nem a község „gyámja“⁴⁾ tehát a tanács; vagy a „rex mellé rendelt családi-tanács,“⁵⁾ vagy mint még egy más „fő“ vélemény tartja „magánosok semmi önállósággal nem bíró gyülekezete,“⁶⁾ hanem: községi instituczió, melynek

comitia és senatusra vonatkozó részek, egy nagyobb terjedelmű tanulmányomból vannak véve, a hol már a kellő indokolás sem hiányzik.

⁴⁾ Willems i. m. p. 46.

⁵⁾ Lange, Röm. Alterth. I, 53. §.

⁶⁾ Rubino, Unters. über röm. Verfass. u. Geschichte. 146 old.

szükséges voltát a nép gondolkozásmódja és az ősoktól öröklött jó szokás igazolta. Közreműködési köre feladatának sajátjánál fogva eleve és szorosan ugyan ki nem jelölhető; de kétség kívül mindazt felöleli, a minek közkötelező voltát közvetlenül a község önelhatározásából lehetett csak indokolni.

7. A mondottak szerint mind a három fundamentalis intézménynek közvetlenül véve saját alapeszméje és célja levén, a közrend létesítésénél az elkülönített működés színében tűnnek fel; a minthogy az újabb jogtörténeti tudomány szemlélni és mérlegelni is szokta. Ámde ez épen csakis külszíne a dolognak; mert valóságban, a mint már az eddigiekből is kivehetni, közöttük a legszorosabb, egymást kiegészítő szervi összefüggés a dominans momentum; a mi minden olyan alkalommal azonnal előtérbe is lépett, a hol a hatalom tényében a község közvetlen akarata, mint mondják, szuverénitása kifejezésre kellett hogy jusson: a hol a hatalmi tényből eredő jog vagy kötelezés általános, az állam alanyiságát közvetlenül érinté. Kétségtelen ugyan, hogy a központi erő a comitiában feküdt; a mit mutat az, hogy a magistratus hatalmi tényeinek jogosultsága a közjog állandó és hagyományos tétele szerint, mindig csak származékos, átruházott jogosultság következménye. De épen abban nyilatkozik a római jogi köztudat világossága és határozottsága, hogy a magistratus másfelől nem kevésbé állami alapintézmény oly értelemben véve, hogy nélküle a közhatalom csak eszmei léttel birna, mozdulatlanul maradna; habár mint mondtam, a magistratusi tény legitimilisát csak a község közvetlen elhatározása indokolhatta. Míg ismét egy másik irányban a senatus közreműködése korlát, melyet a közakarat mindjárt eleve önmagában talált meg és juttatott érvényre, midőn egyes elhatározásainak érvényét, az érettebb kor tapasztalata és megfontolására, mintegy feltételre állítá. A magistratus és comitia ama kölcsönös viszonyának alapja az alkotmány állandó és sarkalatos része az u. n. „lex curiata (Regia) de imperio;“ a comitialis határozat feltétlen kötelező voltának, tartalmi helyességének ismervénye: az „auctoritas senatus.“ 7).

7) Így lehetne, azt hiszem, legkevesebb inconvenientiával e felette vitatott, s valljuk meg, egyúttal csakugyan homályos közjogi viszonyt formulálni.

Kérdem már most: hol van itt csak nyoma is a patriarchalis eszme praedominans voltának; vagy lehetne-e egyáltalában ennek felvételével azon alkotmányi intézményeket akár külön-külön, akár együttműködésükben helyesen érteni? És e kérdés fennmarad a másik, u. n. individualis elmélettel szemben is; mert ennek jellegadó jelentőségét ama közintézmények világosan collectiv megállapítási módja, már magában is, eleve kizárta. De ha ez így van, akkor felvett intézményünk, a család és családi hatalom további kutatását illetőleg is mondhatjuk, hogy ezen alapon és ezen irányban sajátos jelentőségének megismerését hiában reményli valaki. Az eredmény legfeljebb az lesz, a mi eddig is volt: egymástól lényegileg különböző dolgok összetévesztése. Ha pedig ismét az eddig követett út és mód czéltalan, akkor ebből már mindjárt következik, hogy nem is az egyedül lehetséges: mert minden dolognak meg van a helyes, mint mondani szoktuk, a maga módja. Keressük csak tehát.

8. Az alkotmány említett három alapintézménye, magistratus, comitia és senatus, a mint talán nem is kellene mondanom az állami életrendet illetőleg még nem kimerítők. Bennük csak a község ideális léte találta meg érvényesülésének konkrét módjait: vagy mondhatnók saját alanyisága válik alkalmazottá. Ha valamely állami társulás itt megáll, akkor teljes kibontakozásáról szólni nem lehet; az ember abban nem találta meg azt, a mit keresni szokott: önezelu eszméjének fokozottabb és tökéletesebb megvalósítási módját. Már pedig az állam historiai léteczélja szerint csakugyan nem egyéb: az emberi lét legmagasabb formájánál. Érdekei különvált feltűnésének daczára, emberi érdekek abstractiói; ily értelemben az egyénieknek is mintegy csúcsban egyesülései. Az ember egyéni létét az állami meg sem semisítheti a nélkül, hogy saját magáénak tökéletesebb megalkotásáról egyúttal le ne mondjon. Az egyéni létnek az államhoz való meghatározása, ennél fogva éppen olyan originarius szervezeti feladat, miként ezt a községre magára vonatkoztatva vettük.

Mert pedig az ember egyéni kiválása természetileg a család útján történik, önként merül fel a kérdés: vajon nem a kettő közötti eme természeti viszony folyt-e be egyiknek is másiknak is jogi alakításánál?

9. Az ember egyénisége a jog szempontjából véve sem lehet más, állami vagy jogi elismerésre jutott önállóságánál. A kérdés tehát először az: miből állhat ezen önállóság? Egyéből nem, mint hogy annál fogva az egyénnek a joghoz alkalmazkodó akarata a jog elismerése és védelmében részesül. De ha az egyéniség jogi elismerése a joghoz való alkalmazkodást feltételezi, magától értetődik, hogy mindenkori köre az államrend alapintézményei által lehet csak közvetlenül meghatározva. A mi két irányban történik: megadják azok neki az államhoz való tartozás általános jogát, illetőleg közvetítik ennek elvont jogalanyiságában való részesülését: mely okból lehet és szokták is, az egyéniséget a jogalanyisággal ugyanazonosítani. Az első viszony egészen általános tartalmu; de már a másik szükségképen szorosan körülírt, a minthogy egy már konkrétobb kifejezéssel: „állampolgárság“ szoktuk is jelölni. Akár egyik, akár másik vonatkozásában véve azonban, mindig úgy áll a dolog, hogy az egyéniség vagy jogalanyiság az alkotmány egészével áll okozati összefüggésben, és ez okból mindig „pozitív.“ Az egyéniség azonban az egyéni érdekek elismerését is követeli; ezek pedig már egyéni minőségüknél fogva, csaknem végtelen változatosságban jelentkezhetnek. Önként érthető tehát, hogy az alap kategória eredeti egyszerűségénél, egy még oly kezdetleges állami életmódot is téve fel, meg nem állhatni; vagyis hogy az ember jogalanyiséga ezen irányban szükségkép közelebbi determinációt követelt. Hogyan történt ez? ma már az állam történeti fejlődésének tisztultabb felfogásából indulva ki, nem nehéz megmondanunk. Egyszerűen és érthetően szoltunk ugyanis, ha azt mondjuk, hogy a feladat a jognak köz- és magánjogként további szétválasztásával volt megoldva; az utóbbi tagban, mint már a kifejezés is mutatja, az egyéni érdekkörnek a közrendbe való beillesztése foglaltatván. E kör terjedelme is persze az állami fejlődés különböző fokain különböző volt. De a római jognak alap- és állandó axiomája, hogy az állam céljai ezen irányban már meg vannak óva, mihelyt az egyéni érdekek érvényesülési módja a közélettel összhangzásba van hozva. ⁸⁾

⁸⁾ Az újabb, főleg német írók közönséges képzelete, hogy a rómaiaknál a magánjog eleinte a közjogban lappangott, különösen pedig, hogy az csak a plebejusi viszonyok közjogilag annyira anomalikus természetéből vette le-

Amde a rómaiaknak ismert képzetét az állam szervezetének, hogy így fejezzem ki, mintegy mechanikai része felől, tartva szem előtt, az a kérdés már most: az egyéniségnek elismerése, mi módon volt ezen oldalról az egész alkotmánynyal összekötve? illetőleg, mi volt azon külső alap, substratum, melyre az egyéniség jogi eszméje náluk állítva volt?

10. Mai felfogásunk szerint a jogalanyiség az emberminőséggel ugyanazonosítva lévén, mondhatjuk, hogy ez a közvetlen alap is, melyre az fennebbi értelme szerint állítva van: és hogy a jogalanyiságnak csak további kibontakozása a családi állapot. De a római ezt tudvalevőleg nem így fogta fel. Az ember minőség náluk pusz t á n természeti tulajdonság, mely önmagában véve jogi aktivitásra senkit sem képesít. Ily értelemben a jogalanyiságnak nincs substratuma. A „homo“ magában véve annyira nem jogalany, hogy ennek épen ellenkezője, az az jogi tárgy „res“ is lehet. Vagyis, hogy a jogalanyiség abstractiója, a civitas, náluk eredeti jogi körét még szigoruan betartja; az ember csak mint civis tarthat számot a jog elismerésére. Illusztrálja is ezt mindjárt a közjog egyik legfundamentálisabb tétele, mely szerint mindaz, a ki vagy a mi a községi köteléken kívül áll, a község egyenes negatiója, „hostis,“ „hostilis res,“ a kivel vagy a mivel jogi összeköttetés örök időre képzelhetetlen: „aeterna auctoritas esto.“ Sőt, ha a civis maga ellenséges hatalomba került, akár ütközet alkalmával, akár ha csak a háboru kitörése véletlenül ellenséges területen találta volna: a községre nézve meghaltnak, „a polgárok számából kitörültnék“ vétetett, az az jogalanyisége megszűnt. ⁹⁾

A természeti alap, vagy a római speculativ kitéltet használva, a „naturalis ratio“ teljesen indifferens volta jellemzi pedig a civitasnak az állam beléletében való alkalmazott jelentőségét is.

gyen keletkezését. De e felfogásról a római jogászok mitsem tudnak; a mint-hogy az állam természetes fejlődése is ellene mond ama hypothezisnek. A közés magánjog között különbséget létesíteni szokott szempontot, a köz és magánérdek elkülönítését, forrásainkban a lehető szabatosan találjuk mindenütt. V. ö. p. D. I, 1. §. 2. (Ulpianus); J. I. 1, §. 2. 6 Cicero, de finibus bon. et mal. V. 23; Liv. III, 34 VIII 17; Gell. N. A. X, 20. Plin. ep. I, 22. VIII, 14. stb.

⁹⁾ Mindez a közjog állandó tétele, melyet forrásaink számtalanszor ismételnek.

Elvontan véve ugyanis a civitas a specialis római intézményekben az egyénnek nyújtott jogok mintegy alanyias összesítése, a római közjog alapsémájában: a ius honorum, ius suffragii, ius connubii és ius commercii, mint ma mondanák megannyi alapjogok szerint meghatározva. Egyik úgy, mint a másik, csak a római sajátos állami életrend alapján képzelhető. Még az a rész is, mely a nemzeties alanyi érülettel összefüggni egyáltalában nem látszik, a ius commercii, annyira specialis civilis feltételek szerint volt képzelve, hogy valamely szövetséges néppel fenntartott forgalom lehetősége, nem úgy mint ma, magában a forgalom jelentőségében rejlő, nemzetek között közösöknek tartott elvekből eredőnek volt véve: hanem ezt is csak úgy magyarázták, hogy Róma maga magán tágit, saját jogát szövetségessére is kiterjesztvén; de még mindig fentartva kizárólag csak római polgárt megillető olyan forgalmi jogokat, a melyeknél a civilis ratio elközösítés esetében szükségkép megszűnik vala.¹⁰⁾

Ezek szerint tehát az ember egyéniségének jogi elismerése a római jogi felfogás szerint, a mint ezt különben a dolog természetete is adná, csakugyan egészen világosan függ össze magával a község életrendjével; nem volt szükség arra, hogy az egyén jogalanyiságát valamely e czélra külön szolgáló szervezeti rész közvetítse. A civitas a szó szoros értelmében vehető alapintézmény, mely lényegileg sohasem is változott, jólehet az állam eredeti politikai és társadalmi viszonyai viszonylag véve már igen korán gyökeresen változtak.

Fennebb feltett kérdésünkre tehát, hogy valjon a család és egyén között létező természeti viszounál fogva, az egyéni jogalanyiság megalakításánál nem volt-e a családiságnak befolyása? azt hiszem elég biztosan felelhetünk.

Ámde itt azért még nem szabad megállani, különben oda jutunk, a hová azok, kik a római közélet fundamentumának épen csak az egyéniség jogi elismerését veszik. Az egyéniség a civitas felvett jelentőségében, ha így mondhatnám, csak legegyszerűbb, és publicistikus tartalma szerint áll előttünk; holott mint már rámutattam, az egyéniség elismerésével együtt jár az egyéni érdekkör kiválása is, a mit az állam jogi rendjében a magánjog

¹⁰⁾ V. ö. p. Liv. VIII, 14; IX, 43; XXXI, 31; XXXIX, 19. stb.

eszméje képvisel. Már pedig ezen irányban, határozott és világos nyomaink vannak arra, hogy ennek conceptiójánál a családiság jelentőségét a római jogi felfogás is felismerte és méltányolta: csak hogy persze egészen saját módja szerint!

11. A római állam szervezetében, mint érintők, a keret széléit a gensok képezték. Itt végződik mondhatnók, az állam egészi jogalanyiségének mintegy külső substratuma; tehát itt kellett volna hogy kezdődjék az egyéni jogalanyiség elkülönülése is. Ámde a gens egész szabása még tisztán testületi jelleggel volt, mely okból nem is lehetett az a közvetlen alap, a mire az egyén akár az államhoz, akár egyesekhez viszonyító magánjogi körének alakulásával támaszkodhatott volna. De ott van már a gens legegyszerűbb alkateleme a domus, a familia; és pedig így véve a dolgot, mint nem csak a gensi, hanem egyúttal az állami asszociáció valóságos széle vagy legegyszerűbb tagozata; a melyben tehát a corporatív tulajdonság már tovább alakítólag nem hat, önmagára tér vissza; és így az külön jogi alapot már csak az egyéni jogosultságban nyerhetett. És valóban, a római családi intézmények között nincs egy sem, melynek jogi miségét máskép, mint épen csak ezen alapon megérteni lehetne; a mint hogy nem volt semmi nyoma annak, hogy az állam alapintézményeinek alakításánál a familia corporatív jelentőségével hatott volna. Sőt abban áll épen itt az a sokszor emlegetett római sajátosság, hogy a családi hatalomban foglalt jogosítványok a községi hatalomnak egyszerűen utánczolt részei: az egyéni jogosultság mely itt az alapot képezi, szükségképen hozván ezt magával.

A családi hatalom körét és tartalmát részletesen ismertetni akarván, fejtegetéseit Gaius mindjárt egy olyan tétellel vezeti be, melyben a család természeti alapjaitól teljesen abstrahál, arra utalván, hogy a római polgár családfőségének hasonlója más népek jogi életében sehol sem fordul elő. ¹¹⁾

De másfelől, bármely irányban kutassuk az egyéni jogosultság alkalmazott jelentőségét is, a familiával intézményszerű összefüggése minden alkalommal előtérbe fog lépni. A mi ma már,

¹¹⁾ Gai. I, 55.

midőn e bámulatos jogrendszert egész összefüggése szerint szemlélhetjük, csak arra utalhat, hogy a római tisztán felismerte egyúttal azt is, hogy az egyéniség és állam közötti viszony, eredeti közvetlenségében hagyva, az állampolgárok szerveies egysége helyett, azok pusztán numericus sokaságát eredményezhette volna. Hiszen csak a családban válik ki az embernek már természeti egyénisége is, és csak a családi kötelék ismét az, a mi az egyént az államban atommá törpülni nem engedi: a mi homogenitását a nagy nemzeti testben folytonosságban tartja.

Mert a római alapjog a család létét tisztán jogi rátióból construált mesterséges alapra állítja, úgy tűnik fel a dolog, mintha ezzel a család természeti jelentőségét úgy az államra, mint az egyénre nézve teljesen elejtette volna: holott valóságban épen ellenkezőleg történt. Egy oly állami szervezet alapján, milyen a római volt, a familia és civitas elválhatlan egyesítése épen azt akarja jelenteni, hogy ezek az államiság állandó complementumai; tehát hogy alapjuk szerint is az állam rendjében kell gyökerezniök; a mire a családiságban talált puszta „naturalis ratio“ elég erővel nem birt volna.

II.

12. A családnak a községgel való kiemelt sajátos összefüggéséből mindenekelőtt könnyen fogjuk érteni, miért állítja a római jogász a családiság közvetlen alapjául a magában véve genericus jelentőségű manust vagy potestast fel; s hogyan volt aztán ezen alapon egészen természetesnek vehető, a családhoz tartozók között mindennemű, különben természetes különbségeknek, tekinteten kívül hagyása. Hogy a családi hatalmat meghatározhassuk, nem is lehet tehát annak csak konkrét tartalmából kiindulni; hanem előbb meg kellett hogy kapjuk mi az a manus, illetve potestas általános értelme szerint?

Alapjában véve erre csak így felelhetünk: a manus vagy potestas az egyéni jogosultság állami elismerésének kifejezése; közelebbi tartalma szerint tehát az egyéni akaratnak jogivá alakulása, oly értelemben, hogy az a közakarattal (iussus populi —

lex) congruens. A miből következik, hogy lényegileg véve a kettő között alaptulajdonsági különbségek is csak annyiban képzelhetők, a mennyiben a jog közvetlen alanyának, az államnak céljai és az egyéniek egymástól általában véve elkülönülőknek vagy épen ellentéteseknek is gondolhatók. Tisztábban és határozottabban ezen, a dolog természetéből folyó tételek, sehol sem fordulnak elő mint a rómaiaknál. A jog mint hatalom, a mint láttuk, szerintök csak abszolút jellegű lehet. Így van-e ez a jognak átvitt alakjánál is, az egyéni alanyi jognál? Annyira így, hogy még a későbbi teljesen átalakult jogi és társadalmi viszonyok mellett sem tudták ezt másképp képzelni.

Legközvetlenebb bizonyítékunk erre nézve, mindjárt jogi terminológiájuk.

13. A teljes mérvű alanyi jogosultság megjelölésére, ugyanazon kitételeket találjuk, melyeket a magistratusra átvitt községi hatalom kifejezésére használtak. Valamint az ősi szervezet első hatóságának kormányzói hatalmát, ugy a családfőt is „manus“-nak nevezik: „omnia manu a Regibus gubernabantur“; a midőn pedig ezen kezdetleges és képletes jellegű kitévelt a közhatalomnál a már abstractabb és általánosabb „potestas“ „imperium“ váltják fel, ugyanez történik a családi hatalomnál is; persze azon önként értetődő közelebbi determinációval, a mit itt a dolog természete hozott magával: a rex hatalma „regia potestas“ „regium imperium“, a consulé „consularis potestas“ „consulare imperium“, a princepsé „potestas principis“, — a paterfamiliasé „patria potestas“, „domesticum imperium.“ A község hatósága „magistratus populi“; a háztűz ura: „magistratus domesticus.“ A község hatóságának közbelépési módja, hatalmi eljárása: „iudicium regium, — legitimum“: a családfőé „iudicium domesticum.“¹²⁾

¹²⁾ A „manus“ mint regia potestas Pomponiusnál D. I, 2. 2 § 1. A manus és potestas állandó terminologiai jelentősége a paterfamiliasra vonatkoztatva, nem szorult bizonyításra. Az „imperium“ „magistratus domesticus“ „iudicium domesticum“ kitételeket illetőleg pedig l. p. Gell. N. A. X. 23. Seneca, de benef. III. 2. Tacit. Ann. XIII, 32. Sueton. Tiber. 35. stb. V. ö. Roszbach, Unters. üb. die röm. Ehe. 12. kv. old. Hasse. Das Güterrecht d. Ehegat. 171 kv. old. Különösen Voigt, die XII. Tafeln. 93 §.

De még biztosabban igazít útba az, a mit e kifejezések alatt értettek.

14. A magistratus imperiumának nincs más korlátja a község alapintézményeiben kifejezésre jutott közérdek, közjó kötelező szem előtt tartásánál. Az imperium osztatlan jogosultság. A kormányzati jogok hatásköri szétbontása, a római előtt közjogi lehetetlenség, a minthogy az újabb jogtörténeti tudományban is ennek kísérlete hiú törekvésnek vehető. Az imperiumnak még polgári, katonai és vallási körök szerint felvenni szokott általános megkülönböztetését sem találtam keresztül vihetőnek, mivel az erre alapul szolgálható viszonyok megfelelő szétválasztása a tulajdonképeni értelemben vett rómaiság idejében fel nem található. Az államnak katonai szervezete az alkotmánynak nem része, hanem maga az alkotmány; míg ismét a vallási szervezet: a polgári és katonai intézmények alakító és fenntartó eleme.¹³⁾ A magistratus hívja össze a közgyűlést, terjeszt az elé javaslatot, mondja ki kötelező erővel annak határozatát. A magistratus (rex, consul) a legio feje; az ő kezében van az igazságszolgáltatás, mert épen az élet és vagyon feletti bíraskodás képezi a hatóság rendfentartó eszméjét. Míg ismét a község háztartásának fedezésénél a törzsvagyonnak biztosítása, a tagok keresményének, munkaerejének a közérdek elérése céljából igénybe vehetése, az adó meghatározása és kivetése, az eredeti közjog szerint nem kevésbé a magistratus imperiumából kifolyó jogosultság. Végre, mert a római államközség nem csak politikai, hanem egyuttal vallásközség is, kellett hogy a védő istenség ál-

¹³⁾ Az államhatalom megosztottságának előnyös volta a római államférfiak figyelmét sem kerülte ki. Így állítja Cicero (de republ. II, 23), hogy: „Statuo esse optime constitutam rempublicam, quae ex tribus generibus illis, regali et optimati et populari confusa modice.“ (V. ö. még de republ. I, 29, 45.). Sőt a köztársaság ideje alatt a legfőbb hatalom körül vívott politikai harcok eredménye első tekintetre épen úgy is tűnik fel, mintha a polgári szabadság biztosítását, csakugyan a hatalmak megosztásában keresték volna. Ámde ez mégis csak látszat; mert ezen elmélet közjogilag tételezve soha sem lett, a mit a közigazgatás további története, valamint az imperium tartalma felől fennmaradt jogi adataink minden kétséget kizáró módon tanúsítanak. A kormányzó hatalom évenkénti közvetlen keletkezése, a magistratus és populus közötti viszony folytonossága és kölcsönös volta, ama szétdarabolást csakugyan nem is tűrte volna.

landó oltártüzhelyének állandó papja is legyen, ki a község és istene között a szakadatlan összeköttetést a cultuscselekmények folytonos teljesítésével fenntartsa. De ezen közeg ismét nem más, mint a község magistratusa, a rex, illetőleg consul: a minnek következtében Rómában külön papi rend ki sem válhatott. És épen csak az államháztartás és vallásügy vezetésének az imperiumban illetően egyesítése magyarázza a római közélet annyira jellemző sajátosságát, mely szerint Rómában az állami intézmények a társadalmiakkal még eredeti, mintegy természeti összefüggésben lépnek elének, a további fejlődésben egymást folyton feltételezik és támogattják; másfelől, hogy a magistratus egyik legsajátosabb feladata volt, a polgárnak magán gazdasága és erkölcsi magatartása felett örködni, esetleg az e téren tévelygőket a helyes útra, ha szükség büntetésekkel is, terelni.¹⁴⁾

A már kiemelt fogalmi determinatióból származó különbségtől eltekintve, mindezt megtaláljuk a domesticum imperiumban is.

A családfő joga is egységes és oszthatatlan jogosultság. A hatalom tárgya szerint tényleges különbségeket tüntet ugyan fel, de ezek jogiakká a régi alapjog értelmében soha sem válhattak. A jogosultság tartalmilag absolut és kizárólagos. Személyi vonatkozásban a paterfamilias a család tagjai felett korlátlan fegyelmi hatalommal (domesticum imperium) bírt, a melyet saját iudiciuma (domesticum) alapján gyakorol: a bűnöst halállal fenyitheti (ius vitae ac necis); családjából kitzszithatja, elűzés, (e conspectu abire iubere) illetőleg eladás (ius uendendi, emancipatio) által; vagy bármely más a jog és szokástól bevett módon büntetheti (castigatio, coërcitio, animadversio, punitio). Sőt a mást anyagilag megkárosított családtagot kártérítés fejében is egyszerűen kiadhatja (noxae deditio) s ezzel minden további kötelezettségétől szabadult.¹⁵⁾

¹⁴⁾ Hogy ezek a római közjog állandó tételei voltak, forrásaink bizonyítják, melyek közül utalhatunk p. Dionys. II, 14. 43; III, 1; Cic. de republ. I, 40; II, 21. V, 2. Liv. I, 42; V, 52; Plutarch. Publicola, 2. Tiber. 16; Plin. H. N. XXXVI, 24. Festus v. Quiritium fosse. Dionys. II. 76: D. I, 2. 2 (Pomponius) stb.

¹⁵⁾ A családfői hatalom személyi vonatkozásu tartalma felől számos forráshelyünk van, melyek az abban rejlő „asperum et directum“-ot a lehető

Még teljesebb és kizárólagosabb a potestas vagyoni jogilag: mivel ama határoló tekintetek, melyek személyi vonatkozásában részint a közerkölcs, részint a családtagok jóképességének a közjog szempontjából eredő elismeréséből származtak, itt korlátozólag nem hathattak.

Ósi és állandó alaptétele a *ius civile*nek, hogy a *paterfamilias* akarata vagyoniilag teljesen autonom, kizárólagos oly értelemben, hogy úgy a közvetlen használatnál, mint harmadik személyekkel szemben, csak az érvényesülhet: a család hozzátartozóinak mindennemű vagyoni jogi ténye, csak „*ex persona patris*” jöhet jogi elbírálás alá.¹⁶⁾

15. A potestas civilis ratioja vagyis a család és családi hatalomnak sajátos elvű szervezeti fűződése, ha mondhatnók, még világosabban nyilatkozik a családbeliség keletkezési és megszűnési módjaiban.

Fundamentális eszmének vettem, hogy a családfőség, a míg eredeti jelentőségében állott fenn, a *ius civile*ben önálló intézményi alappal nem bírt; hogy közvetlenül véve a dolgot az atyagi hatalom jogi érvényre csak a *civitas*ban jut. Ezt most már így is mondhatjuk: a családalapítás közönséges feltételei a házastársi egyesülés, gyermekek nemzése a családi hatalom keletkezésének nem jogi okai, és pedig annyira nem, hogy épen azok nélkül is keletkezhetik és fennállhat. Emlékeinkben található számos ide vonatkozó határozványt mellőzve, elég, ha csak *Ulpianus* egyik helyére hivatkozom, mely egyébiránt az egésznek tenorát tartalmazza.

határozottsággal hangsúlyozzák, így p. Dionys. II. 26. Liv. II, 41. Cic. pro dom. 29. Gell. N. A. V. 19. D. XLVIII, 9. 5 (Marcianus): a *ius vitae et necis*ről; Quint. Decl. 258. Nonius Marcell. 450, 22. Liv. XXXIX. 18. Valer. Max. VI. 3 §. 7: a kitaszi tásról (*abdicere*); Paul. R. S. V. 1. §. 1. Dionys. II, 27. Plut. Numa 17: a *iusvendid*ről; Dionys. II, 26. Fest. v. noxa. Liv. VIII, 28. Gai IV, 75: a *noxae datori*ról stb.

¹⁶⁾ V. ö. p. Gai. II, 87. 96. Ulp. Fragm. XIX. 18. 19. D. XLVII. 2. 16. (Ulp). C. J. VI, 26. 11. J. III, 19 §. 4. Dionys VIII. 9. pr. Plaut Cas. II, 2. 3. Cic. Top. 4. stb.

Az Edictumhoz írt commentarius XLVI. könyvében a familia kitétel jogi értelmét taglalva ugyanis ezt mondja: „Pater (autem) familias appellatur, qui in domo dominium habet; recte hoc nomine appellatur, quamvis filium non habet, non enim solam personam, sed et ius demonstramus.“ És hogy a jognak a közönséges felfogástól eltérő voltát annál szembetűnőbbé tegye, azt mindjárt egy megfelelő példával így illusztrálja: „Denique et pupillum patrem familias appellamus.“¹⁷⁾ De Ulpianus tétele, mint ez már a pupillusra vonatkozó további indokolásból is kivehető, még nem az eredeti szervezeti; a minthogy önként merül fel a kérdés: ki az, a ki in domo dominium habet? A directe adható felelet ez: a ki „sui iuris persona,“ vagyis, a kinél a jogalanyiség közvetlenül az objectív jogrend tételére támaszkodik, tehát a civis Romanus azon értelemben, a mint ezt fennebb vettük: „Patres familiarum sunt, qui sunt suae potestatis, siue puberes siue impuberes,“ mondja ugyanazon jogász már egy oly művében (Institutionum l. I.), melynek czélja a dolgokat jogi alapelemük szerint feltüntetni.¹⁸⁾

A hol tehát nincs suitas: nincs potestas; és viszont, a hol ez megvan: megvan a familia és annak alanya a paterfamilias, a familiabeliség minden további feltétele nélkül.

A civitas körén belül személyi felosztás tekintetéből a fundamentalis categoria egészen megfelelő módon is volt így formulázva: „quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae.“¹⁹⁾ Hogy pedig ezen ellentétben az első tag az, mely a joggal eredeti, közvetlen kapcsolatú, már abból is kitűnik, mert teljesebb volta daczára további különbségeket nem tűrt, és hogy a másik tagban foglalt minősítés csakis amannak ellentétéből vehető. Mihelyt ez nincs meg, azonnal az eredeti és magára állható rész kell is tehát, hogy előálljon. A mi ismét más, ma szokásos kifejezési mód szerint ezt teszi: a suitas, potestas, dominium in domo, keletkezik. És viszont, mihelyt sui iuris egyén egy másikhoz az alap categoria második tagjában foglalt viszonyba jut, vagy csak ezen kapcsolat által érintkezik a községi szer-

¹⁷⁾ D. I., 16. 195.

¹⁸⁾ D. I., 6. 4.

¹⁹⁾ Gai I. 48.

vezettel, suitasról, potestasról, familiaról rá nézve szó sem lehet: a potestas megszűnt. Így értjük, hogy minden jogi tény, a mely hatásában a suitas teljességére megy ki, egyúttal önálló család keletkezését eredményezi; és viszont, mindaz, a mi annak megszűnését jelenté, szükségkép a családi kötelék megszakadását vonta maga után. Vagy részletesebben szólva: keletkezik, illetőleg szűnik meg a család, a család élén álló sui iuris személy, a paterfamilias természeti elpusztulásával halála folytán: „quum paterfamilias moritur, quotquot capita ei subiecta fuerint, singulas familias incipiunt habere, singuli enim patrum familiarum nomen subeunt;“²⁰⁾ valamint mindakkor, midőn a halállal egyenlő hatásúnak vett capitatis dominatio maxima-t szenvedett.²¹⁾ A régi jog szerint ilyen hatású volt még különösen a hadi fogságba esés is. De ezt később már csak azon módosítással tartották fenn, ha a családfő „illic mortuus sit;“ különben a captivitas jogi hatása csak az, hogy tartama alatt „pendet ius liberorum propter ius postliminii,“ mely utóbbi szerint „si reversus fuerit, omnia pristina iura recipit.“ De ennek daczára az eredeti tétel hatálya annyiban mégis megmaradt, hogy az ellenséges fogságban elhunyt családfő halálának időpontjául, a fogságba esés idejét és nem a természeti véget vették; mert a szolgaság a civitással összeférhetetlen, az abba esés annyi, mint a halál: „eo modo ex numero civium Romanorum tollitur (sc. paterfamilias) proinde ac mortuo eo, desinant liberi in potestate eius esse.“²²⁾

Az alaptétel második része szerint alakult a családbeliség megszűnése: a sui iuris egyén arrogatiojában: a nem sui iurisoknál az eddigi családi kötelék végképeni felbontása és egyúttal egészen ujnak keletkezése által: a) a család női tagjainál az in manum conuentio; b) nemre való tekintet nélkül a mancipatio, valamint adoptio eseteiben.²³⁾ Ezek közül a házasság és mancipatio kiindulási alapom helyes voltát sokkal élelnebben illusztrálják, semhogy azok egyszerű felemlítésénél megállhatnák. Legyen tehát megengedve felőlük, habár a lehetőleg összevonva, a következőket még elmondhatnom.

²⁰⁾ D. L. 16. 195. 2.

²¹⁾ Gai. I. 128.

²²⁾ Gai. I. 128. 129.

²³⁾ Gai. I. 97—107. Ulp. Fragm. VIII. Gell. N. A. V. 19.

16. A házasság természeti lényegét sehol tisztábban, társadalmi és erkölcsi horderejét magasabb nézpontról nem tekintették, mind a „ládsás férfiak“ városában. A társadalmi létet kutató római bölcsekedő azt találja, hogy „prima societas in coniugio est:“ a viszony természetét kutató jogtudós, hogy az „consortium omnis vitae,“ — „indiuidua vitae consuetudo“ és ennél fogva szükségkép „divini et humanae iuris comunicatio.“²⁴⁾ Vagyis, hogy a házastársi életmódra való vágyódásban nem csak a nemi ösztön kielégíthetése, hanem az „ember pár“ erkölcsi egységi érzete nyilvánul. Mint az ember egész lényé, jövőendő boldogsága felett döntő ténynek ezért már eleve vallásos jelentőséget is tulajdonítanak. El volt fogadva, hogy a házasság a kölesönös vonzalom nélkül (adfectio maritalis) sem nem köthető, sem fenn nem tartható;²⁵⁾ de egyttal az is, hogy sem egyik, sem másik irányban a pusztá egyéni tetszésre sem bízható; hogy ahoz, mint a községi életrend egyik alapformájához, ennek is kell hogy szava legyen.²⁶⁾ Végre, hogy az alapos ok nélkül vállalt nőtlenység (caelibatus) az embert erkölcsi és szociális rendeltetésében akadályozó félszegség, s azért az nem is helyesíthető.²⁷⁾

A házastársi viszony ilyen alapon való felfogásából nagyon könnyen érthető is volna, ha a közfelfogás azt tartja, hogy férj és nő együtt állnak a család élén: „dux et princeps generis uocabatur pater et mater familiae.“²⁸⁾ Hogy a jó házi rend felett örködni a nőnek kiváló dicséretére válik: „matris — praecipua laus erat tueri domum“,²⁹⁾ és hogy ezt hatályosan csak úgy te-

²⁴⁾ Cic. de offic. I, 17. D. XXIII, 2. 1. (Modestinus).

²⁵⁾ Hogy a házasság kényszerrel nem tört, forrásaink minden alkalommal mint már ősi jog axiomáját emelik ki: „Liberata matrimonia esse antiquitus placuit.“ C. J. VIII, 39. 2. „inhonestum uisum est, uinculo poene matrimonia obstringi.“ XLV. 1. 134. (Paulus).

²⁶⁾ „Iustae nuptiae — iustum matrimonium“ csak az, mely a vallás és jog szabályai szerint volt kötve.

²⁷⁾ Dionysius állítja (IX, 22), hogy már az ősi időkben is volt törvény, mely házasságra kötelezett; a mire Cicero is reflektál, midőn a régi jogot utánzó javaslatában a censorok hatalmi körébe tartozónak állítja a nőtlen házasságra szoríthatni. De leg. III, 3: „caelibes esse prohibent.“

²⁸⁾ Festus v. Familia.

²⁹⁾ Dialog. de Orat. 28. Ovid. Fast. IV, 691. 696. Horat. Ep. II 29.

heti, ha az ő kezében is belátása szerint gyakorolható hatalom van letëve: „nuptam in domo uiri dominium accipere oportet adipisci.“³⁰⁾ A római feleség ezen hatalmat és bizalmat meg is érdemelte; mert, miként forrásaink mondják, ő a férjnek csakugyan élettársa a szó legszebb értelmében, kivel fáradalmaikat és gondjait megoszthatja: „flagrante mulier pulcherrima diligentiae aemulatione, studens negotia uiri cum sua maiora atque meliora reddere.“³¹⁾ A ki, ha a házbékéjét az indulatosság és félreértés fenyegetné, csak a házi béke istennőjéhez tartja illendően fordulni, őt engesztelő közbelépésre kérvén.³²⁾

Honnan tehát a jog rideg elzárkozása a nővel szemben? Hiszen a római jogtudat különben a természet-aethicai követelményekkel sokkal jobban és őszintébben tudott mindig számolni, mint talán az ujkor „tisztultabb érzülete.“ Abban, a mit a jog mond a római feleségről, nincs egyetlen vonás, melyből hagyományos méltóságára következtetni lehetne. Mindazért, a mit a nő férjének, házának és ez úton a hazának nyújtott, a *ius civile* nem tud többet adni, mint hogy őt is a családfő közös hatalma alatt álló házbeliék közé tartozónak tekinti; a mi persze egyúttal azt is teszi, hogy férjétől, ha ez egyúttal családfő is, teljesen függő, minden önállóság nélkül való „*persona subiecta*“; vagy hogy mégis a régi jog euphonikusabb specialis kifejezését se mellőzném: hogy „*filiae loco*“ volt.

Ha alapfelfogásom helyes, mind ez azonban könnyen, ha nem is épen magától értetődő dolog. A családnak a községbe mesterséges, szervezeti beillesztése, illetve ezen alapon az egyéni alanyiségben a községi hatalomnak utánzata, elég érthetően ad-

³⁰⁾ Macrob. Sat. I, 52. v. ö. D. XXVII, 10. 4 (Ulp.) Ezen hatalom és bizalom jele, hogy a kulcsok, a *cella vinarianae* kivételével, a háziasszony-nál állnak: Fest (Paul. Diac.) v. clauim: „*clauim consuetudo erat mulieribus dare.*“

³¹⁾ Colum. R. R. XII, praef. V. ö. Terent. Hec. IV, 1. 23. Quint. Declam. III, 3. Liv. XXXVIII, 57.

³²⁾ Val. Max. II, 1: „*Dea nomen (sc. Viriplaca) hoc a placandis uiris fertur assecuta: ueneranda quidem et nescio an praecipuis et exquisitis sacrificiis colenda: utpote quotidianae domesticae pacis custos, in pari iugo caritatis ipsa sui appellatione uirorum maiestati debitum a feminis reddens honorem.*“

ják a rómaiság *ama propriumát*, vagyis azt, hogy a családi állapot mai természeti és jogi alapjának, a házasságnak, csak másodszor jelentőség juthatott; hogy általa sem a férj, sem a nő nézve önálló jogi viszony nem keletkezik, hogy a nőben a már eleve fennálló családi hatalom csak tárgyi kiterjedést kap. A midőn a jog e viszony keletkezéséről azt mondja, hogy a feleség „*in manum conuenit*,” a kifejezés eredeti értelme szerint épen azt akarta jelezni, hogy férje felette nem mint férj, hanem mint *paterfamilias* bír hatalommal. A mit legkirívóbban demonstrál azon eset, a midőn még maga a férj is *manus v. potestas* alatt áll: az *in manum conuentio* ekkor tudvalevőleg az ő személyi viszonyát jogilag egészen érintetlenül hagyva, nejét közvetlenül atyja (resp. apósa) *potestassza* alá helyezvén. Még inkább pedig az, hogy a *potestas* megszűnése alkalmával a nő jogalanyisága szintén a saját személyére különülő familiával demonstráltatik, azon különbséggel, hogy a *suitas* nála más személyek feletti hatalommá nem fokozódhatik; „*mulier autem familiae suae et caput et finis est.*”³³⁾

17. És épen így vagyunk a családnak a római szemében legbecsesebb részével a gyermekkel, a „házasság gyümölcsével.” Gyermekekre, különösen fiakra, a házi vallás, községi és házi munka követelményeinek teljesíthetése végett, minden családnak feltétlenül szüksége volt. A család, a római felfogás szerint sem csak magán érdeket szolgáló intézmény; sőt, a mint fennebb érintve volt, az eredeti községi szervezet sémája szerint, a községnek annyira integráló része, hogy egészi volta és teljessége a családok meghatározott számával függ vala össze. De ettől eltekintve nem szabad a háztűzhelynek, a község telki rendszerében kiutalt szántónak uratlan állapotban maradnia. Ha a háznak nincs vérségi fiörököse: nincs a tűzhelyoltárnak papja, ki az ősök kötelezős mindennapi áldozatát teljesíthetné. E jó démonok ekkor elárvulnak s a község szerencsétlenségének okozói, gonosz szellemeivé lesznek. A telek szétदारabolása vagy egyszerűen egy másikhoz való csatolása, a törvényileg szentesített, megkötött birtok- és határ-rendszert változtatná; a mi pedig azután a közigazdasági

³³⁾ D. L. 16, 195. 5. (Ulp).

viszonyok felforgatását is magával vonná. Ezért kérdezé meg a censor a polgárt: valjon ugy házasodott-e, hogy gyermekekre is van kilátása? A hol pedig a természet ezen ajándékát visszatartotta volna, az érintett tekintetektől vezetve, már az ősi jog is utat és módot nyitott, melylyel a természet máshol szeszélyes bőkezűségének felhasználásával, amaz érdekek fedezhetők voltak. És a jog itt annyira liberalis, hogy a családfő akaratanak korlátjaként semmi egyebet oda nem állított annál, hogy az örök-befogadásoknál „non temere et inexplorabile“ járna el.

Ezen oldalról szemlélve a dolgot, bizonynyal valóságnak vehetni forrásaink tudósítását ama benső és kölcsönös viszony felől, mely az atya és gyermek között a család kebelében fennállott;³⁴⁾ valamint azt is ismét, hogy a családi kötelektől eltekintve, az értelmileg és fizikailag odafejlődött figyermek, mint *civis romanus*, a *civitas* adta jogok korlátlan alányának vétetett.³⁵⁾

És mi ezzel szemben a gyermeki, illetve atyai viszony jogi axiomája? A paterfamiliás volt légyen természeti értelemben is vehető atya vagy nagyatya, családjához tartozóinak számát tettségése szerint változtathatja. Emancipatió által gyermekeivel minden összeköttetést végkép elvághat, s nincs jogi forum, melytőle indokait csak számon is kérhetné.³⁶⁾ Honnét, kérdjük ismét, a jog e bámulatos egyoldalúsága, a gyermeki jogok teljes mellőzése? Felleletünk egyszerű: onnét, mert a római családnak szoros jogi értelemben véve nincsenek mai értelemben vehető gyermekei. A

³⁴⁾ L. p. Liv. VII. 4. Cic. de Offic. III, 31. Senec. de benef. III, 37 : a családbeliek gondos élelmezéséről; Dion. XX. 13. Plut. Cato m. 16; a gyermekek erkölcsös neveléséről; Gell. N. A. IV, 12. Plin. H. N. XVIII, 3: a gazdaság ezen czélokából való józan vezetéséről; különösen Cicero szép helyét, mely után csaknem azt mondhatná az ember, hogy a római polgár nemzedékében halhatatlanságát szemlélé: „Quid procreatio liberorum, quid propagatio nominis, quid adoptiones filiorum — significat nisi nos futura etiam cogitare.“

³⁵⁾ D. I. 6. 9. (Pomponius): „Filius familias in publicis causis loco patris familias habetur“. V. ö. Gell. II, 2; a mi hogy nem is lehetett máskép, könnyű belátni, mihelyt meggondoljuk, hogy a családfői hatalom normalis körülmények mellett csak a paterfam. halálával szünvén meg, a férfi nemzedék a köztügyekre nézve különben teljesen elvész vala.

³⁶⁾ D. XLVII, 10. 7. 3. Ulp. V. ö. Dionys. II, 25.

gyermek és atyja közötti személyi viszony megállapításánál, a jog az általános alapkategóriánál megállott; e szerint pedig a gyermek másképp mint „*quaedam persona — alieno iuri subiecta*“ minősíthető nem volt. Mert a patria potestas nem az atyaság vérségi viszonyából eredő superioritás postulatuma, hanem a *suae et alienae potestatis*-féle közönséges kategória szétválasztó általános oka: az az ismérve, melyhez az állam az egyéni jogosultság teljességét önmagára vonatkoztatva szükségképen kellett hogy kösse.

Ha ezen magyarázatban meg nem nyugodva ama sajátos tünemény felől a római klasszikus jogászt kérjük meg, ő persze csak stereotyp feleletét hallatja: hogy ez é p e n római „*proprium*“, s mindjárt elismeri, hogy csakugyan „*nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem.*“ Ha pedig valaki még azon további kérdést is kockáztatná: valjon ilyen valóban exorbitans hatalom könnyüszerű elfajulhatásával szemben, volt-e aztán az intézménynek valami correctívája? Kődös és mesterkélt elméletektől elfordulva, habozás nélkül felel a hagyományos jogi praeeptummal: igen is volt, mert „*male iure nostro uti non debemus.*“ És ezt bizvást moudhatta. Mert ama parancs sehol szembeötlőbb bűnösséggel mellőzhető nem volt, mint a családdal szemben: melynél a jog tételei szükségkép a vallás és erkölcs tételeibe mennek át, melyek szerint a jogi alap complementuma a „*pietas*“, „*honor*“, „*maiestas paterna*“ és ezek intézménye a „*mos patrius*“³⁷⁾ mindig éber ellenőrével a „*consilium necessarium, propinquorum et amicorum*“-mal, mely meghallgatja a nő és gyermekek panaszát és visszatartja vagy pellengérré állítja az indulatoskodó vagy kegyetlenkedő atya igaztalan eljárását.³⁸⁾

Csak így is érthető, hogy a világtörténet nagy színterén oly vakítólag ragyogott római majestasnak nem volt fényesebb és melegebb sugara annál, melyet épen a római családi élet tüzhelyeiről gyűjtött.

Dr. Farkas Lajos.

³⁷⁾ Cic. de inu. 11. 37. de republ. IV, 16. Liv. IV. 45.

³⁸⁾ V. ö. Dionys. II, 15. 25. Val. Max. V. 8. Senec. de clem. I. 15. Gell. N. A. XVI. 21.

ÉSZREVÉTELEK A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS JELENKORI FELADATÁHOZ.

Különös tekintettel történelmünk szellemére.

A midőn szakosztályunk felolvasásai iránti érdeklődésemnek kifejezést kívánok adni, kötelességemnek tartom jelezni, hogy értekezésem felvett czime felszólalásomnak nem kíván actualis fontosságot tulajdonítani, már csak azért sem, mivel három év előtt iratott. A történelmi társulat egyik akkori ülésén indítvány olvastatott fel, mely végeredményében oda ment ki, hogy a magyar nemzet, a magyar faj története megírására egy nagy nemzeti jutalom tűzessék ki. A T. társulat az indítványt egy bizottságnak adta ki, melyben felszólaltam s kérdéssé tettem, hogy maga a nemzet épen az ezredéves ünnepe alkalmából e kérdést így szövegezve, felteheti-e? A kérdés a választmányi ülésen a napirendről levétetett, s azóta hallgatásba ment.

Az indítvány hazafias motivuma s általam kezdeményezett balsorsa arra indított akkor, hogy felfogásomat, mintegy önigazolásul, papírra vessem. Így jöttek létre ezen eszmetöredékek, s a nélkül, hogy az indítványt hivatva érezném magamat félújítani, nem annyiban a kidolgozás, mint a tárgy érdemeért, tán igényt tarthatok a szakosztály figyelmére.

Midőn azonban jelzem, hogy felolvasásom nem akar indítvány lenni, jelzeni kívánom azt is, hogy az az értekezés címének tisztességére sem tart igényt, mert a kérdés annyi oldalát érinti, hogy ekkora keretben egy pontját sem lehet kimeríteni. De hogy történetírásunk mások figyelmét is felhívta, hogy feladata megoldása tekintetében kívánni valót hagy fenn, szabadjon felemlíteni azokat, kik irodalmunkban ez irányban már felszólaltak, milyenek :

A historia-írás regulái (Mindenés gyűjtemény 1791. 77. l.) Mint kellene a historiát írni. (Ugyanott 339. l.) Történetnyomozás. (Muzarion 1833. 278. l.) Gondolatok a történetírás teoriájáról, Horváth Mihálytól (Athenaeum. 1839.) A történet szelleme, Danielik Jánostól (Magyar Évlapok 1857. 931. l.) Rövid pillanat a történetírás különböző fajaira (Sárospataki füzetek, 1863. 487. l.) A történet bölcsészete, Andreanszkytól (Új Magyar Muzeum, 1872. 401.) Egy magyar történetre nagy nemzeti jutalomnak kitűzése érdekében, Bánó Józseftől (Századok, 1883. 391.) Stíl és történetírás, Tagányitól (Századok, 1884.) S ide számít Csengery kisebb munkáiban kijött tanulmánya.

I.

A nemzet közelgő ezredéves ünnepe alkalmából történetírásunkra nagy feladat vár. A világ történetünk muzsájától emlékbeszédet vár a lefolyt ezredév sirja felett, mely dicső őseink emléke előtt leboruljon, s köszöntse a jövő ezredév hajnalát.

Történetírásunk több lapja esakis az elfojtott hazafi fájdalom könyei nyomát hordozza, most ez üresen hagyott lapokat is be lehet és be kell írunk. A mi meg is van írva, inkább az események, mint az eszmék története; az események törvényszerűsége helyett gyakran a fátum bonyolítja és oldja az események esomóját; hiányzik benne az európai háttér, az európai eszmék befolyásának figyelemmel kísérése. A jobbra fordult viszonyok, a liberalismus eszméi alá jutásunk, a felfogás, a forma, az előadás revisióját kívánja.

Századokon át Tacitus azon mondata volt történetírásunk jelszava: *Rara temporum felicitas, ubi sentire quae velis et quae sentias, dicere licet.* Történetírásunkban egyre kísértett Zrinyi az a felsohajtása: minek is jöttünk ki Ázsiából, hogy itt világ csufjára elveszünk. Hála a gondviselésnek, magunkat az önbizalom bizonyos nemének adhatjuk át. Szeretjük hinni, hogy ezredéves küzdelmünk, mint egy nagy tragikai eselekvény, bizonyos nyugpontra jutott; hogy állami létünkért való küzdelmünk vége felé jár; s a történész azon gondolatnak adhatja át magát, hogy miként Anglia a XVII. század végén, úgy mi is egy szerencsés forradalomra következett napokat élünk.

S nem csak azért kell most újra megírni történetünket, mivel történetírásunknak verőfényesebb korszaka alig volt, hanem azért is, mivel jelenünket a multtal egybe kell kötnünk. Szent István óta a nemzet ekkora átalakuláson nem ment át: akkor kiegyeztünk a keletkező feudalizmussal, most az előre haladt liberalizmussal. Macaulay leírván Anglia átalakulását, 1685 czim alatt a régi Angliát egy vaskos fejezetben tárgyalja. Annak a nagy átalakulásnak, melynek I. Leopold alatt voltunk kitéve, Csereyben emlékirója akadt, megírta Metamorphosisát. A francia irodalom a letűnt feudális időkről egy terjedelmes szótárt vett fel. Ha a multon nyugszik a jelen, s ezen a jövő, mint Széchenyi Casino czimű munkájában mondja: multunk leírását épen e kornak kell fenhagyui a jövő számára, mely még küzdelmei és traditioi benyomása miatt él, s mely még képes számot adni arról, hogy alkotmányát örömetst revideálta, reformálta volna, de félt, hogy megbontja azt, s restaurálni a mostoha idők nem engedik. Meg kell írni azért is, mivel a jövő multunk sok lapját már nem értené, s a jelen és a mult közötti összefüggést nem méltatná, s tovább terjedne a nézet, mintha a nemzet történelmi multjával szakasztott volna. Pedig ha az egyes haladásának feltételeit a multban rakja le, ha az egyes érzelmei, megszokásai multjával szakaszolni nem bír: a nemzetnél is csak úgy van, hogy csakis történelmi traditioi légkörében élhet tovább. Különben is, mit századok alkottak, egy percz alatt milliók sem semmisithetik meg.

S nemcsak azért kell megírunk, hogy ha megírjuk úgy, mint most megírni lehet és szabad, egy nagy vigasztalást nyujtunk a sokat szenvedett nemzetnek: de azért is, hogy most, a midőn egy uj ezerév elé megyünk, számot kell vetnünk magunkkal, ha multunk, fejlődésünk megfelel-e az észjog örök alapfeltételeinek? Vajjon Európa s az emberiség célját, a szabadságot, az erkölcsi és anyagi fejlődhetés előmozdítását szolgáltuk és szolgáljuk-e? És saját szempontunkból is, mint Michelet — Die Geschichte der Menschheit — mondja: Wir müssen wissen woher wir kommen, auf welchem Meer wir treiben, und was das Ziel ist, das wir erreichen sollen, erreichen wollen, und auch erreichen werden.

II.

A történetíró első tekintete tárgyára, mint történetírásialanyra esik.

A nagy nemzetek történelme egy része a világtörténelemnek. Duruy előszavában azt mondja, hogy Franciaország történelme a modern civilizatio történelme. Guizot szerint: azt kétségbe se lehet vonni, hogy az európai civilizatio élén Franciaország halad. A magyar történeoszt ily felfogás nem lelkesítheti, de azért a magyar történelem háládatos alany. Ha nem is vezethetnek világtörténelmi szempontok, ha nem is vezetjük a civilizatio csatáit, de mi is folyvást ott vagyunk a nyugati civilizatio táborában.

A nagy nemzetek történetírói, geniusok sugalmához képest, hogy ugy szóljunk, a legnagyobb márványtömbet, a legnagyobb vásznat veszik elő: ez az a pont, hol a magyar történetíró megszűnik a nagy nemzetek történetírójától. A szerencsés nemzeteknek rövid a története, a míg egy szerencsétlen nemzetnek, mint szokott a szerencsétlen embereknél is lenni, története hosszú, de a nagy világot nem érdekli. A kis nemzet történetírója, már csak olvasó közönsége korlátoltsága miatt is, kisebb márványra, kisebb vászonra van utalva. S épen a magyar történetíró, most ez idő szerint, s különösen az ezredéves nemzeti ünnep közeledése alkalmából, ha meg kíván hallgattatni, meg kell hogy fontolja: a magyar birodalom, a magyar nemzet vagy a magyar állam történelmét vegye tárgyalása alapjául. Mindenik keret elég tért nyújt egy alkotó erőnek, mégis szabadjon e szempontokra észrevételt tenni.

Ha a magyar birodalom szempontjából indul ki a történész, előtte áll a haza területe, Erdély-, Horvátország s az egykori hűbéri tartományok, a nemzet s a hazai népfajok, az egyház, a társadalom és állam keletkezése, fejlődése s koronkénti alakulása; ott áll a honfoglalás előtti korszak; az alkotmány és művelődés történet, a mellett annyi esemény, mennyi Európa egy országa területén se játszott le.

Ha csak fegyverünk és politikánk érintkezéseit, azon eseményeket vesszük is, melyben a magyar birodalom világtörténelmi

magaslatra jut, egy sereg nagy esemény vár kellő megvilágítást. A honfoglalás a déli és nyugati szlávokat akadályozta meg egy nagy szláv birodalom alkotásában. Az angol alkotmány eszméi a kontinensen nálunk találtak legelőbb visszhangra. Habsburgi Rudolf a mi segélyünkkel alapítja Ausztriát; Poroszországot Zsigmond király költekezése alapítja. Az Árpádok és Anjouk alatt a hanyatló keleti császárság helyébe új birodalmat kísértünk alapítani. A mongol-tatórok és törökök előnyomulását feltartóztattuk. A harmincz éves háboru vallásos és politikai szabadság harcában Erdély által képviselve voltunk. Buda visszavétele s a törökök visszaszorítása európai esemény. Mária Terézia alatt Ausztria felbontását megghiusítottuk. A 48-iki forradalom katonai sikerei Európát azon meggyőződésre hozhatták, hogy a rettegett orosz ármádia hazáért és szabadságért küzdő nemzetek ellenében még sem oly erős. A 67-iki kiegyezés alkalmából az osztrák birodalom részére alkotmányt eszközöltünk, s ez által az absolutismus egyik legerősebb bástyáját döntöttük meg.

E műzzanatokat nem én fedezem fel, mert különösen kézi könyveink e keretben keletkeztek, s nagyobb történészeink is birodalmi szempontból szerették felfogni, alapvető munka nem is foghatja fel máskép; de vajjon egy történetírói lángész részére, ki ha épen korunkban született volna is, vajjon elő van-e készítve az anyag, s ha megírja, vajjon nem csak a könyvtárak részére írja-e meg, akkor, a midőn a nagy közönség várja. De még akkor is, midőn együtt lesz az anyag, a legnagyobb lángész is meg fog küzdeni az egységes vezérfonal, a műegység követelményeivel. Addig pedig be kell látnunk, hogy történetírásunk hideg mozaik-munkát végez, mely megragadhatja bámulatunkat, de nem lelkesedésünket. Különben — ha a sors iránt keserük akarunk lenni, azt mondhatjuk, hogy történetünknek, mint birodalom-történeti alanynak, épen a mozaik-munka felel meg, mert már emlékiróink megjegyzték, hogy küszöb voltunk, melyet a be- és kimenő egyaránt taposott. — E szerint még csakis monografikus keretre vagyunk utalva.

Indítványba hozatott volthárom év előtt, hogy épen az ezred-éves ünnep alkalmából irattassuk meg a magyar nemzet történetét, hogy ugy szóljunk, emlék- és életíratát. Korszerűnek

látszó indítvány, fenséges történetírási alany. S mégis, mint már említém, első voltam s egyelőre egyedül álltam a bizottságban, mely sorsa felett döntött, azon nézettel, hogy a nemzet ez alkalomból maga nem irathatja meg.

Történetünk nemzetünk szempontjából megírása oly tárgy, mely mint egy drámai esemény magában hordja az egység kellékét, a bonyodalmak és kifejlés tragikus menetét; gyakran a tragikumig emelkedik: s mindazonáltal, a sors jóvoltából, s épen ez idő szerint, azon nyugpontra ért, hogy megkövetelte ugyan áldozatait, de a költői igazságszolgáltatás nem maradt ki.

Bemutatni a nemzetet, e tipikus vért és jellemet, tele keleti tüzzel, lelkesedéssel, szabadságszeretetének hősi bátorságával, mely ezer év előtt, mint ázsiai ős erő jelenik meg, európaivá lesz, de eredetisége alapvonásait megtartja; átveszi az európai intézményeket, de azokra nemzeti jelleget üt: bemutatni mindezt, egy történetíróra nem kis élvezet volna. Megírni egy nemzet ezeréves történetét, ki a népvándorlás özönétől hajtva, megjelenik Európában, hol annyi nemzet lelte sirját, hazánk kanaánján megáll, országot alkot; akklimatizálja magát; a mint erősödik, birodalom-alkotásra gondol; s mert a török világhódító hatalma e munkájában megzavarja, felelő hódításaival, oroszán-bátorsággal száll vele szembe, vérzik, de a másikon is megnyitja az elvérzés sebeit; majd a nyugat egyiptomi fogságára jut, mígnem a verestengert átgázolva, hosszas bujdosás után a gondviselés visszaadja önmagának. Mindez nehéz, de szép feladat.

Megírni, illetőleg megoldani azon csodával határos problémát, hogyan eshetett meg, hogy mióta Európában megjelentünk, népek és nemzetek enyésztek el; kik velünk egyszerre és pedig nem kevesebb szerencsével lépnek fel, hont foglalnak, államot alapítanak, mint mi, a saracénok és normannok, sehol sincsenek, nemhogy ezredéves ünnep megülésére gondolnának; a török, ki utánunk jött, hatalmas birodalmat alkotott, ma már léteért küzd, s maig is idegen Európában. Míg mi annyi idegen elem között, annyi csapás után, nemesak hogy fennállunk, de mint az európai nemzetek egyik elismert családtagja, az európai civilizatio osztályrészesei vagyunk. A szabadság és jólét aspiratioihoz ép oly igényt tartunk, mint más nemzetek. Bebizonyítani, hogy a

nemzet létjoggal bir, hogy teljesen akklimatizáltatni engedte magát, s nem csak meghajolt az európai civilisációnak, hanem mint annak itt keleten egyik előőrse, hivatással bir s annak képes is megfelelni. Mindezt megírni, megfejtetni, kimutatni kétségkívül egyike volna a legszebb, s mert nehéz munka, a legmegjutalmazóbb irói és hazafiai vállalatnak.

De vajjon meglehet irni még most, a midőn a velünk együtt lakó népek történetünk nemzeti dicsősége s nemzeti hőseink egy része miatt igénykeresettel állanak velünk szemben. Megírni most, a midőn vannak szomszédos nemzetek, melyek mind nem látják szívesen, hogy ide jöttünk, államot alkotni s fentartani képesek voltunk és vagyunk; vagy legalább is nem akarják feledni, hogy valahányszor fegyverünket összemértük, önvédelmünkben súlyos sebeket mértünk reájuk.

De vajjon megírhatja-e ezt magyar? Ha barátaink, a francia történetírók, a bámulás egy nemével írják a magyarok történetét, mert talán tragikus sorsunknak nemzetök s Európa részvétét meg akarják nyerni, enyhítő vigasztalásul vehetjük. De megírni magunk, hogy úgy szóljunk, emlékoszlopok erdejével borítsuk be a hon síkságait, mert mindenik egy-egy esatater; elbeszéljük, hogy hőseink, kik a szabadságért és hazáért küzdöttek, a görög és római történet legragyogóbb eseményeire emlékeztetnek; koszorut kérni a neves és névtelen hősök sirjára, kik a vallás s Európa érdekei védelmében elesetek; számon kérni nemzetünk utolsó három százada szenvedéseit: kérdéses, ha mindjárt korszerű is, ha mindjárt meg is írhatja magyar, vajjon meg lehet-e írni, épen az ezredéves ünnep alkalmából, akkor, a midőn honfoglalásunk dicső csatái, államalkotásunk fényes sikerei, mint egy rövid prolog áll egy igen is hosszú szomorú történet előtt. Mert, ismételjük, csak boldog embereknek és boldog népeknek van rövid s vigasztaló története. S az az elegikus hang, mely különösen utolsó századaink elbeszélését át kell hogy rezegje, zavarólag hathatna azon hangulatra, melynek megzavarásától nemzeti nagy ünnepünkön tartózkodnunk kell. Egyes azonban ez örömet a nemzetnek meghozhatja, de nem írathatja maga a nemzet. Ezek lehettek akkori érveim. A történelmi társulat a kérdést deponálta, azóta nyugszik.

Már azért is, mivel első voltam, ki a nemzet ezredéves ünnepeét — 1859-ben Erdély történelme I. 164. l. — megpendíttem, a negatio terén nem maradhatok. Nézetem szerint a magyar állam, a magyar állameszme és államiság volna a szempont, melyből hazánk történetét ez alkalomból föl kellene fogunk. A magyar állam önállóságát, független voltát történésztünk nem hangsúlyozza eléggé. Az utolsó századok a magyar állameszme követelményei hangoztatására nem voltak kedvezők; Budai, Péczely, kik e század elején a nemzeti történetírást beindították, s a század közepének nagy történétírói, Horváth, Szalay, s kik nyomukba léptek, érzékkel bírtak e kiindulási pont iránt; de a sajtóviszonyok sokkal korlátoltabbak voltak, hogyszem előadásukban az állameszme követelményeit vehették volna vezérelvül.

Az állam tényezői: a föld és népe, a haza és nemzet, a társadalom és kormány, végre az egyház. Az állam a népre nézve nem czél, hanem csak eszköz, hogy az egyesnek a kifejlődhetőségét lehetségét nyujtsa, s anyagi jóllétét biztosítsa. Általános szempontból az állam, mint történelmi alany, így jelenik meg.

A magyar államiság története — felfogásom szerint — kihozza a nemzetet, mely itt a német és szláv elem közepette hont foglal; államot alkot; azt a nyugati keresztény államok családtagjává teszi; megvédi a keleti és nyugati császárok beolvasztási törekvéseitől; az Árpád- s vegyesházi királyok alatt birodalomalkotással foglalkozik, a hanyatló keleti császárság tartományait elfoglalja; a török benyomulására Lengyelországgal, Csehországgal, Ausztriával szövetkezik, velök dualismusra kíván lépni; Mohács után három részre szakad, feldaraboltatik; s kezdetét veszi a reconstructio nagy munkája a nemzet, s a beolvasztani akarás törekvése Ausztria részéről; s mindezen küzdelmeiben egyelőre a pápai szék, majd a IV. Henrik által beindított francia politika támogatja; míg végre megjönnek századunk nagy eseményei, Olaszország és Németország egyesítése; nyugat arczulata megváltozik, s létjogunk el lett ismerve.

Más nemzetre nézve e kiindulási pont inkább külpolitikájának lenne története, ugy, mint Európára hatott: nálunk a külfölddeli érintkezés inkább azon hatások elfogadásában határozó-

dik, melyeket külföld részéről kaptunk, de minden behatást nemzeti szempontból fogtunk fel. Mióta a magyar belépett, Európa mindig azon egy irányban ugyan, mégis öt rendszeren próbált szervezkedni. Kezdetben a törzs szerkezet utolsó napjait éli, minek Nagy Károly vet véget. A Nagy Károly szervezetét Szent István felhasználja, az Árpád-házi királyok még ez alapon kívánnak állani. Nagy Károly alkotmányából kifejtett a feudalizmus, e rendszert az Anjouk, a vegyes házi királyok beindítják, de csakis társadalmi részét fogadjuk el. V. Károlylyal fellépik az absolutizmus, megtöri a feudalizmust. Az angol forradalom fellépteti a liberalizmust s feltalálja, hogyan kell helyettesíteni az absolutizmust. E küzdelemben mi is részt veszünk, mígnem a liberalizmus általános diadala minket is sikerhez vezet.

S állami szempontból fogni fel hazánk történetét, már azért szép, mert az egyház után az emberiség legnagyobb gondolatja az állam. E kettő határozza el az egyén szellemi és anyagi jólétét, az egyes és az emberiség végeztelját, a lehető legnagyobb anyagi jólétet s a lehető legnagyobb egyéni szabadságot. A középkorban a társadalom, korunkban az állam fenhatósága, erkölcsi és anyagi eszközeitől feltételezzük e célunk elérését. E mellett az állameszme, s illetőleg a magyar állameszme történeti fejlődésének nyomozása, feltüntetése s vezéreszmévé fogadása reánk nézt soha sem volt indokoltabb, mint most, a midőn egy nagy átalakulás pházisán megyünk át; s naponta kérdésessé válik, mi nyugszik újabb intézményeinkből történelmi alapon; a történelmi alaptól mennyit vethetünk el, mennyit tarthatunk meg.

Állami létünk talpkövei, milyenek: a vérszerződés, az alpari gyűlés, Szent István alkotmányozása, II. Endre diplomája, Verbőczy tripartituma, s békekötéseink hosszú sorában különösen a Boeszkai bécsi, Rákóczy linzi, s a szatmári béke, a *pragmatica sanctio*, az 1848-diki törvényhozás, az 1867-diki kiegyezés mindannyi tanuságai nagyszerű multunknak. Szegletkövei adnak feleletet arra, ha volt-e a magyar államnak létjoga, betöltötte-e missióját a multban, s birja-e fenmaradásának feltételeit a jövőre. S megfelel egyszersmind arra, hogy jelenünk a multon nyugszik, e történelmi alapot nem hagytuk el, s el sem hagyhatjuk.

III.

Azonban akár a magyar birodalom, akár a magyar nemzet vagy a magyar állam története lebegjen is szemünk előtt, történetírásunk két hiányát pótolnunk kell: egyik a vezető eszmék kultusának, a másik az európai háttér hiánya.

Régebbi történetíróink, mint hajdan az óriások hegyről-hegyre, ugy ezek is az események egyik csúcsáról a másikra lépdelve, csak a királyi udvarokat, lovag várakat látták; a völgy, a nép, a társadalom őket nem érdekelte. Arra, hogy minden tett, esemény és intézmény előbb mint érzelem és eszme tűnik fel, nem gondoltak. Nem vallották, mint az ujabbnak, hogy a történelem futását eszmék, bizonyos törvények intézik; hogy az ellentétes eszmék s ezekhez kötött érdekek fellépése idézi elő a haladást; s hogy minden eszmének megvolt a maga korszaka és hatása.

Hegel szerint a világ törökvéseinek végcélja — a szabadság. A francia történész vezérelve a vérité, a németé a Vernunft. A francia nemzet a gloire, az angol és német a nemzeti nagyság lobogójára lelkesül.

Lelekítő eszme nélkül a magyar nemzetet, vezéreszmék nélkül a magyar történezetet se lehet gondolni.

A magyar nemzet elé hazájának geográfiai fekvése, a nemzet vére, jelleme, szokásai, erkölsei, szenvedélyei, ambíciói, érdekei egy megmásíthatlan utat jeleltek; az európai civilisatio táborához tartozunk; az európai civilisatio győzelme vagy elbukása lesz a végzetünk. Történezetünk vezéreszméje nem lehet más, mint a nyugat-európai civilisatióé, mert nekünk is ez a missiónk.

E missiót azonban csak úgy teljesíthetjük, ha a földet, mit elfoglaltunk, a civilisatióknak meghódítjuk; magunkat e szerepre szellemileg és anyagilag képeseknek bizonyítjuk. Így szólhatnak a boldog nemzetek. De a magyar nemzetnek, mely mint egy Kinizsi, ezredéven át két kézre harezolt, egyikkel önfentartásáért, másikkal európai missiójáért küzdött, be kell vallania, hogy szomorú szerepe fénysugarából kevés esik Európa történetére. De elég lelkesítő a történészre, hogy fentartottuk magunkat, hova Európa érdekei helyeztek, a pozíciót védtelen soha fel nem ad-

tuk; s törhetetlen őserőnk s a gondviselés segítségével itt állunk ismét, mint nemzet, s megfogyva bár, de törve nem, mutathatunk hazánk történetére, mint az európai civilizáció episódjára.

A világtörténet a tenger, ide folynak össze az események, innen szállnak fel s terjednek szét a termékenyítő eszmék. Ez eszmék elől soha sem zárkoztunk el. S épen abban állott szellemünk felvilágosultsága s providentiális szerencsénk, hogy az uralkodó eszmék előtt mindig meghajoltunk, s a mennyire lehetett, nemzeti jellegünk bélyegét reá nyomtuk.

Mikor Európába érkeztünk, a népvándorlás után még meg nem állapodott Európa a keresztény vallás felvételében kereste vezéreszméjét.

Nagy Károly Európa nyugatját egy új korszak központjává kívánja tenni. Felszabadítva a hierarchia gyámsága alól, a világiak vezetése alá kívánja hozni. Országokat, királyságokat alkot, megalapítja a monarchikus intézményeket.

Fellépik a feudalismus, a hűbéri rendszer. A családi és társadalmi életet a vallásosság és lovagiasság iskoláján keresztül víve, megteremti az újabbkori európai civilizáció szellemét. Bár a feudalismus azon kívánatának, hogy országunk a pápa s még inkább a császár hűbére legyen, soha meg nem hajoltunk, családi és társadalmi életünk a hűbéri rendszer nemesebb eszméit felvette.

Előállt a renaissance, a legújabb civilizáció alapvető eszméje. Előáll a reformáció egyházi és politikai hivatásával.

A hűbéri rendszer elvadulása, társadalmának túlkapása az ál-lameszme felett előidézte az absolutismus eszméjét. Sorkatonaságot állít, hogy a hűbér urakat az állameszme uralma alá hajtsa, bürocratiát állít, hogy a hűbér urak szolgálatát nélkülözhesse. Ez eszmére nem volt szükségünk, mert az állami feudalismus nálunk ki nem fejlődhetett.

A protestantismus 30 éves háboruja megnyitja a szabadságharcokat. A reá következőt hosszas angol forradalom felveti a parlamentarismus eszméjét. Az amerikai függetlenségi harc a beindított liberalismus eszméit democrata alapokra fekteti. A francia forradalom a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméit proclamálnja, Napoleon kodifikáltatja.

Ezek a kimagasló nemzeti és európai eszmék, melyek nemzetünk történetének irányt szabtak.

Az idők az eszméket nem semmisítik meg, legfőleg átalakítják. A középkori civilizatio eszméje, az újabkori állam és társadalom körül tett szolgálata, vívmánya folyvást alakul, de meg nem semmisül. A középkori állam és társadalom elemei, az egyházi rend, az aristoeratia, a monarchia, a helyi s központi kormányzat számai a középkorral még mind összefüggenek. Míg Európa legtöbb államában a középkori civilizatio elemei és tényezői, eszméi és elvei rendre merülnek fel s egymást kizárták: nálunk és Angliában elég szerencsésen egymás mellett fejlenek, idomulnak; igényeik és érdekeik folyvást ki lettek egyeztetve, ha összeütközésbe jöttek is, az idő elsímitotta az ellentéteket, s kifejlett az a tartós s erős történeti alap, mely jövőnk legbiztosabb biztosítóka.

Az európai eszmék ezen fellépése, fejlődése s általános érvényre jutásával szemben, történetírásunk rá kell mutasson nemzeti eszméinkre. A vezérek korát az Európába telepedés, a honfoglalás, az európai akklimatizáció eszméi vezették. Szent István a pogányságot a kereszténységgel, a törzs-szerkezetet a monarchiával cseréli fel; a nyugati civilizatiohoz csatlakozik. Az Árpád-házi királyok, miként Anglia, alkotmányos életüket írásba foglalják. Az Anjouk az európai intézményekkel, a feudalizmussal, az európai civilizatioval közelebbi viszonyba hoznak; s elfogadjuk a városi elem létesítésének eszméjét. A Hunyadiak kora az izlam meggátlása eszméjének lett előharcosa; Mátyás király a renaissance kulturális hivatását ismeri fel s indítja be.

Az Árpád-ház a római és görög császárok, — a vegyes-házi királyok a törökök, — a Mohács utáni korszak a német-római császárság túlkapásai ellen küzd. Mert tudomásával birtunk annak, hogy egy nemzet történetének, legyenek bármi fényes lapjai, örökbecsű s egyetemes értékkel csak azon lapjai fognak birni, melyek a civilizatiót, ha elő nem is mozdították de legalább terjesztették.

Epen azért, ha hazánk történelme körvonalait keressük, láthatárunk nem végződhetik a Kárpátoknál. Történelmünk nagy része a világtörténelemtől nyer kellő világítást. Minden nemzet

és állam, mint a civilizált világ, s szűkebb értelemben, mint az európai államok és nemzetesaládok tagja jelenik meg. A hazánkban felmerült s a külföldi eszmék és események közt egy összefüggés van, melyet történetírásunknak figyelmen kívül hagyni nem lehet; s be kell ismernünk, hogy az európai civilizáció vezet, s mi is zászlója alatt küzdünk. S ha beismerjük, be kell vallanunk, hogy a mint eddig legnagyobb részt irták, az európai háttér történetírásunkban nincs kellően képviselve.

„Kevesen voltak, kik hazánkat európai helyzetében, külpolitikájának folytonos alakulásaiban, s azon kölcsönös hatás- és ellenhatásban igyekeztek volna feltüntetni, melynélfogva megszakadás nélkül lehetne szemlélni: egyfelől a külirányoknak és tényeknek belviszonyainkra munkálását, másfelől a tőlünk kapott lendületeknek európai jelentékenységét.“ Így ír Kemény Zsigmond Szalay Lászlóról irt tanulmányában.

Történetíróink nagy része a vezérnemzetek történetirói felfogását követi, kik hazájuk történetét, mint önállót kezelik; de kezelhetik is, mert történelmünk magasabb pontjai Európa történelme tévő-részeivé emelkednek. Nem tárgyalták történetünket, mint Európa történelmének episodját, s ez a felfogás az, mi történelmünket mintegy elszigetelte.

Európai háttér nélkül az események nagy része, mint hegyek mögül előtörő vihar jelenik meg. Pedig a kívülről jövő behatások, támadó fellépések, fellegek módjára, hosszabb időn át alakulnak. A hódítók fellépése nem ott kezdődik, mikor hazánk határát átlépi. A Kárpátok mögött ott áll Európa, az emberiség alkotó vagy romboló közszelleme.

Még az sem elégítheti ki becsvágyunkat, ha történelmünknek megadjuk európai hátterét, s mint a világtörténelem episodját fogjuk fel: miután történelmünk több pontja világtörténelmi magaslatra emelkedik, kiemelni e pontokat a mi feladatunk. Milyenek:

Honfoglalásunk az ókori szláv birodalom képződését megakadályozta, —

Vezérkori kiütéseink keleti Németország átalakulására nagyban befolytak, —

Szent Istvánnak a nyugati egyházhoz és államszervezethez

csatlakozása itt keleten az egyensúly képződésére döntőleg hatott, —

Az Árpád-házi királyok alatt a keleti és nyugati császárság terjeszkedése közé állunk, —

A keresztes hadjáratokban mi is részt veszünk, —

Az angolok által a magna chartajokban szövegezett akkori alkotmányos fogalmakat az aranybullában a kontinensre átültettük, —

A mongol-tatórok beütésénél mi fogjuk fel az Európára intézett csapást, --

Az Ottokár ellen adott segítség Ausztriát megalapítja, s a Habsburg-ház alá vezérli, —

Az Anjouk alatt a nápolyi, —

S különösen a Hunyadiak alatt a törökök elleni hadjáratok európai jelentőségét könnyű jelezni, —

A Jagellok alatt a Verbőczy-féle codificatio a magyar akkori kultúra akkora bizonyítéka, mivel Európát századokkal megelőztük, —

Mohácsnál vesztett csatánk az európai súlyegyent bontja fel, mi IV. Henrik ismeretes programját idézi elő, —

A harmincz éves háboruban Erdély, illetőleg Bethlen és Rákóczy mondhatni döntő szerepet vitt, —

Buda visszavétele nemzetközi hadjárat, —

A Rákóczy-forradalom Franciaországot segíti, —

Mária Terézia alatt nemzeti fellépésünk a francia, bajor, porosz háborút félbehagyatja, Ausztria felbontásának útját álljuk, —

A 48-iki forradalom sikerei az orosz fegyver nyombuszára homályt vet, —

Passiv ellentállásunk Olasz- és Németország egyesítését elősegítette, —

Az 1867-ki kiegyezésünk Ausztriát alkotmányossá tette.

Mindezek, ha nem is világrendítő események, de hogy befolytunk az európai eseményekre, hogy az európai civilizáció zászlója alatt álltunk, annyit bizonyitnak.

IV.

A mellett, hogy történelmünk fonalát az uralkodó eszmék kezébe adjuk, s a világeseményeket a háttérbe oda állítjuk, történetírásunk szellemét és stíljét szükséges revideálnunk; illetőleg eddigi felfogásunkból sokat kell eliminálni, sokat rectificálni.

A történelem a nemzet szellemi, erkölcsi, anyagi és politikai ereje fejlődésének leírása; leírása szellemi céloknak, politikai eszközöknek.

Történelmi kútfejeink pártszempontok, felekezetiesség vagy aulicus benyomás alatt látszauak keletkezni: mi az önbizodalmat inkább csökkenti, mint ébreszti. Írásuk a hatalom, a fegyver, a magasabb körök története. Történetírásunk szellemét, stíljét fel kell frissitenünk, azon magaslatra kell emelnünk, melyre nemzetünk önérzete, törekvései és kilátásai emelkedtek?

Szent István, Nagy Lajos, Mátyás király, legnagyobb királyaink fi örökös nélkül haltak el, nem bírtak dynastiát alapítani; az Árpád- és vegyes-ház oligarka családai kihaltak; nemzeti királyság utáni törekvéseink nem sikerültek: ezek s hasonló szemlélődések bevezették történelmünkbe azt a felfogást, mintha a nemzet felett fatum lebegne. Egész történetírásunkon átvonul a pártviszály hangoztatása, mint egyesek bűne, s mint nemzeti gyengeség. Vico már másfél század előtt kezdte tanítani és hirdetni, hogy miként a világegyetem folyását, úgy az emberiség, a nemzetek életét bizonyos törvények szabályozzák: a történetet tehát nem az egyesek szeszélye, szenvedélye, nem a véletlen vezérli. Kútfejeink az események ezen törvényszerűsége helyett a pártviszály átkát, a fátumot szerepeltetik. Nem reflektálnak arra, hogy Európába jövetelünk, ide telepedésünk, tehát geográfiai fekvésünk, nemzetünk vére, szelleme, tragikai ereje, s a külföldi eszmék és események behatása bizonyos utat, s a nemzet ez útjának bizonyos törvényszerűséget jelöltek ki. Ezt a felfogást eliminálnunk kell.

Történetírásunk szellemét pedig rektifikálnunk kellene. A felekezetiesség és pártszínezet egész korszakokat, egész eseménycsoportokat, s több döntő befolyással bíró eszmét hamis világitásba állított, mi történetünk szellemére, hatására károsan hat

Nagy vonásokban szólva, történeti kútfejeink s történészeink egy részénél a katolicizmus és protestantizmus, mint egymást kizáró eszme jelenik meg; egyik az egyiket az abszolutizmus, másik a másikat a liberalizmus kizárólagos képviselőjekép tünteti fel; az egyik szemében a reformáció eretnokség, a másik nem kívánja méltatni a pápai szék azt a kifogyhatatlan törekvését, mely szerint Szent István óta a reformációig folyvást önálló magyar államot akart; nem akar reflektálni arra, hogy a magyar hierarchia soha se hajolt meg a katolicizmus kosmopolita irányának.

Középkorunk, mert Mohácshoz vezetett, bizonyos megvetésnek van oda vetve. Mátyást, a Hunyadiakat dicsőítjük: de az Anjou-ház fényes sikerei, civilisatóri szerepe nincsenek kellően méltatva; uralmuk mint invázió szerepel. A Jagellok korszaka előadásában nemcsak a lengyel nemzet, de még nemzeti önérzetünket is bántalmazzuk, holott Verbőczyi polgári törvénykönyve nélkül a nemzet szétmált volna. A feudalizmus hazánkban lefolyt szerepét csak kárhoztatni tudjuk: mintha családi és társadalmi életünk nemesebb szokásait, erkölcsi és házi szabályait nem tőle nyertük volna.

A Mohács utáni korban az erdélyi nemzeti fejedelemség egy kiszakadási törekvés, holott az erdélyi fejedelemség nélkül a magyar nemzetiség és alkotmányosság küzdelmei az anyahonnan aligha sikerültek volna. Zápolya, ki a nemzeti királyságot akarta helyreállítani, még csak nem is elég jó hazafi. Az erdélyi fejedelemség nagy nevű képviselői mintha nem is a nemzeti ügyet szolgálták volna, történetünk lapjain, mint pártütők jelennek meg. Bocskay, Nádasdy s a Zrínyiek összeesküvők, Tököly, Rákóczy nem is forradalmárok, csak lázadók. Történeti forrásaink az ellentábor aktáiból dolgoznak, pedig mivé lesz forradalmunk, ha az auditorok felfogásában fogják megírni. S ez az, a miért történetünk szelleme felfrissítést kíván, hogy korunk szellemével összhangzásba hozassék.

Történetírásunk stylje, a conceptiót, alkotást s az irányt értve alatta, a krónikairás első stadiumából az emlékirat régiójában már kellő tért foglalt, s több történetírónk a történetírás magaslatán áll. Mindazonáltal nem lehet figyelmen kívül hagy-

nunk Macaulay azon kívánalmát, hogy egy nemzet történetírójától méltán megkivánhatjuk, „hogy előadásának általános hatása minden vallásos kedélyt hálaérzettel, minden hazafi kebelt reménnyel töltse el.“ Mihez a magyar nemzet különleges állása szempontjából még hozzá kell adnunk, hogy ezen előadásnak kibékítőleg kell hatnia a hazai nemzetiségek érzelmére, a szomszéd nemzetek duzzogásaira, s fel kell költenie és táplálnia Európa nemzetünk iránti rokonszenvét. A magyar történetíró előtt tehát a feladat nem oly egyszerű, mint a szerencsésebb nemzeteknél.

A történetírás általános feladata a nemzetet megszabadítani az ábrándoktól: de nem venni el a hitet a haladás, a fejlődhetőség és a jobb jövő iránt. Leszállítani a túlvérmes reményeket, vakmerő aspirációkat: de nem venni el a nemzet bátorságát és önbizalmát. Önismerethez juttatni, de a nélkül, hogy kétségbeesjenők. — A magyar történészre nézve még ezen általános történetírói feladat is szélesebb határokat nyer. A világtörténelem nem jegyzi a nemzeti hősök s azon márttyrok neveit, kik az európai civilisatio harczaiban, glóriával fejkön, estek el, neki kell megörökíteni. Ápolnia kell a nemzet eszményét, az önzetlen haza- és szabadságszeretetet; élesztie vérünk, szellemünk, s miben jövőnk biztosítéka fekszik, fegyverünk fensége iránti bizodalunkat. De mindezt úgy, hogy az egyes osztályok s egyes népfajok részére a dicsőség osztályrésze igazságosan kijusson. S figyelnie kell arra, hogy hazánk nagy birodalmak közé van ékelve, és szomszédunkban egy szerencsétlen nemzet, mert abszolút államok között republikát akart, áldozatul esett.

A hang csiuálja a muzsikát. Zengzetes nyelvünk szabatos és erőteljes; ha ma már a magyar költő és szónok ajkán csatog és menydörög, a történetírótól is méltán elvárja a nemzet, hogy örömeinek és szenvedéseinek, érzelmeinek és tetteinek leírására megkapja a kellő hangot. Történetünk folyamán az epikai, drámai, tragikai jelenetek nagy bőségben váltakoznak; az elegikus hang használhatóságából, miként a római historikusoknak, nekünk is kijutott osztályrészünk; a történetíró fülében nem egyszer esendül meg a Rákóczy-induló, hogy stíljébe vegyüljön: de a magyar történetírónak, míg a multat dicsőíti, s a csillagokra

mutat, azon benyomás alatt kell állania, hogy minden nemzet történelme csakis a világtörténelem egy szerény epizódja.

V.

De vajjon együtt van-e már az anyag, történetírásunk elég apparatussal rendelkezik-e?

Historia est testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis. Naponta halljuk ismételtetni Cicero (De oratore) e meghatározását a történelemről. A történet, Ciceroként, az élet mestere, de ma még ő is hozzá tenné, hogy egyszersmind az államtudományok anyja: egyik emléjére az élet, másikára a tudomány tart igényt. Történetírásunk feladatára mi sem alkalmazhatunk ennél kisebb mértéket.

S épen jelenkori feladatát tekintve, lehetetlen figyelmen kívül hagynunk, hogy eddigi történetírásunkat a jogi és alkotmányos szempont dominálta. Az alkotmány sánczai azonban kiszélesedtek, új elemek nyomultak be, s az állam mellett a társadalom, s az alkotmány és művelődés mellett a közgazdaság is követeli történelmét. S ma már a történetbúvárlat és történetírással szemben az újabb idők nagyobb igényeket támasztanak.

„Azonban — szerencsétlenségünkre — eddig oly férfiak foglalkoztak a történelemmel, kik oly kevésbé voltak alkalmasok e nagy feladat megoldására, hogy a szükséges anyagból még eddig igen kevés gyűjtetett össze. A helyett, hogy az egyedül fontos körülményeket jegyezték volna fel; a helyett, hogy a tudás haladásáról és ezen tudás elterjedésének határaitól szólnának: a történeti művek nagy többsége a legjelentéktelenebb s legnyomorultabb részletességek tárháza. Királyi és udvari adomák, egyes miniszterek szavainak és gondolatainak hosszas elősorolása, és a mi a legrosszabb, végtelen tudósítások hadjáratok-, csaták- és ostromokról, melyek sem új igazságokat, sem azok felfedezésére szükséges eszközöket nem nyújtanak. Ez a sajátképi akadály, mely jelenleg haladásunkat gátolja. Ezen itélet-hiány, melynélfogva nem tudták, mi érdemi meg mindenek előtt a megőrzést, megrabol bennünket az anyagtól, melynek már régen összegyűjtve, rendezve és a jövő használatra előkészítve kellene lennie. Más nagy tudományágakban a kutatás megelőzte a

fölfedezést; előbb a tényeket jegyezték fel és azután találták meg a törvényeket. Az emberi nem történetében azonban a fontos tényeket elhanyagolták és a jelentékteleneket irták le. Ennek következtében mindaz, ki a történeti tüneményeket általánosítani akarja, kényszerülve van magukat a tényeket is gyűjteni. Semmit sem talál előkészítve vagy éppen készen. Kőműves- és építésznek kell lennie egyszerre; nemcsak az épület tervének készítése, de a kövek kiásása is ő reá nehezül. E kettős munka kényszere oly nehéz feladat a gondolkodóra nézve, hogy egy élet hossza nem lehet elegendő annak megoldására; s így a történelem a helyett, hogy érett lenne teljes és kimerítő általános fogalmakra, oly feldolgozatlan és alakatlan anyagot képez, hogy még a legszilárdabb elhatározás és a legkitartóbb szorgalom sem képes az emberiség valóban fontos tetteit, habár csak két egymásra következő század rövid korszakában is, teljesen felfogni.“

Elszomorító megjegyzés, de nem én, hanem Buckle mondja. (I. chap. V.) S ha az angol történész is ily panaszra fakad, mit mondjanak mások, mit mondjunk mi.

Előttünk áll a feladat, megírni Magyarország történetét úgy, hogy a nemzet mai szélesebb politikai látkörének, a nemzet előhaladott műveltségi színvonalának megfelelően; megírni úgy, hogy kösse össze jelenünket a multtal, s európai színvonalra emelkedett állami életünknek mestere maradjon. S mindezt úgy, hogy történetíró beszélje el, nem történetbuvár. S mégis azt kérhetjük, bevégezték-e a történetbuvárok munkájukat anynyira, hogy a történetíró hozzáfoghasson az alkotáshoz?

Történetirodalmunk mezejének soha se volt annyi munkása, mint jelenleg. Az ősiség eltörlésével megnyíltak a családi leveles ládák, meg az állami levéltárak, a külföldi levéltárak registrai egyre szaporodnak. Világosság kezd áradni történelmünkre. A történetbuvárlat minden irányban megindult; az anyaggyűjtés gőzerővel megy. De kérdés, vajjon arányban halad-e e feldolgozás, mert még az érezkövek is azon arányban nyernek értéket, milyen munka fordítatik reájok. Kérdés, hogy monographiai irodalmunk eljutott-e odáig, hogy a ki az egészet fel kívánja ölelni, mindenütt kellő világításban haladhasson.

A történetbuvárlat szép és hasznos, de soha be nem fe-

jezhető munkát végez. Pedig mi az az események és gondolatok nagy tengeréből, mit feljegyeztek; s mi maradt fenn még akkor is, ha feljegyezni mindent mertek volna. Épen azért, ha a publikációval kellő rendszer nélkül járunk el, ha a monographikus feldolgozás arányban nem halad, épen megfordítva, mint a Sibylla-könyvekkel, minél számosabb lesz a volumenek száma, azok értéke annál csekélyebbé válik. Különben is végezzen a történetbuvárlat bármennyit, történetirodalmunk egy festő műterme marad, mely tele van nevezetes vázlatokkal, de hiányzik a háttér, mely az arányokat, az égboltozat, mely a szín tonusát határozza el, s hiányzik az alapgondolat, mely a vázlatokba életet önt.

Publikációink legnagyobb hiánya, hogy a közlött okleveleknél főleg, ha azok idegen nyelven vannak írva, azok rubrumát nem adjuk.

De vajjon nem lehetne-e publikációinkba bizonyos rendszert behozni. Vajjon az oklevelek és missilis levelek árvize nem luxus-e akkor, a midőn parlamentarizmus kormányzatunk minden miniszteri tárca részére kútatást óhajtana.

Nem kellene-e jeleznünk, hogy a történelmi földrajz, az ethnographia multja ép oly becses, mint a régészet, heraldika és genealogia, mint az irodalomtörténet, melyek a politikai történet mellett külön közlönyökre és művelőkre találtak.

Egy geographiai szótár, mely az Árpád-kori magyar birodalom, az anyaország, a mellék- és határtartományok, a politikai felosztás, illetőleg a vár- és megyei ispánságok földabrosza előállítását lehetővé tenné; mely legalább a mennyire Hydrographiánk ki van dolgozva, az egykori útvonalokat kijelelné; leírná a csatatételeket, a községek alakulását, a várakat s a hozzá tartozó uradalmakat — a történetírás részére nem kis szolgálatot tenne. Salamon Ferencz már az első Zrinyiek előszavában figyelmeztet, hogy a nagy családok sorsában birtokaik geographiája nagy szerepet játszott.

Az ethnographia nem bir kellő alaphoz jutni, míg a magyar nemzet, az itt talált népfajok multja, a betelepítések története nincs kimutatva.

De ha csak politikai történetünk szótára nomenclaturájára gondolunk is, mi az belőle, mi történelmi szempontból docu-

mentálva van. Külügyi politikánk, diplomatiánk története megkivánná, hogy legalább szövetkezéseink, ligáink, békekötéseink kronológiáját birjuk. Belügyünk mezején ott áll az egyház, állam és társadalom követelménye. A társadalom terén az irodalom, szépművészet, közigazgatás számtalan ága; az állam terén az egyén, a család, az osztályok, az alkotmány, a törvényhozás, a kormány és királyság alakulásai. — Melyek történetbuvárlatunknak mindannyi méltó tárgyai.

Különben történetbuváraink, történetbuvárlatunk, ha nem is kellő rendszerben, óriási munkát végeznek. Örvidenünk kell, hogy az adatgyűjtés nálunk is kenyértudomány; de vajjon a feldolgozás, az érzelem, a gondolat, a szellem commentálása, mely az eseményeket és korszakokat vezette, az eszmék kifejtése, azoknak szellemi tőkénkhez útése, nem nyujtana-e ép annyi kárpótást és élvezetet.

A feldolgozást minden nemzet krónikán kezdte, következtek a történelmi szótárak. Nálunk Budai Ferencz Polgári Lexicon, a Közhasznú ismeretek tára, a Szent István-társulat Egyetemes magyar Encyclopaediája, Kerékgyártó kísérlete meggyőzhetett arról, hogy a mai kort egyetemes történelmi szótárral kielégíteni nem lehet. Dióhéjban, de tudományt kíván. Szakemberektől szakszótárakat akar. A francia irodalom a *Ladvoat*, *Bayle Dictionnaire historique* helyébe *Dictionnaire des Institutions, moeurs et coutumes, Dictionnaire des droits feudaux*-féle szűkebb keretű történelmi szótárakat állította. — Ha a feldolgozás nálunk is megkapná ezt az irányt, történelmi szótárunk fel lenne tagozandó.

Ott van a feldolgozás szervesebb formája, különösen iskolai használatra, a melyet Duruy V. és társai formuláltak, jelesen Duruy Franciaország történelme, hol egyes királyok szerint az események, csaták, közigazgatási alakulások, új eszmék és intézmények, irodalom és művészet külön bekezdési czim alatt, melőzve a chronologiai rendet, csoportosítva tárgyalatik. Ez alak történelem és történelmi szótár egyszersmind.

Az adatgyűjtő méltó babérára, de vajjon nem megy-e veszendőbe egy sereg *inspiratio* és *talentum*, mely a feldolgozás, az alkotás, a sajátlagi történetírás mezején a nemzet büszkesé-

gévé lehetett volna. A történetírói lángész születik, mint a nagy költő, de azért nekünk comptoiristáknak a napi munkát fel kell dolgoznunk.

Történetírásunk, mint eddig irták, csupa esemény, inkább krónika, mint történet, tán mert nem szabadott máskép. Pedig a történet nem annyiban a tények, mint a tényekből levonható tanok tudománya.

A történeti adatok a nemzetet az író asztalánál tüntetik fel, holott az élet színpadán szeretnők felmutatva látni.

Nem elég a forrásokat ismerni, bizonyos költői, bizonyos bölcselmi ihlet kell hozzá, hogy a tények mélyéből az eszméket, az események okait és okozatait felszínre hozzassuk. Az oklevelekből és krónikákból kiolvasni mindent nem lehet, mert nincs bennök.

A történésznek nemcsak előadni, de egyszersmind alkotni kell tudni, de a nélkül, hogy a történeteket meghamisítaná. A tengerész a láthatár szélén felmerülő fekete pontot, mielőtt feje felett viharra válik, már figyel: az alkotó és romboló egyéniségeket és eseményeket, a történelem e fekete pontjait, a történésznek nem szabad csak mint vihart felléptetni.

A történetírásban a forma — lényeg. A történésztől a kor szellemét, életét, szív-vérének lüktetését, agyának gondolatát várjuk, gyarlóságaival és erényeivel, fájdalmaival és örömeivel. A történész a szavakat, a festő a színeket beszélteti. De mindenik alkot és fest.

Még az alkotó és elbeszélő erő sem elég. Thucydides, Xenophon, Polybius magas katonai tisztségeket viseltek; Thiers, Guizot, Duruy, Macaulay államférfiak, közélet emberei voltak. Az eseményeket az életnek csakis bizonyos magaslatairól lehet áttekinteni, honnan a nemzeti határvonalakon túl, az európai, az emberiségi érdekek kiemelkedései, csúcsai szintén feltűnnek. A felfogás azon helyzet kifejezése, melyet a történész a társadalomban elfoglalt. Történetírásunkon nagyon is meglátszik, hogy az egykoru kútfők íróinak a világ közepe klastromuk volt; s az utókor alig bírja magát emancipálni.

De nem is oly könnyű történetet írni. Herodottól, a történészet ősatyjától, le korunkig, kevesebb örökbecsű történeti mű jelent meg, mint költői. A francziák nagy részére, csakis mint

szellemdús emlékirók részére kedvencz alany; az angol történetírás irigylendő magaslatra jutott. A bírálók előtt a történetírás nagyjai közül: Carlyle próféta, Michelet költő, Macaulay festő. Nem csoda, mert nehéz munkát végeznek, mert a történetírás tudományt, bírálati felfogást, szabatos előadást kíván. Hogy mily nehezét, szabadjon Hegelt — Über die Philosophie der Geschichte bevezetéséből — idéznem, ki így szól: Die Engländer und Franzosen wissen im Allgemeinen, wie man Geschichte schreiben müsse: Sie stehen mehr auf der Stufe allgemeiner und nationaler Bildung; bei uns klügelte sich jeder eine Eigenthümlichkeit aus, und statt Geschichte zu schreiben, bestreben wir uns immer zu suchen, wie Geschichte geschrieben werden müsse.

Ha történelmünk mezején a munkát sikerrel kívánjuk vezetni, már a munkafelosztás elvéből, a történetbuvárlat s a történetbuvár és a sajátlagi történetírás s a történetíró között a határvonalat el kell vonnunk. Hogy képletekben szóljunk, az egyik végezze, mit a bányász, a kőfaragó; a másik, mit az ötvös, építész és szobrász. Az egyik többet olvasson, a másik többet gondolkozzék.

S különösen le kell szállítanunk abbéli nézetünket, hogy a nemzet 48-ban a „Talpra magyart“ pályázat vagy megbízás útján létre hozta volna. Fingal, te valál a köszál, melyről én sas felrepültem, így szólt Ossian. A történetírás Ossianai csakis a jól végzett történetbuvárlat sziklájáról emelkedhetnek fel.

VI.

Történetírásunk figyelmét kezdetben csak a politikai események zaja vette igénybe; az újabb idő a társadalom és állam élete alakulásait is figyelemmel kíséri. Az eszmekör tágult, de az előadás egy. A kultur nemzetek történetírásának az a genreje, mit kezdetben történet-philosophiának, az újabb időben az illető nemzet civilisatiója történetének szoktak nevezni, nálunk még hiányzik.

Hazánk története meg van írva az ifjuság, a nép, a művelt olvasó közönség számára. Van történetünk, mely oknyomozó és pragmatikai czímet hord. Pedig, ha Hegel szerint, a pragmati-

ka-história irány-történelem, mely mestere kíván lenni a jelen és jövőnek, nincs történetírás, mely oknyomozó és pragmatikai ne kívánna lenni.

Politikai történetünk meg van írva a közjog, az alkotmány s a művelődés szempontjából, legalább főbb tekintettel ezen szempontok valamelyikére. Sok és nagy munkát végeztünk, s mégis úgy tetszik, mintha a nemzet története iránt nem volna azon érdeklődéssel, mint régen. S olyszerű tünetekkel találkozunk, mintha a reform emberei történeti hagyományainkban a haladás akadályait látnák. Ha ez így volna, akkor történetírásunk terén a múlt és a jelen érzülete között hézag támadt, s e hézagot be kell töltenünk, a kapesot helyre kell állítanunk, s nézetem szerint, az út és mód nem lehet más, mint, hogy, miként a nyugati nemzetek, mi is megirassuk hazánk története philosophiáját, vagy legalább történetírásunkat a kutatás teréről a bölcselmi felfogás felé tereljük.

Hazánk közönséges története, a századok hosszú sora, az uralkodók nagy száma, a csaták és események végtelensége miatt nagy terjedelmet vett. Az uralkodóházak s az egyes uralkodók szerinti feltagozás zavarólag hat az elbeszélésre. Azon felfogás, hogy a történet nem az állam, nem a nemzet, hanem a dynastiák és dynasták története, ma már túlhaladott álláspont. Egy módszer, mely az uralkodó eszmék körvonalai között tagozva adná elő a nemzet történetét, aligha új vonzó hatással nem lenne korunkra. Egy ilyen előadás, a mellett, hogy elvenné terjedelmét, a történetet mint tudományt mutatná be. „Kam mir oft der Gedanke ein: ob denn, da alles in der Welt seine Philosophie und Wissenschaft habe, nicht auch die Geschichte der Menschheit eine Philosophie und Wissenschaft haben sollte.“ Így szól Herder, Vico már megtörtént fellépését nem méltatva, történet-bölcselme előszavában. S íme, egy század múlva, a Vico és Herder nyomdokát korunk legnagyobb tehetségei követik. A történet azóta tudományyá, állambölcselmi munkává nőtte ki magát. A história és philosophia ezen szövetkezése a magyar történetírást is egészen átalakítaná.

Mióta Vico a múlt század elején az előadás ezt a válfaját beindította, a világtörténelem s az egyes nemzetek történelme e

módszerben már letárgyaltatást nyert. E téren nagy nevekkél, nagy munkákkal találkozunk. A mult században Herder: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784.), — a jelen században Hegel K.: *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, — Michelet C. M.: *Die Geschichte der Menschheit seit 1775*, — Hermann Conrad: *Philosophie der Geschichte*, — Gervinus G. G.: *Grundzüge der Historie*, — Michelet Julius: *Principes de la Philosophie de l'histoire*, — Guizot M.: *Histoire générale de la civilisation en Europe*, — Laurent Fr.: *Études sur l'histoire de l'humanité*, — Buckle H.: *History of civilisation in England*, — Lecky W. E.: *Rise and Progress of Civilisation* — ezimű munkákkal gazdagították az irodalmat. S e szerint aligha látjuk igazolva Buckle abbéli sajnálkozását, hogy a természet-tudománnyal sokkal nagyobb lángeszek foglalkoztak, mint a történelemmel.

Mi minket illet, csak annyit jegyezhetünk fel, hogy csakis Virág Benedekről (Századok 1808—16.) mondhatjuk el, hogy történet-bölcsész, és sajnálhatjuk, hogy Zsigmondnál megszakad; valamint nem hagyhatjuk érintetlenül Pulszky Ferencz Eszmék Magyarország történetének philosophiájához ezimű cikksorozatát (Athenaeum 1838. 39.), mi szintén félbeszakadt.

A történet philosophiája, mint a történetből levont tudomány, a világ folyása elméletének törvényszerűségét adja-elő. A történet-bölcsélem figyeli az események fejlődését, tárgyalja azok egymáshoz viszonyát, összefüggését, okát és okozatát; feleletet ad arra, hogy a történeti fejlődés feltételei honnan erednek, mikor és mily alakban lépnek fel, hova fognak fejlteni; s a nemzetet, az emberiséget hova fogják vezetni.

A történet philosophiája inkább az eszmék, mint az események történelme. Inkább az események keletkezése s végeredménye érdekli; az eseményeket mindig az emberiség célja, a szabadság, az erkölcsi és anyagi fejlődhetés feltételei szempontjából fogja fel.

Mint Macaulay mondja: a történetírás a maga eszményi tökélyében a költészet és bölcsélem vegyülete. De mint Hegel *Aesthetikájában* mondja, a történésznek nincs joga tárgyának

költői alakot adni; kötelessége azt irni, mi előtte fekszik. A költőnek szabadságában áll a tárgyalt eseményeket hihetővé tenni, a történésznek adataival kell számolnia.

A bölcsészek ezen bevegyülése a történetírásba, mindenestre nagy lendület, különösen a politikusok szempontjából, kik dióhéjban kapják azt a tant: hogy eszmék intézik a világ folyását, minden intézménynek eszme volt csirája, hogy az intéző eszmék felmerülnek, századoknak vetik meg irányát, s csak oly eszme és intézmény számíthat öröklétre, mely az észjog követelményeivel kiegyenlíthető.

A történet-philosophiája felmutatja a vezéreszméket, fel azok fejlődési processusát, az ok és okozat közti összefüggést; vizsgálat alá veszi, ha vajjon az emberiségre, az illető nemzetre ész- és korszerű-e az eszme; megfelel-e a tényleges viszonyoknak; nem esik-e kívül a nemzet és a kor öntudata körvonalán; meg vannak-e a nemzetben és korban az eszme felfogására, valóztatására a kellő feltételek; nem ábrándok-e s nem vezetnek-e ábrándra a nemzetet?

A történet-bölcselmi írók céljuk s annak körvonala körül meglehetősen egy értelemben vannak. Mindazáltal az egyik iskola bámulattal áll meg a múlttal szemben; a másik a jövőtől várja az emberiség rendeltetése megvalósulását. Kérdésbe teszik, ha vajjon fel van-e már találva a legtokéletebb kormányforma; vajjon nemzetiség legyen-e az állam kerete, vagy maradjanak a földrajzi határok; vajjon az állam nem absorbeál-e igen sokat az egyén szabadságából, vagy az egyén az állameszme légköréből; vajjon az egyenlőség keresett ideálja elérhető-e, s ha el, boldogítani fogja-e az egyént, a családot, a társadalmat, az emberiséget; szóval egy sereg problémát vetnek fel, melyek inkább kétséget támasztanak, mint megnyugtatóknak.

Mindazonáltal, ha van a történet-bölcselmi írók eljárásában hiány, nézetem szerint még mindig kérdéses, ha vajjon a történet-bölcselem, a civilisatio történetírói megtalálták-e az előadás helyes módszerét, a conceptio és előadás formatökélyét. Az egyik a Herder és Hegel iskolája, az események menetét kíséri, azok rövidbe foglalását, általánosítását, reflexiókkal kísérését tartja kelléknek. Szerintök a történetírás az események törvényeinek,

az azokból levonható eszmék rendező hatásának kodifikációja volna. A másik rész, hova legtöbbször tartoznak, olvasójáról felteszi, hogy az események teljes ismeretével bír, előadásuk csupa hús és vér, a csont és vázlat náluk hiányzik, előadásuk mondhatni bölcseslem történelem nélkül.

E szempontból fogva fel hazánk történetét, a magyar történet-bölcseslem írójára nehéz feladat, töretlen út vár. Alkotmányunk és művelődésünk történetének nem csak leíró, de szemlélődő megírása nagyot könnyített volna munkáján. Az alkotmány-történetnek feladata a közigazgatás és törvényhozás eszméi és intézményei eredetét, fejlődését, időnkénti reformjait előadni. Különösen korunk szempontjából felmutatni, hogyan mentünk át a rendi szervezetről a liberalizmus és parlamentarizmus terére. Miután a külföldi eszmék és intézmények alakító befolyását még a kultur nemzeteknél is megtaláljuk, reánk nézve kétszeresen fontos a tárgyat az összehasonlító történelem szempontjából fogni fel; hogy tudja a nemzet, mi államéletünkben az ázsiai és európai, mi benne keleti és nyugati; honnan mit vettünk át változatlanul, mit alkalmaztunk át nemzetünk geniusza szerint, és arra, a mit módosítottunk, mennyire nyomtuk reá nemzeti létünk bélyegét. Ezt a jogtudósoktól várjuk, de azon felfogásban, mely világja, hogy a jog fogalma koronként átalakult, s jelezze, hogy a hová fegyverünk el nem ért, alkotmányunk előre tölt bástyái fogták fel a csapásokat.

A művelődés-történetnek feladata művelődésünk eredetét, fejlődését, jellemét, irányait és céljait feltüntetni. Ha a természettudomány a föld fejlődésére a rétegek fekvéséből nagy következtetéseket von le; ha a régészet a praehistorikus kor nyomait a földben keresi: mintegy reá mutatva látunk, hogy a különböző korok és korszakok civilizációja rétegekben fekszik a művelődés története előtt. Azokat tisztázni, a még fennálló intézmények multját a jelennel összekötni, a művelődés-történet íróitól várjuk, még pedig abban a felfogásban, mely fegyverünk diesősége mellett méltassa azt az egymagára álló világcsodát, hogy magunkat acclimatizáltatni engedjük, s a nyugati civilizációhoz csatlakoztunk.

Ha mindez előkészítve volna is, az eset az, hogy nincs

történetíró, mely oly kiválóan sajátos történetírási alanytalálkozónak, mint a magyar.

Ama kérdés után, hogyan alapít Róma, egy város, világbirodalmat, alig áll a történelem előtt egy talányszerűbb kérdés, mint az, hogyan történhetett, hogy a népvándorlás annyi nemzetéből a magyar egymaga nemcsak fennmarad, hanem itt, három nagy birodalom hármashatárán, országot alkot, nemzetté fejlődik, s most ezred év után is, csatatéren úgy, mint a modern politika mezején, a létjog és fejlődés biztos feltételeivel rendelkezik. Oly problema, melynek megfejtése egyedül nekünk van feladva.

Történetírónknak feleleteket kell adni arra, hogy vajjon az Európában történt megjelenés, a terület választás, a nemzet fejlődés processusában szerencsés volt-e a nemzet. Elérte-e s elér-e célját, kivívta-e magát, mint európai tényező; hozzájárultunk-e kellően az európai nemzetek céljához, intézményei kifejtéséhez; szolgáltattunk-e a világtörténelem részére egyéniségeket és eseményeket; befolytunk-e Európa és az emberiség céljai és érdekei előmozdítására úgy, hogy helyet és állást kívánhassunk a kultur nemzetek sorában. Arra, hogy bebizonyítsuk létjogunkat, fennmaradásunk szükségességét, ki kell mutatnunk szereplésünket a múltban, Európa és az emberiség szempontjából; ki kell békítenünk létigényeinkkel a szomszéd nemzetek aspirációit; fel kell tüntetnünk még Ausztria részére is, hogy fennállásunk egyszerűen az ő érdeke is; a velünk élő nemzetiségek részére, hogy a magyar nemzet hegemoniája, Európa e pontján, a haladás, a közszabadság s egyszerűen a nemzetiségek fejlődésének és haladásának a helyzet által felállított postulatuma; s fel kell tüntetnünk a vezérnemzetek részére missiónkat a múltban és a jelenben, s lehető missiónkat a jövőben.

Az államok és nemzetek missiója lehet társadalmi s így kulturális, lehet állami s így politikai. Lehet missiója csakis a nemzetnek, csakis az államnak, lehet mind a kettőnek. A szerencsés nemzetek elégségesnek tartják, ha nemzetök missiójára csak egyszerűen hivatkoznak. Az angol beérheti azzal, ha rámutat, hogy a kereskedelem ügyét európai szempontból fogja fel, Európa iparának a világ minden pontján piacokat hódít; a nemzetek önértékét kielégíti és kielégítheti, hogy a meddig nyelve

elér, a nyugati kulturát terjeszti; a francziák dicsőségerzete fegyverök sikerei s a politikai eszmék terén nyert győzelmeik bábérával méltán meg lehetnek elégedve: a magyar állam, a magyar nemzet ily nagyszerű missiókra nem hivatkozhatnak.

A magyar nemzet hivatása nem annyira nemzeti, mint állami. Jelentőségét azon pont és helyzet adja meg, melyet itt, Kelet- és Nyugat-Európa válfőntjén, a Duna mentén, a szláv és német elem közepette, az alkotmányos és alkotmánytalan világ határvonalán elfoglalt. A multban missiónk volt az Ázsiából előtörő hódítókat feltartóztatni, milyen volt a mongol és török; szolgáltuk a nyugati kereszténység érdekeit a keleti vallás és az izlam ellen, még pedig fegyverrel, mint a kelet francziái; szolgáltuk az angolok által beindított alkotmányos eszméket a kontinensen; ellentálltunk az absolutismus világhódító törekvéseinek. Most, a midőn történetünk és missiónk fonalát, mit az utolsó századok megszakasztottak, ismét felvehettük, önállóságra és függetlenségre tettünk szert: hivatkozhatunk jelenkori missiónkra, mely nem lehet egyéb, mint geografiai fekvésünknek, fegyverünk szerencsésének, s liberalis törekvéseinknek missiója, mely minket kelettel állít szembe.

Helyes volt-e ebbeli felfogásunk a multban, helyes-e a jelenben, a történet-bölcselemnek kell reá feleletet adni. Irányunkat a jövőre a csüggedés és túlvérmes remények határai közt kell keresnie. Európa egy nemzete sines annyira reá útálva, hogy felvesse s tanulmányozza a kérdést: ha vajjon kulturánk, politikánk helyes basison nyugszik-e; vajjon az európai civilizatióra nem vár-e hanyatlás, elsöpörtetés, mi annyi civilizatiót ért már; s reá gondolni, vajjon az ázsiai népek, hol a túlnépesevés mellett a munkaképesség jobban ki van fejtvé, mint nálunk, s más keleti népek fognak-e megrohanni ismét, mert első sorban ismét minket találnak; s ha igen, elő kell készítenie a nemzetet, hogy puskaporát tartsa szárazon, bizzék fegyverében, bizzék a nyugati civilizatio eszméinek robbantó erejében.

Kőváry László.

A REFRAIN ÉS ALKALMAZÁSA A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN.

Az egyszerű társalgási nyelvben is arra törekszünk, hogy mihelyt indulatainkat vagy érzelmeinket akarjuk kifejezni, lehetőleg oly szavakat használjunk, a melyek mintegy hozzásimulva az illető lelki állapothoz: ne csak az értelem, hanem a hangzás által is érzékeltessék ezt a hallgatóval. Innen van, hogy szelídebb érzelmek kifejezésére oly szavakat keresünk, a melyekben a sziszegő vagy folyékony mássalhangzók — ellenkező esetben pedig olyanokat, a melyekben a keményebb és nehezkesebb foghangok jönnek elő túlnyomó számmal. E törekvés a maga kezdetlegességében a leg-egyszerűbb, s a műveltség legalsó fokán álló ember beszédében is föllelhető. Magasabb fokon azonban csak a költészetben s leg-főlebb az u. n. szépprózában érvényesül; s e műfajok kiváló művelőinél oly tökélyre is emelkedik, hogy a nyelv ép úgy kísérelje és hangzás által is kifejezője lesz a gondolatnak, mint valamely remek zenedarab a szövegnek. Így származik aztán a nyelv zenéje, a mely arra van hivatva, hogy a szavakban rejlő értelem segítségével mások keblében is ép azon érzelmeket és indulatokat költse fel, a melyek következtében ő maga létre jött.

A költészet azonban nem elégszik meg ennyivel, hanem a részletekben tovább menve: a hosszú és rövid szótagok arányos váltakozásával; a sorok végszótagainak szabályos összeesengésével; a vesszorok hosszúságával vagy rövidegével s az ezekben lüktető rythmussal, — továbbá az alliteratióval s a strófiák különbözőnél-különbféle beosztásával a nyelv zenei sajátságait teljesen érvényre juttatja és kifejti. Mindezekről kimerítően és ízléssel párosult rendkívüli mélységgel értekezik Mineckwitz, ¹⁾ de a fő-

¹⁾ Lehrbuch der Rythmischen Malerei etc. v. Dr. Joh. Minckwitz. II-te Aufl. Leipzig. Arnoldische Buchhandlung. 1858.

súlyt a klasszikai verselésre teszi, s csak igen röviden emlékezik meg itt-ott a népköltészetéről is.

Igaz, hogy a nép akkora művészetet nem fejthet ki e tekintetben, mint azon műköltők, a kiknek munkáiból Minckwitz tételeit levonja, de az érzés, valamint az azt kifejező és zeneként kísérelő nyelv között nála is ép oly szoros kapcsolat létezik, mint ama műköltők legjobbjainál. A maga primitív eszközeivel és felfogása szerint ő is igyekszik a Minckwitz által föllállított elvnek megfelelni, hogy t. i. „a gondolatot a legtökéletesebb alakban, tehát a legszabályosabb s a szavak tartalmával és hangzásával a lehető legmegegyezőbb módon állítsa az emberi lélek elé.“¹⁾ Más szóval: a nyelv zenéje a népköltészet előtt sem ismeretlen; s az érzelmeknek ez egyszerű dalokba lehelt különböző árnyalataihoz a nyelv itt is oly szépen símúl, hogy a rythmusi ecsetlésnek lépten-nyomon a leggyönyörűbb példáival találkozhatunk.

E sajátságok közül a refrain inkább a nyelvezet, mint a nyelv zenéjének volna nevezhető, mivel nem csupán az egyes szavakra, hanem általánosabb értelemben a vers-strófákra s az egész compositióra vonatkozik. A kedélyvel és hangulattal ép oly szoros összefüggésben van, mint a rythmusi ecsetlés bármely faja, s különösen a népköltészetben fordul elő sokszor és változatosan. Mondhatni, hogy a refrain jellemzi a népek úgy lyrai, mint epikai költészetét, s annyival bámulatosabb, hogy pl. Schuré a német dalköltészetéről irt művében²⁾ semmi figyelmet sem fordít reá.

A vizsgálat azonban nemcsak e szempontból érdekelheti a kérdés, hanem főként abból, hogy a népies, vagy az ilyen alapon fölépült műköltészet tanulmányozása közben arra a meggyőződésre jut, hogy a refraineokban való nyilatkozás az érző kebelnek pszichologiailag is egyik benső szüksége, — s épen ezért a jó refrain a valódi költő megítélésének is egyik biztos mértéke.

De ne előzzük meg a tárgyalás rendes folyamatát.

A szó értelmére nézve megjegyyezhető, hogy refrain a francziában a hullámoknak a parthoz való csapkodását, s ez ál-

¹⁾ U. o. 7. §.

²⁾ Ed. Schuré's Geschichte des deutschen Liedes. 3-te Aufl. Minden I. E. C. Bruns' Verlag. 1884.

lapotnak szabályos időközökben való ismétlődését jelenti. A refrain szó azonban, a mennyire meggyőződhetünk, csakis az ismétlődő vers-sorokra vonatkozhatik, noha Grube¹⁾ azt állítja, hogy a hajósok nyelvében az előbb említett szó értelmét is magában foglalja. Bárhogyan legyen is, tény, hogy a két tünetny között jellemző hasonlatosság van, s így az elnevezés nagyon találó. A refraines költeményekben is a lélek egy-egy érzéskört bejárva, újból visszatér az eredeti kiindulási ponthoz, a mely egyszersmind maga az alaphangulat; s valamint a parthoz ütődő hullám csobban, úgy eseng a refrain is, a mint a strófák kezdetén vagy végén újból meg újból előfordul. Alapjában véve hát a költészet zenei sajátságaihoz tartozik, s rendszeren így is szokták fölfogni és tárgyalni.

Annyi bizonyos, hogy költészet és zene el nem választhatók egymástól. Hisz maga a poézis sem egyéb, mint a lélekben élő harmonia vagy disharmonia szavakban való kifejezése; vagy ha lehetne mondani: megjegecesítése. A zenéhez pedig szorosán hozzátartozik, hogy egy-egy motivumot többször variál, a mely ilyenformán átszőődvén az egész compositión, koronként meg-újúl, hogy a hallgatónak időközben a hangok más, meg más régióiba ragadott lelkét egy-egy pillanatra elpihentesse. Ilyen variatio a költészetben a refrain is, a mely tisztán csak az említett zenei sajátásnál fogva sok esetben még akkor is hat, ha mindjárt egyéb összefüggésben nincs is a költeménnyel, mint hogy a strófák végén rendszeresen ismétlődik. Innen van, hogy pl. a gyermek oly nagy gyönyörűséggel hallgat végig igen sokszor teljesen értelemnélküli refraines strófákat, — úgyszintén az is, hogy a nép ilyenforma refraineiket is sűrűn alkalmaz, mint:

Zöld füvet legel a tehén,

Nincs hunczutabb, mint a legény,

Nincs hunczutabb, mint ludavér, csanavér,

Csin-csan csanavér,

Meghalok én a rózsámér. stb.²⁾

¹⁾ Aesthetische Vorträge v. A. W. Grube II. p. Iserlohn Verl. v. J. Bädeker. 1866.

²⁾ M. Népk. Gyűjtemény. Új folyam. A Kistaludy-társ. megbizásából szerk. Arany L. és Gyulai P. Pest, 1872. Ath. II. k. 135. l.

Az ilyenekben mind a gyermek, mind a nép előtt teljesen közönyös marad az értelem, s egyedül csak a zenei rész költi fel az érdeket.¹⁾

Úgy a nép-, mint a műköltemények kiválóbbjai azonban arról győznek meg, hogy a refrainnek nemcsak az a szerep jut, hogy a lelket vagy a hallóérzékelt elringassa, hanem magával az eszmével, hangulattal s az illető mű compositiójával is szerves összefüggésben van. Bizonyára e tapasztalat bírt reá némelyeket, hogy — habár csak hozzátvetőleg is — más szempontokból igyekezzenek a refrain fogalmát definiálni. Gottschall pl. kiemeli a népdalokat jellemző mysticismust, a mely szerint mintegy álmyszerűen vonul át bennök a természetnek egy-egy képe vagy tüneteménye, s költ fel a lélekben is megfelelő hangulatot. Ebből magyarázza ki aztán a dallamosságot; s a refrainnek tulajdonítja a költeményben levő egység és hangulat állandósítását.²⁾ Carrier már tovább megy, s azt mondja, hogy a főgondolatot a refrain fejezi ki, s az egész költemény körülötte fordul meg, mint központ körül.³⁾

E meghatározások azonban a tapasztalás szerint nem ille- nek a refrainre általánosan, hanem annak legfeljebb csak egyes válfajaira vonatkozhatnak. Mert igaz ugyan, hogy mindkét tételt számos példával lehetne igazolni, de aztán még számosabban lennének az olyanok, a melyekre egyik meghatározás sem talál- ván, a körön kívül maradnának.

Egy előbb említett okból azonban mindkettő nagyon érté- kes. A fennebbi meghatározások t. i. éppen eltérő voltuknál fogva azt bizonyítják, hogy a refrain szerepe a költészetben korántsem egyoldalú, hanem úgy a belsőre, mint a külsőre nézve egyaránt fontossággal bír. E körülmény aztán eredetére és alkalmazásának indító okaira is érdekes világot vet, mert megdönti azon meg- lehetősen általánossá vált, s a gyengébb költők példája által valóban is igazolt fölfogást, hogy a refrain inkább csak külső

¹⁾ Ehez hasonló példák találhatók még az id. mű 9, 13, 48, 72, 80, 85, 136, 223, 250 stb. lapjain.

²⁾ Poetik. Die Dichtkunst und ihre Technik. von Rud. Gottschall. Breslau, 1870. II. B. 40—41.

³⁾ Carrier Aesthetik. II. B. 504, 524, 27 stb. lapokon.

dísz, s a zengzetességen kívül egyéb nem is kívánható tőle, mint hogy a strófákban kifejezett értelemnek, a mennyire csak lehetséges, ellent ne mondjon. Egyszersmind az is sejthető lesz, hogy úgy eredete, mint alkalmazása alapján véve korántsem öntudatos és mesterkéltsé, minnek következtében egyik vagy másik korhoz, vagy nemzet irodalmához sem köthető, úgyszintén történelmi-
lag sem levezethető.

E fölfogás szélesebb körben, úgy látszik, Grube már előbb idézett munkájából terjedt el, mert Gottschall is erre hivatkozik,¹⁾ a nélkül, hogy e tekintetben valami megjegyzést vagy észrevételt tenne reá.

Grube ugyanis azt fejtegeti, hogy az európai művelt népek közül a francziák használtak legelőször refrain, még pedig a vaudeville-ekben, hol a csattanós refraineik mintegy fölviillanyozták a könnyüvértű népet, máskor pedig egy-egy szabadon és komolyan odavetett ismétlődő sor magával ragadta és fölleskíté a kedélyeket. Mindamellet is, úgy hiszi, hogy a refrain alkalmazása a népköltészetben még sem a franczia irodalomból, hanem a középkori latin egyházi énekekből ment át. Ezek ismét a bibliából s a Szent Dávid zsoltáraiból vehették, mert a héber népköltészetben sűrűn előfordul. Tüzetesebb vizsgálódás után az is kitűnik, hogy a héber lyrai költészet vers-szerkezete antiphonikus, s ép úgy meg lehet különböztetni bennök a strófákat és ellenstrófákat, mint a karénekekben. Valószínű hát, hogy az isteni tiszteletek alkalmával, hol a közönség felelt a pap énekére, hol pedig két kar állott egymással szemben, s mialatt a közönség a refraineiket ismétlé, ezek fölvaltva énekeltek. Idő múltával a héber lyrát a vallásos bensőségen kívül a hazafias hang is jellemezni kezdi. A dalok többé nem pusztán az egyéni érzélem tolmácsai, hanem fölolvad bennök az ígértföldre kivezetett nép összes szenvedése, bánata és reménye. Dávid zsoltárai például magukban foglalják Izrael népének úgy gyalázatát és megaláztatását, mint dicsőségét és örömét. Lényegileg mindenik a refrainen alapúl, s arra van szánva, hogy ünnepek alkalmával nyilvánosan énekeltesék. Ezért maradtak fenn apáról fiura oly hosz-

¹⁾ Poetik II. B. 41.

szu időkig a nép ajkán, s szövődtek át egészen új dalokba, új meg új refrainekkel. A kereszténység elterjedésével aztán lassanként a nyugati népek latin egyházi énekeibe olvadtak át, s a klérus liturgiáiból terjedtek el időfolytán a nép közé is.¹⁾

E fejtegetéseknek az a legnagyobb hibájuk, hogy történelmileg próbálnak levezetni egy oly tüneményt, a mely tisztán kedélyi, és így nem egy ország vagy nemzet kizárólagos tulajdona, hanem mindnyájunkkal közös sajáttság. Erről bárki is könnyen meggyőződhetik, ha fáradságot vesz magának koronként lelkébe pillantani és megfigyeli ennek nyilvánulásait. Vannak ugyanis olyan benyomások, a melyek akár a megszokás, akár pedig a gyengeség következtében a lelket közönyösen hagyják. Ezek nyomában, ha mindjárt támadna is valami érzélem, ez csak átfutó, s nem érdekelheti olyan húzamosan a lelket, hogy tovább is reflektáljon reá. Ha azonban az inger oly nagy, hogy az őt követő kellemes vagy kellemetlen érzés egész lelkünket áthatva, egy időre háttérbe szorít és elfeledtet velünk minden más tüneményt és képzetet: akkor már hangulattá erősbül és az inger nagysága szerint több vagy kevesebb ideig uralkodik lelkünk fölött. Ilyenkor hát egész valónkat egy érzés töltvén be: természetes, hogy gondolatban is mindegyre visszatérünk reá; s ha ez állapotot metalan szavakban akarnók kifejezni, korántsem elégednénk meg az érzés-szülte gondolat egyszeri elmondásával, hanem annyiszor ismételnők, a hányszor érzésünk foka megkívánná. Innen van, hogy mikor nagy öröm vagy nagy fájdalom ér, többször ismételjük a megfelelő indulatszókat; a személy vagy tárgy nevét, a mely az illető érzésnél, mint ok vagy közreműködő szerepelt, — sőt sok esetben magát az eseményt is. Ime a refrain eredete, úgy, a mint részünkről képzeljük. Legprimitívebb alakjában tehát még a szorosán vett zenei sajáttság is csak mellékes, s nem lesz egyéb, mint az érzésektől túláradt léleknek szavakban való és önkénytelenül ismételt kitörése, a mely természetére nézve leginkább az u. n. reflex mozgáshoz hasonlít. Ezen a fokon művészet sem igen nyilvánul benne, s rendszerint a maga pongyolaságában és keresetlenségében jelentkezik.

¹⁾ L. bővebben Aesth. Vortr. II. 109—117.

A refrain legegyszerűbb neme gyanánt tehát azt vehetjük fel, midőn egy akár kellemes, akár kellemetlen alaphangulatú indulatszók vagy fölkiáltások ismétlése által van érzékeltetve. A következő dalokban pl.:

Dudujnám, dudujnám,
De jól megyen a munkám.
Ez az élet minket illet
Nem a régi öregeket.
Dudujnám, dudujnám,
De jól megyen a munkám stb. (M. N. Gy. II. 209.)

vagy:

Széles az én kedvem ma,
Nem fér ebbe a házba,
Ej, haj, csuhajna!
Nem fér ebbe a házba stb. (M. N. Gy. I. 315.)

a vidám hangulat, az uralkodó, s ennek kifejezésére a nép természetesebbnek tartja az indulatszókat és felkiáltásokat ismétlni, mint hosszasan magyarázgatni jó kedvének okát, vagy rajzolgatni lelkének akkori állapotát. Hasonló módon fejezi ki egy más dal a kicsikart ígéretet és kényszerítést csupa indulatszóval és felkiáltással:

Jaj, jaj, jaj, jaj od'adom, oda,
Jaj, jaj, jaj, jaj, od'adom, oda!
Másfél véka lisztért,
Tizenöt garasért,
Jaj, jaj, jaj, jaj, od'adom, oda! (M. N. Gy. II. 231.)

Lényegileg ide tartoznak az egyházi énekekben ismétlődő ilyes felkiáltások is, mint: „kyrie eleison“, vagy: „irgalmaz nékünk“ stb.

Ide számíthatni továbbá még az olyan refrainekeket, a melyek hadi vagy más buzdító dalokban valamely lelkesítő, akár pedig gyűlöletet fölébresztő szó ismétléséből állanak. Így fordul elő pl. a francia forradalom híres énekében a „ça ira“ használata, mintegy ébren akarván tartani a nép lelkületében az általa kifejezett célt, s a dicső emlékeket, a melyek hozzá fűződnek. Petőfi „Csata dal“-ában is ilyen céllal ismétlődik az „előre!“ fölkiáltás.

Szintén egyszerű nemei a refrainnek azon sokszor értelem nélküli sorismétlések is, a melyeket már fennebb érintettünk. Az ilyeneket a nép vagy gúnyolódás és tréfa közben, vagy pedig olyankor szokta használni, midőn fáradságos munkát kellvéen végeznie, az ismétlésben nyilatkozott zene által akarja lelkét elringatni és szórakoztatni. A gúnydalokban rendkívüli találékonyságot fejt ki a furesábbnál-furesább hangzású szavakból álló refrainsorok összeállításában, melyeknél az értelemre vajmi kevés tekintettel van. A jellemzetességet s a kedélynek gúnyoros játszóságban való nyilatkozását azonban ezekben sem lehet megtagadni. A számos példa közül, úgy hiszem, elég lesz csak a következőket idéznem:

Egy asszonynak három lánya,
Három lánynak egy szoknyája.
Oh jaj mámili!
Jaj de cservenyi,
Czirkum zelleri,
Rozmaring, viola.

Vagy:

Kutyahitű Kátai
Nem kell a lányt —
Libizárom ripszom
Zátyerityi zatyitom —

Bántani.

(M. N. Gy. II 223 — 24.)

A másik esetet illetőleg magam is hallottam, midőn egy hídláb beverésénél a munkások az u. n. „bakk“-nak minden föl-huzásánál értelem nélküli, de rythmikai szempontból kifogástalan sorokat ismételték, hogy az üteny mintegy új erőt és ruganyosságot kölcsönözzön izmaiknak. De előjön az is, hogy különösen a húzamosabb ideig tartó foglalkozásnál, a hol munkaközben merengésre és reflexiókra is jut idő, egyes összefüggéstelen események felsorolása, vagy az épen akkor keletkezett vágyak nyilvánítása van refrainbe foglalva, kifejezvé az egyik tárgyról a másikra való csapongás által azon rendszertelenséget, a mely a léleknek ilyen állapotában előfordulni szokott. Kár, hogy a Szt-Gellért legendában említett „örlő dal“ nincs följegyezve, s így kénytelen vagyok Grube művéből átvenni egyet, mely magyar fordításban körülbelől így hangzik:

Őrölök, őrölök, zúg a malom,
 Dalolok s fecsegek a húgommal.
 Maradj künn, por van a házban,
 Kimegyek mindjárt szólni veled.

Abdallah szívem, te vásárra mégý,
 Ej, vidd el magaddal férjemet is:
 Ó már nagyon rég nem vala ott,
 S nem szükség látnia s hallnia mindent!

Őrölök, őrölök, zúg a malom,
 Dalolok s fecsegek édes anyámmal.
 Maradj künn, por van a házban,
 Kimegyek mindjárt szólni veled!

Jó férjem Ali, menj ki a mezőre,
 A marhák leeszik mind a babot!
 A vadkan leveri mind a szép árpát
 S a szomszéd öszvére a kerítést.

Az eredetit K. Zill jegyezte le egy kézimalmot forgató Kabyll nő ajkáról, s közölte az „Ausland“ 1852-iki folyamában.¹⁾

Egy más faja a refrainnek, midőn néhol külsőleg véve a rímet is pótolja, bensőleg pedig a compositióra is befoly, a mennyiben a hangulatot állandósítja, növeli és nyomatékosabbá teszi, s a költemény részei között a kapcsolatot fentartván, az átmeneteket is megkönnyíti. Az ilyen refrain a legáltalóbban epikainak lehetne nevezni, mert túlnyomóan a balladaszerű költeményekben fordul elő. Alkalmazása nincsen chablonhoz kötve, hanem a hangulat s a cselekvény haladása szabja meg, hogy egyik vagy másik sor, vagy sokszor annak csak egy része hol és hogy ismételtessék, — mert a refrain, valahányszor az események tovább fejlődése kívánja: módosulni is szokott. Példákra népballadáinkban is igen nagy számmal akadunk. Csak rövidsége okáért hozom föl épen a „Párjavesztett Gerlicze“ cziműt, mely így hangzik:

Búsan bűgó bús gerlicze
 Kedves társát elvesztette.

¹⁾ Aesth. Vortr. II. 122.

Elrepüle zöld erdőbe,
 De nem szálla a zöld ágra,
 Hanem szálla asszu ágra;
 Asszu ágat kopogtatja,
 Kedves társát siratgatja:
 „Társam, társam, édes társam!
 Soha sem lesz olyan társam,
 Mint te voltál édes társam!!“

Búsan bűgő bús gerlicze
 Elrepüle messze földre,
 Messze földre, zöld búzába,
 De nem szálla zöld búzába,
 Hanem szálla konkolyágra;
 Konkoly ágát kopogtatja,
 S kedves társát siratgatja:
 „Társam, társam, édes társam!
 Soha sem lesz olyan társam,
 Mint te voltál édes társam!!“

Búsan bűgő bús gerlicze
 Elrepüle messze földre,
 Messze földre, folyóvizre.
 De nem iszik tiszta vizet,
 Ha iszik is fölzavarja,
 S kedves társát siratgatja:
 „Társam, társam, édes társam!
 Soha sem lesz olyan társam,
 Mint te voltál édes társam!!“

Epikai refrain alatt itt nem a strófák végén előforduló három soros lenne értendő, a mely a cselekvény előbbvitelére nincs befolyással s első sorban csak a kedélyt érdekli, hanem magában a szövegben levő ilyes ismétlések: De nem szálla a zöld ágra, Hanem szálla asszu ágra, Asszu ágat kopogtatja, . . . vagy: Elrepüle messze földre, Messze földre. zöld búzába, De nem szálla zöld búzába . . . stb, — a melyek egyfelől fölkapják és tovább fűzik az események fonalát,

másfelől pedig a hangulatot is nagy mértékben fokozzák,¹⁾ Az idézett ballada különben compositio tekintetében is remek, mivel az egészben csak négy olyan sor van, a mely nem ismétlődik, s a cselekvény még sem akad fönn, sőt — ép mint a Petőfi „Pál mester“-ében — rohamosan halad.

Sokszor ugyanazon sor az érzelmek fokozása szempontjából a strófa elején vagy közepén ismételtetik. Péld :

Fehér kis ház, kerek ablak rajta,
Te kis leány ne kacsintgass rajta,
Te kis leány ne kacsintgass rajta,
Mert én téged el nem veszlek soha! (M. N. Gy. II. 82.)

Vagy :

Sárga rézből van,
Sárga rézből van,
Sárga rézből van a fokosom,
Érted halok kedves galambom. (U o. 90.)

Egészen ellentéte ennek azon refrain, a mely különösen a XVII-ik és XVIII-ik századbéli népköltészetünkben fordul elő gyakran, s a versszak utolsó sorának ismétléséből áll. Ez rendszerint vagy lemondással teljes keserűséget, vagy valami erős felfogadást vagy bizonyítást fejez ki. Ime mindkét esetre egy-egy példa :

Nem vétettem semmit, az ég bizonyágom :
Még sincs maradásom — köztetek lakásom . . .
Szegény árva fejem nincs hová hajtanom —
Szegény árva fejem nincs hová hajtanom.

(Thaly : Adalékok I. k. 225.)

Bátor vérontásom — történnék halálom,
Álnok árulónak bosszuját megállom, —
Álnok árulónak bosszuját megállom! (U. o. II. 271.)

¹⁾ L. hasonló példákat a M. N. Gy. I. k. 137. l. 149 (7-ik sz.) 156. (10. sz.) 172. (18. sz.) 174. (20. sz.) 176. (22. sz.) 180. (23. sz.) II. k. 3. l. stb. Igen szép pl. a „Juliá szép leány“ cz.-ben a következő részlet: Első raj méhemnek gyöngye lépecskéje, Gyöngye lépecskének sárguló viassza, Sárga viasszának földönfutó füstje, Földönfutó füstje, mennybe ható lángja. — Ilyenek a Greguss „Külföldi Népdalok“ cz. gyűjteményében is „A férjgyilkos“ és az „Árvák dala.“

Az ilyszerű refrain túlságba vitele azonban igen könnyen megbosszulhatja magát, mert az egyhanguságon s a cselekvény haladásának meggátlásán kívül még mesterkéltté és ízléstelenné is válhatik. Bizonyoság reá Thalynak a „Szerélem románcza“ cz. költeménye, a melyben 27 strófán át van keresztül erőszakolva az ilyen refrain:

Gyors a hír: hogyha búval jár . . .
 Várúr szép lánya hervadj már! . . .
 Igen — igen — igen —
 Várúr szép lánya hervadj már!

Alkotva a szív miből lehet:
 Hogy annyi kintől meg nem reped? . . .
 Igen -- igen — igen —
 Hogy annyi kintől meg nem reped? . . .

Megjegyzendő, hogy a költemény tárgya igen tragikus, s a fennebbi sorok épen nem a komikum földézése czéljából irattak. A népnél csak nagyon ritkán akadhatni ehhez hasonló refrainre, a mely nem természetesen foly magából a tárgygyal járó hangulatból. Részemről mindössze is alig egy néhány feltünőbb példával találkoztam. Annál nagyobb számmal vannak azonban népkölteményeinkben a szebbnél-szebben alkalmazott s a valódi hangulatból származott refraineik.¹⁾

Mindezekből világos, hogy az igazi jó refrain mindig az érzelmek kísérője és kifejezője szokott lenni. Alapjában véve hát: pszichologiai tünetény, a mely a lélekre és kedélyre tartozik, s önkénytelenül fakad ki ebből, valahányszor az érzelmek a szokottnál kissé erősebb módon jelentkeznek. Nem lehet tehát eredetét egy oly komplikált szerkezetre visszavinni, a minő egy karének, a melyben a pap, a karok s a közönség között a szerepek ki vannak osztva. Fejtegetésem folyamán a példák által is épen azt igyekeztem érzékeltetni, hogy a nép illetetlen és chablonok által meg nem vesztegetett költészetében mily egyszerűen és természetesen — és mégis mennyi erővel nyilatkozik; mint-

¹⁾ M. N. Gy. I. k. 179. l. 22. sz. 45. sz. 323. l. II. k. 151. és 156-ik sz. stb.

egy bizonyítékául annak, hogy senkitől sem kellett tanulnia, mert lelke önmagától is megsúgta, hogy mikor érzelmeinek akár hangokban, akár szavakban kifejezést ad: melyeket kell ezek közül többször ismételnie? . . . Ezek alapján — úgy hiszem — mindenki természetesnek fogja találni, hogy inkább a karének származott a népnél minden időben egyaránt megvolt refrainból, mint megfordítva, — valamint azt is, hogy a Grube által megkísérelt historiai levezetés nemcsak sikertelen, hanem fölösleges is.

II.

A refrain hásználatára nézve a népies és műköltészetben lényegileg semmi különbség sincs. A valódi költő lelkében ép oly önkénytelenül támad ez, mint a népnél; s a költeményhez magához is ép oly szorosán hozzá tartozik, mint pl. a hangulat vagy a compositio. Innen van, hogy az igazi költőnél még oly korszakokban is jelentkezik, a melyekben a költészet elszakadván a néptől, egyszersmind a természetes alapokat is nélkülözi, s hovatovább mesterséggé, vagy magasabb fokon: művészetté alakul. És itt nem jön tekintetbe a schema, vagy a versalak ilyen vagy amolyan volta. Bármily mesterkélt legyen is ez: a valódi költő érzelmei keresztül törnek rajta és megkapják a nekik megfelelő hangot.

Ez magyarázza meg, hogy a formailag annyira kötött és szigoru görög költészetben is annyiszor találkozunk a refrainnel, habár nem oly változatosságban, mint a hogy ez különösen a mai román népek irodalmában tapasztalható. Általánosan ismeretes, pl. hogy Homérosznál egyes szavak, kifejezések, sőt mondatrészek is igen gyakran ismétlődnek. A n a k r e o n n á l már több dalban rendszeresen alkalmazott refrain fordul elő, még pedig a refrainnek azon faja, a melyet Grube didaktikusnak nevez. Ez abból áll, hogy a költő az első két sorban előre bocsátott igazságot vagy eszmét a költemény folyamán bővebben kifejti és magyarázza; s ha ez megtörtént: az első két sort a végén újból ismétli. Így vannak szerkesztve a Thewrewk-féle kiadásban a 2, 36, 43 és 45 számúak.¹⁾

¹⁾ Anakreon görögül és magyarul. Ponori Thewrewk Emil Budapest, 1885. Franklin-társ.

Az ilyen refrain azonban már nem teljesen közvetlen, mert az okoskodás nyomait is föl lehet találni benne. A legtöbb első sorban csak az értelemhez szól, s az a ezéja is, hogy valamely tapasztalatot vagy szabályt jobban az emlékezetbe véssen. De lehet az előrebocsátott két sor valamely erős hangulat, érzés, vagy sok gyötrellem árán szerzett tapasztalat kifejezője is, s ilyenkor a hatása is közvetlenebb. Különösen a spanyol dalok közt akadunk sok ilyenre, ¹⁾ — de nagyon megható azon Madagász-dal is, mely előre bocsátja, hogy „Part lakói, ne higgyetek a fehérnek!” — s egy kevés indokolás után újból e sorral végzi, mint egy fájdalmas felsohajtással, a melyben sok-sok évi szenvedés szomorú emlékei egyesülnek. ²⁾

A görög költők közül azonban még a tragikusoknál is előfordul, a mit onnan magyarázhatni meg, hogy a görög tragédiából még nincs annyira kizárva a lyrai elem, mint a hogy azt a mai dramaturgia követeli. Az idő- és helyegységből ugyanis önkényt következik, hogy a jellemekek nem fejlődhetnek előttünk, hanem első megjelenésükkor is már, mint készekkel találkozunk velök. Így a görög drámairó nem abban keresi az érdeket, hogy a jellemfejlődést, vagy a jellem átalakulásának különböző phasisait motiválja, hanem abban, hogy az előnkbe állított alaknak — ki vagy valamely dülő szenvedélyt, vagy pedig egy szomorú végzet tudatát hordja keblében — mentől mélyebben bele tudjon pillantatni a lelkébe, s mentől megkapóbban tudja kifejezni érzéseit. Ehez járul, hogy a karok szintén a szereplők érzelmeinek kísérői és kifejezői. Nemesak rosszalják vagy javallják ezek tetteit, hanem buzdítják őket, velök sirnak, velök átkozódnak stb. Szóval a lyrai elem túlnyomó bennök, s így természetes, hogy az alaphangulatot vagy érzelmet kifejező sorok nem egyszer refrainszerűen ismétlődnek. Aeschylusnál pl. az „Eumenidák“ utolsó karénekeben (A kísérő nők kara) szintén rendszeresen alkalmazott refrainnel találkozunk. ³⁾ De előjön ez Sophokles „Antigone“-jében és Euripides „Hippolitos“-ában is. ⁴⁾

¹⁾ L. Greguss „Külföldi Népdalai“-ban a IV, V, VIII, IX, X, XII, XIII és a XIV. számúakat.

²⁾ U. o. 103-ik l.

³⁾ L. Wolf „Pantheon des classischen Alterthums.“ Berlin, 1862. Hempel. 279. l.

⁴⁾ U. o. 327, 328 és 360 l.

E tünemények azon gondolatot keltik föl, hogyha már a görög műköltészetben is nyomát leljük a refrain öntudatos használatának: mennyivel sűrűbben előfordulhatott ez a népköltészetben, a mely bizonyára nem volt oly mesterkéltséggel külfalakok által korlátozva.

A modern népek költészetében már nagy szerepet játszik, s az előzményekből természetes, hogy leginkább a dalban és balladában találjuk föl, mint a melyekben a kedély és az érzelmek a legközvetlenebbül nyilatkozhatnak. Lassanként szorosan hozzá kezd tartozni mindkét műfajhoz, s igen érdekes megfigyelni, hogy a különböző népek természete szerint miképen módosul a refrain szerepe és jelentősége is.

Az angol és skót balladák tárgya pl. a legtöbb esetben kemor, s előadási módja rövid és szaggatott. A képzelem rendkívüli erővel működik bennök, s a különben is homályos háttért még sötétebbé, még mystikusabbá teszi. A mellékes, vagy a tárgy természetéből is sejtethető események elmaradnak, a mi újból a homály növelésére szolgál. A fölhevült képzelem előtt a mult mintegy megelevenül, s a régi esemény még egyszer megtörténik. Így, noha az előadás drámaivá lesz: a költő érzelmei mégis lázasán lüktetnek, s egy-egy sohajban, szenvedélyes kitérésben vagy fölkiáltásban refrainszerűen ismétlődve nyilvánulnak az egész költeményen keresztül. A refrainnek itt hát kiváló szerepe jut, mert míg egyfelől általa őriztetik meg a balladák lyrai jellege, másfelől az indulatoknak egy-egy közvetlenebb kitérésével, egy-egy elejtett érzézással vagy szóval igen gyakran eloszlatja a homályt, s a compositióra is nagy befolyással van.

Ezzel szemben pl. a spanyol ilyszerű költemények a lovagkor hősies jeleneteit, egy-egy kiválóbb vitéz (Cid, don Carpio stb.) tetteit vagy szerelmi és harczias kalandokat tárgyalnak. A nemzeties büszkeség és a vallásos kedély majd mindenikből kirí, s előadási módjuk is krónikaszerűbb, úgyannyira, hogy némelyiknél a részletezés valóban unalmassá lesz. A helyzeteket bővebben indokolják, s több idejük jut a háttér színezésére is. Természetes, hogy ilyenformán a refrainnek is módosulnia kell, s általában azt jegyezhetjük meg róla, hogy kétféleképen nyilvánul: vagy mint a költő subjectiv érzelmeinek tolmácsa, mikor egyik-

másik hős szomorú sorsát fájlatván, az események előadása közben föl-fölsír, — vagy pedig mint tisztán zenei sajáttság, a mely a compositióval csak távolról függ össze.

Megjegyzendő azonban, hogy fölötte általános a refrainnek azon neme is, midőn valamely — az egész eseményre nagy befolyással levő — motívum mindegyre ismétlődik, mint a hogy Tennysonnál az „Oh, szép volt ám a gróf nagyon!“ (A nővérek. Hegedüs I. ford.)

Ilyenkor a költő lelke nem tudván e képtől szabadulni: újra meg újra visszatér hozzá, s mintegy érzékeltetni akarja, hogy ezen fordul meg az egész cselekvény.

Idő folytán azonban a refrain is vesztett természetességéből és közvetlenségéből. A műköltők ugyanis nem elégedtek meg egyszerű és a kedélylyel szoros kapcsolatban álló formáival, hanem complicáltabbá és művészibb szerkezetűvé változtaták, nem gondolván meg, hogy ez által egyszersmind hidegebbé, s a lényegre nézve jelentéktelenebbé teszik. És itt — mint élesebben feltűnő külsőség — a refrain zenei sajáttsága vezető félre őket, s mesterkéltségekben különösen erre helyezték a fősúlyt.

Ilyenformán hát lassanként chablouná változott a refrain; s még a kiválóbb költőknél is inkább csak a jó hangzat okáért alkalmazott külsőség benyomását teszi reánk. Az ily megszábotott alakú refrains formák közül különösen a francia költészetben honosult meg a rondeau, ballada, madrigal, triolet és a vaudeville.

A rondeau-nak két faja ismeretes. Az egyik, a melyet rendszerint gúnyolódásra vagy szellemes évdésre szoktak volt használni, 13 sorból áll. Ezek három strófára oszlanak, melyek közül az első és utolsó 5—5, a közbelső pedig 3 sorból van szerkesztve. A refraint a költemény kezdő szavai alkotják, a melyek a 3 soros strófa után s a költemény végén ismétlődnek. Ez különösen a XVII-ik században divatozott. A megelőző időkben az u. n. rondel volt szokásban, a mely szerkezetére és hangjára nézve is különbözik az előbbitől. Ez 14 sorból áll, s az első két sor képezi benne a refraint, előfordulván a költemény elején, közepén és a végén is.

A kettő közül azonban inkább az előbbit — a rondeaut —

kedvelték. XIV-ik Lajos pl. annyira ment, hogy Benserade-dal rondeaukban fordíttatá le a dauphin számára Ovidius Metamorphosisát.

Megszabott alakú refraines költemény volt a régibb francia irodalomban a ballada is. A XIV-ik században virágozott s körülbelül a XVII-ik század közepéig részesült közkedveltségben. Ekkor a Ronsard iskolája meglehetősen háttérbe szorítá, de később — különösen Voiture és La Fontaine — újból divattossá tevék.

A balladának is két alakja fordul elő. Az egyik nyolcz szótagos sorokból áll, a melyek együtt véve három 8 soros strófát alkotnak. Erre a négy sorból álló u. n. „envoi“ következik. Mindhárom strófának s az „envoi“-nak is ugyanazon zársorai vannak, mint refrainek. A másik alak ugyanilyen szerkezetű, csak hogy 10—10 soros strófaból és így összesen 35 sorból áll.

A triolet nyolcz soros költemény, melyben a negyedik sor az elsőnek, a két utolsó pedig a két elsőnek ismétlése. Ezt is gúnyolódásra használták, s gyakran hosszabb költeményeket is irtak e formában. Ilyen Marignynak is a „fronde“ alkalmával Retz bibornokhoz (akkor még a párisi érsek koadjutorához) intézett költeménye, a melynek első strófája így hangzik:

Monsieur notre coadjuteur
Vend sa crosse pour une fronde,
Il est vaillant et bon pasteur,
Monsieur notre coadjuteur!
Sachant qu'autrefois un frondeur
Devint le plus grand roi du monde,
Monsieur notre coadjuteur
Vend sa crosse pour une fronde.

A vaudeville, valamint a madrigal is a francia költészetben nincsenek épen ily szigoruan meghatározott formákhoz kötve. A madrigalban igen sokszor még a refrain is elmarad, de a vaudeville-nek épen ez adja meg a bájt, a melynek következtében oly népszerűvé lön. Szolgáljon például Olivier Bas-selintől a következő:

Tout à l'entour de nos remparts
 Les ennemis sont en furie;
 Sauvez nos tonneaux, je vous prie!
 Prenez plutôt de nous, soudards,
 Tout ce dont vous aurez envie:
 Sauvez nos tonneaux, je vous prie! etc. ¹⁾

A német műköltők közül Bürger tanulá el legelőször a néptől a refrain használatát és alkalmazását a balladákban. Ő azonban már teljes öntudattal használja, és így természetes, hogy mesterkéli is. Egész strófákat sző át refrainszerűen nagyobb elbeszélő költeményein, a melyek hovatovább jobban és jobban megerősítik lelkünkben a felköltött hangulatot és legtöbbször a háttért is színezik. Ezt azonban ő nem egészen természetes úton éri el, hanem kiválogatja a ezéljaira nézve legalkalmasabb hangzású hangutánzó szavakat, és ezekből alkotja össze az ismétlésekre szánt strófiát. Mindemellett is különösen a „Lenore“ refrainei úgy a hatás, mint a compositio tekintetéből is sikerülteknek mondhatók. Kiválóan szerencsés gondolat volt az, hogy kétféle refraint alkalmaz. Az egyikkel:

Und weiter, weiter, hop hop hop!
 Ging's fort in tausenden Galop,
 Dass Ross und reiter schnoben
 Und Kies und Funken stoben . . .

a helyzetet ecseteli s egyszersmind magyaráz is, -- a következővel pedig:

Graut Liebchen auch? . . . Der Mond scheint hell!
 Hurrah! Die Todten reiten schnell! —
 Graut Liebchen auch vor Todten? —
 „O weh! Lass ruhn die Todten!“

különösen a hangulatot érzékelteti.

E refraineeknek különben a hangulattal is több közük van, a mit Bürger más költeményeiben, még ha kiválóbbak is, ritkán tapasztalunk. A „wilde Jäger“ következő strófa-refrainje például:

¹⁾ L. bővebben E. O. Lubarsch *L' Art Poétique* v. Boileau. Leipzig 1885.

Der rechte Ritter sprengt heran
 Und warnt den Grafen sanft und gut.
 Doch bass hetzt ihn der linke Mann
 Zu schadenfrohem Frevelmuth.
 Der Graf verschmählt des Rechten Warnen,
 Und lässt vom Linken sich umgarnen --

egyfelől igen lapos, másfelől a kedélyt nem érdekli, s pusztán csak magyarázatul szolgál, holott az igazi jó refrainnek a kedélyből kell fakadnia, s első sorban azt is kell érdekelnie. A „Das Lied vom braven Mann“ refrainje már lyraibb természetű ugyan, de az ilyen felkiáltások, mint: „O braver Mann! braver Mann! zeige dich!“ etc. a visszatetszésig naivok, s a helyett, hogy a hangulatot erősítenék: inkább csökkenését segítik elő.

A mit azonban Bürger csak meglehetősen szerencsével próbálgatott: Goethe vitte teljes sikerrel véghez. Talán — Petőfit kivéve — egyetlen nagy költője sincs az újkornak, a ki a néptől annyit tanult volna, s a tanultakat oly nemes ízléssel fejlesztette és alkalmazta volna, mint épen Goethe.

A „Röslein, Röslein, Röslein roth“-tól a legtökéletesebb balladájáig egyaránt megérik művein, hogy a néptől vette az impulzust, s tőle tanulta a nyelvet s kölcsönözte el a formát is — csakhogy mindezeket átszűrte saját lelkén, s mintegy meg-nemesítette. Nála fordul elő a szó szoros értelmében vett ballada is a német műköltészetben legelőször, még pedig tisztán a népballadák hatására. Hiszen ismeretes, hogy még strassburgi diák korában mily nagy befolyással volt reá Herder, a ki már akkor gyűjtögeté az anyagot a „Stimmen der Völker“-hez

Természetes, hogy ilyen körülmények közt a refrain sem kerülheté ki figyelmét. Nála is csak a népköltészet hatásából magyarázható ki, hogy oly sűrűn fordul elő, — mert pl. Schiller-nél, a ki ezzel kevesebbet foglalkozott — csak nagyon ritkán találhatni meg. Nem azt teszi ez, mintha Goethe a népköltészet mintájára mesterkélten próbált volna ilyeneket írni. Mint a világirodalom egyik legnagyobb lyrikusának erre szüksége sem lehetett, mert hiszen az érzésekkel együtt önként jelentkezett a refrain nála is, valahányszor a kedély játszásága vagy

az érzések mélysége a szavakban is állandóbb és maradandóbb kifejezést követelt.

Költeményeiben a refrain alkalmazásának a leggyönyörűbb és a legváltozatosabb példáit leljük. Mindig a hangulat sugalmazza őket, s nálok nélkül a compositióban is hiányt találunk. Feladatunk körét túlhaladja, hogy tüzetesebben foglalkozzunk velök; különben is Grube egy terjedelmes tanulmányban méltatja Goethe költészetének ez oldalát. Egyszerűen csak felsorolunk hát egy pár feltűnőbb refrain-alakot, hogy adandó alkalommal hivatkozhasunk rájuk.

Szépsége és ritkasága által magára vonja figyelmünket a „Nachtgesang“ refrainje, a mely complicált szerkezete daczára is oly könnyedséggel és természetességgel van alkalmazva, hogy nemcsak fölébreszti és ápolja a hangulatot, hanem még a helyzetet is magyarázza.

Ime egy kis mutatóvány:

O gib vom weichen Pfühle
Träumend ein halb Gehör!
Bei meinem Saitenspiele
Schlafe, was willst du mehr? . . .

Bei meinem Saitenspiele
Segnet der Sterne Heer
Die ewigen Gefühle
Schlafe, was willst du mehr?
Die ewigen Gefühle etc.

Minden harmadik sornál megszakítják a dalt a költő aggodalmaskodó kérdései, de a következő strófa elején újból felveszi az elejtett fonalat, minek következtében a megszakasztó sor egyszerismind az érzelmek tovább füzőjévé is válik. Mily sok körülírással lehetne elérni ennyi gyöngédséget, mint a mennyit ez egyszerű refrain kifejez!

A „Mignon“ annyi vágyat és rajongást kifejező „Dahin! dahin!“-jéről nem is szólok, mert ez általánosan ismeretes; s csak fölemlítem a „Zigeunerlied“-et is, a melyben a sötét hátérnek, a nép babonás hitének s a vad természet rémes zordonságának annyira megfelelő a farkasvonítást utánzó réfrám:

Wille wau wau wau!

Wille wo wo wo!

Wito hu!

Egyenesen áttérek hát a Goethe refrainjeiben két oly figyelemreméltó sajátásra, a melyek első pillanatra föltűnnek és elárulják, hogy a jó költőnél a refrain nem pusztán külsőség, hanem lényeges előmozdítója a compositio tökélyének. E végre az „Offene Tadel“ és a „Johanna Sebus“ című költemények hozhatók fel a legjobb példák gyanánt. Az elsőben a gazda vendégeket vár, de hat versszakon keresztül hiába mondja inasának:

Nézz ki Jancsi szaporán,

Hogy még sem érkeznek? (Szász K. ford.)

mert biz azok nem jönnek, mivel a házi úr igen sokat kíván tőlök. A lányoktól ugyanis azt várja, hogy szépségökről mit se tudjanak; az asszonyoktól, hogy annál vidámabbak legyenek, mentől mogorvábbak férjeik; a gavalléroktól, hogy tele erszényök daczára is szerénységökkel tűnjenek ki stb. stb. Természetes, hogy ilyenformán senki se jön, s a gazda kétségessé válik, hogy talán igen is sokat kívánt, végre azzal küldi ki inasát, hogy mondja el a meghívottaknak, hogy ő semmit se köt ki, hanem jöjenek úgy, a mint vannak; a mire ezek azonnal elözoňlik a házáat.

A kételkedés fordulópontot képez a költeményben, az utolsó versszakban pedig a point-nek kell lenni. A compositióra nézve mindkettő igen fontos motivum, a melyet Goethe a refrain által is szépen érzékeltet, mert ez a 7-ik strófában már így módosul

Hänschen, sag, was meinst du wohl?

Es wird Niemand kommen!

A 8-ikban pedig, a hol a vendégek omlanak, már így hangzik:

Hänschen, mach' die Thüren auf,

Sieh nur, wi sie kommen!

Még nagyobb szerepet juttat Goethe a refrainnek a „Johanna Sebus“ cz. balladában. A refraint itt a strófák első két sora képezi, s alakjára nézve annyiban eltérő a rendestől, a

mennyiben nem mindig ugyanazon szavak fordulnak elő benne, mert a kifejezések a cselekvény módosulásai szerint folytonosan változnak. De épen e körülményben rejlik aztán e refrainek jelentősége is, mivel Goethe nemesak a háttért és hangulatot rajzolja velök, hanem egyenesen általok viteti előbb a cselekvényt.

A költemény tartalma ugyanis röviden az, hogy egy folyó kiárad, s már-már szétbontja a töltést, veszélyvel fenyegetvén a lakosokat. Johanna megmenti anyját, s mikor visszatér, hogy testvéreit is megszabadítsa: a töltés beomlik, s ő az övével együtt odavész. Goethe most a refrainek által a rohamosan növekedő veszélyt, izgalmat, s végül a pusztulást érzékelteti, s e fokozás oly mesterien sikerül, hogy a refrain strófáinként módosuló kifejezései: „Der Damm zerreiszt... Der Damm zerschmilzt... Der Damm verschwindet... Der Damm verschwand — és végül: kein Damm, kein Feld...“ azt a benyomást teszik reánk, mint a háboru zajából is kihallszó éles vezényszó, a mely a működésnek és mozdulatoknak irányt szab,

Ime, ilyen a valódi refrain, a mely a hangulattal és compositióval egyszerre születik, s nemesak csengés-pengés okáért van odaillesztve minden strófa után, tekintet nélkül arra, hogy talál-e oda, nem-e? ... Részemről legalább a fentjelzett sajátságok miatt találok Goethe refrainjét jónak, s korántsem egyezem meg Grubeval, ki a „chorus-elmélet“-től itt sem tudván szabadulni, azért itéli szépnek, mivel: „tulajdonképen a „kar“-t representálja, a mint részvétellel szemléli a katasztrófát.“

Most már az előzmények után az volna a kérdés, hogy: minő alakban szokott előfordulni a refrain? ... Erre azonban határozott felelet nem adható, mivel úgy a népköltemények, mint a legkiválóbb költők művei is arról győznek meg, hogy e tekintetben — leszámítva a szigoruan megsza b o t t refraines formákat — semmi feltűnőbb szabályosság nem uralkodik. S tekintve a refrain pszichologiai alapját, ez valóban nem is lehet máskép. Az igazi költőt ugyanis mindig a hangulat szabályozza, s ennek befolyása alatt nyernek művei ilyen vagy amolyan formát. E szerint módosul aztán a refrain is. Néha csak egyes, — vagy kellemes, vagy kellemetlen érzéseknek megfelelő — szavak,

vagy fölkiáltások ismétlődnek; máskor meg egész sorok, sőt strófák is. Ezek azonban újból nincsenek szoros szabályokhoz kötve. Előfordulhatnak ugyanis a versszakok elején, közepén vagy végén, s ismétlődhetnek rendszeresen az egész költeményen keresztül — vagy néhol el is maradhatnak, a szerint, a mint a költő hangulata sugja. Ezt pedig újból nem szabályozza semmi, mert bármely költemény is annál jobb, mentől erősebb benne a hangulat. Ebből magyarázható ki, hogy a valódi nagy költők miért teremtenek magoknak versalakot, a helyett, hogy a meglevőkhöz alkalmazkodnának, valamint az is, hogy miért nem szeretnek megszábotott alakú refraines formákban írni. Ha t. i. így tennének: a hangulat alá lenne rendelve a formának; vagyis: a teremtő a teremtettnek.

A refrain lényegére nézve azonban már sokkal több megkülönböztetés tehető.

Mindenekelőtt az összes refraineiket két nagy osztályba sorozhatjuk. Vannak t. i. tisztán zeneiek és olyanok, a melyek e sajátság mellett a compositióra is befolyással vannak. Az előbbieket alakjukra nézve szabályosabbak, mert legtöbb esetben rendszeresen ismétlődnek a strófák végén. Esthetikai szempontból a legjobb ilyen refraintól sem kívánhatunk többet, mint hogy: szép hangzású legyen; a hangulatnak megfelelően — s végül, hogy azon strófával, a melynek végén áll, legalább értelmileg függjön össze, ha mindjárt a compositióra nem lehet is befolyással.

Ezzel szemben az utóbbiak nincsenek úgy helyhez kötve, s inkább a lelkünkre hatnak, mintsem a halló érzékünkre. A költemény tárgyát képező érzésnek vagy eseménynek a lényegét fejezik ki, s ennek következtében valahányszor előfordulnak: fokozzák az érzést, vagy előbb viszik a cselekvényt.

A tárgyak természete szerint aztán feloszthatók még a refraineik: lyrai-, epikai- vagy drámaiakra, a szerint, a mint tisztán subjectív érzelmeket fejeznek ki; vagy valami olyan motivumot ismételnék, a melyhez egy esemény lényege fűződik, — vagy pedig a személyek közt kifejlett párbeszédnek valamely fontos részét idézik föl újra meg újra az emlékezetben.

III.

Végig tekintve régibb költői maradványainkon s a népköltészetben: úgy találjuk, hogy a szabályos refrain-formák a ritkaságok közé tartoznak irodalmunkban. A balladák közül az alföldiek igen változatos és többnyire u. n. lyrai versalakokban maradtak reánk. Nagy részök rimes és dallamos menetű. Olykor-olykor az egyes indulatszók, kedveskedések és szenvedélyesebb kitörések refrainszerű ismétlése is előfordul bennök, — de csak kivételesen történik meg, hogy az ily refrainek a hangulattal ne a legszorosabb kapcsolatban legyenek.

A székely népballadák úgy a külalakra, mint a benső szerkezetre nézve is lényegesen eltérnek ezektől. Versszakokat nehéz megkülönböztetni bennök, s így — az egy „Megé tetett János t“ kivéve — a szabályosan ismétlődő refrain is hiányzik. Azonban a refrainnek azon neme, a melyet előbb epikainak neveztünk, sűrűn előfordul, s oly nagy befolyással van a compositióra, hogy egyenesen a cselekvény mozgatójának mondhatnók. E refrain aztán igen sokféleképen váltakozik. Hol mint gyakori szó- és mondatismétlés, hol pedig mint erősítő toldás, bizonyítás, kérdés vagy felelet fordul elő s ilyenformán a styl anynyira változatossá lesz, hogy olvasásuk közben a kellemetlen egyhanguságtól meg vagyunk kímélve. A „Katalin legendá“-ban előjövő gondolat-rythmussal is gyakran találkozunk, a melyet szintén megemlíthetni a refrain primitívebb fajai között.

Régibb költészetünkben egyetlen példát hozhatunk föl, a mely tárgyunkat tekintve, érdekesnek mondható: az „Ének szűz Máriához“ cziműt. (R. M. K. T. 197.) Erről Szilády azt az észrevételt teszi, hogy megfelelő latin hymnust nem ismer. Így hát valószínűleg eredeti, s minket főként azon szempontból érdekel, hogy szerzője több érzéssel bírt a forma iránt, mint társai; s megpróbálkozott azzal is, hogy az érzések emelkedését vagy csillapulását a sorok megfelelő hosszúságával — vagy rövidségével — s az egész költeményen átvonuló alaphangulatot a strófák elején és végén alkalmazott refrainnel fejezze ki. Eredeti költői maradványaink között ebben találjuk az első kísérletet a fejlettebb refrain használatára. Azután jó sokáig nem fordul elő Köl-

tészetünkben ugyanis a reformatio terjedésével hovatovább túlsúlyra kezdett emelkedni a didaktikus elem, a mely pedig mindenha megöljöje volt az igazi érzésnek. A középkor rajongásig menő mély vallásos hangulatát a polemikus szellem váltja föl, s ekkori egyházi énekeink közül nem egyben az érzelem helyét azon törekvés foglalja el, hogy egyik-másik tétel helyes vagy helytelen volta bebizonyíttassék. Más szóval: ekkori verselőinknél az ész és nem a szív játssza a főszerepet, s így az egész költeményt átható hangulatról, vagy hevesebben lüktető s egy-egy refrainben kifejezést nyerő érzelemlről nem is lehet szó. Használ-nak ugyan néhol refrain-t is, de nincs köszönet benne, mert ez nem önként fakad föl a hangulatból, hanem erőszakosan van a strófák végére illesztve, a nélkül, hogy ezekkel bár csak értelmileg is összefüggésben lenne. Emlékszem pl., hogy egyik vallásos énekben a kereszténység terjedését akarván a szerző ecsetelni, előszámlálja, hogy a hit meghódítá Misiát, Kappadóciát, Itáliát, Hispániát, Galliát stb. stb. — és az így, csupa országnevekből összeállított strófák után mindenüvé oda teszi a refrain-t: irgalmazz nékünk! . . .

A népköltészetben bizonyosan másként lehetett, de a papok által fanatikus hévvel üldözött „virágének“-ekből — fájdalom — semmi sem maradt reánk. XVI-ik századbeli költészetünk javarészt különben az epikai művek teszik, azonban a kerekded compositio, rendszeres kivitel és ezekhez símuló művésziesebb külalak itt is hiányzik. Refrainnel hát csak Balassa Bálintnál találkozunk ismét, ki valódi hívatott költő levén: szabad folyást enged érzelmeinek, s törekszik arra is, hogy a szavak és a külső forma hű kísérei és részben kifejezői legyenek annak, a mit érez és gondol. A Juliához intézett dalokban péld. a túláradó szerelmi hév néhol nem gyözzén elegendő szót és kifejezést találni, mindegyre refrainszerű ismétlésekben tör ki. (L. a Szilády-féle kiadás 78-ik lapját.)

Balassánál azonban már annak nyomára is akadhatunk, hogy a külföldi irodalmak tanulmányozása közben a refrain mes-terkéltőbb formáit is elsajátítá. „Dialogus“ cz. költeményében például az u. n. echo-t használja, mely abból áll, hogy minden versszakban az utolsó szó még egyszer visszhang gyanánt ismét-

lődik s egyszersmind a cselekvényt is előbb viszi, mert a következő strófa is azzal kezdődvén, ilyenformán az ismételt szó vagy kifejezés a gondolat tovább fűzőjévé válik. Így van szerkesztve a LXXII-ik dal is. Valószínű, hogy a refrain e fuját Balassától tanulá el Gyöngyösi is, ki a „Kemény János“-ban több helyütt szintén sikerrel alkalmazza.

Ime egy példa reá :

Vajha érnék és szád igazat mondana,
Hogy innét valaki engem megoldana.
Azért nyelvem téged örökké áldana —
De ki volna az, ki megoldana? . . (Ekho) Anna.

Nincsen is egyébről, csak róla reménség,
Nyomoruságomba volna nagy segítség ;
De minthogy utálást okoz a szegénség,
Talán benne is megaludt a hívség. (Ekho) ég.

Nem kétlem azt stb. . . .

(Kemény János. Második könyv, hatodik rész.)

Balassa után jó sokáig újból nincs valódi lyrikusunk, a kirol mint költői egyéniségről szólhatnánk. A XVII-ik sz. az epika virágzási kora, s a lyrai költészetet túlnyomó számban akkor is a vallásos énekek képviselik. A java azonban ezeknek is fordítás, s így csak azon aránylag kis gyűjteményre támaszkodhatunk, a melyben „Régi magyar vitézi énekek“ czim alatt Thaly szedte össze a népies költemények maradványait. Átolvasva e dalokat, arra a meggyőződésre jutunk, hogy mihelyt az érzelmek valódiak, mélyek és őszinték: refrain kíséri őket, habár nem oly szabályosan is, mint a műköltőknél. Különösen kedvelt és gyakori a refrainnek azon neme, midőn az alapgondolat vagy valamely mélyebb érzést vagy lemondást kifejező sor egymás után kétszer is ismétlődik, mint pl. a Balassa oly sok változatban fönmaradt gyönyörű „Őszi harmat után . . .“-jában:

Régi üdvöm elmult,
Mert másképen fordult, —
Szomoru az én sorsom,
Szomoru az én sorsom

Ez mondható a Thaly második gyűjteményét tevő dalokról is. (Adalékok a Thököli- és Rákóczy-kor irod. tört.) Itt azonban figyelemreméltók azon gyönyörű epikus refrainek, a melyek egy pár balladában előfordulnak. A legszebb példákat a „Kerekes Izsák“ cz. székely balladában találhatjuk, melyben ily refrainek mozdítják elő a cselekvényt és szövik át az egész költeményen átvonuló hangulatot is.

A XVII-ik sz. vallásos lyrájából a Rimai és Beniczki énekei tűnnek ki, de a refrain legprimitivabb fajain kívül úgy nálók, mint a XVIII-ik századba eső Rádai Pálnál sem fordul elő egyéb. Érzések elég őszinte, de hangulatok nem oly magas foku, hogy egész lelköket áthatva: megadja az érzelmeknek azon mélységet s a stylnek azon lendületet, a mely a refrain előállítására szükséges. Igy a versszakok elején refrainszerűen ismétlődő szavak, vagy néhol egész kifejezések is inkább a pathetikus stylnek, mint a valódi mély érzésnek tulajdoníthatók.

A műköltészet újjászületése korában szintén az a baj, hogy versíróink első sorban tudósok voltak és csak ezután költők. Rajnis egyenesen is „tudomány“-nak nevezi a poesist a „Kallauz“ előszavában, s költeményeit csak azon czélből írja, hogy az elméletileg kifejtett verstani szabályokat gyakorlatilag is bebizonyítsa általuk. Neki azonban legalább könnyed stylje és kiművelt formaérzéke volt, — de Baróthi még ezzel sem dicsekedhetik. Az ő „Új mértékre vett külömb versei“-ben alig lebeggett más czél előtte, mint hogy a magyar nyelvet lehető gördülékenységgel alkalmazza a görög-római versmértékekre. Az u. n. klassikai iskola hívei közül mint költő is határozottan Révai a legkiválóbb, s a formában is a legszabadabb és változatosabb. A külső körülmények azonban őt is meggátolták abban, hogy érzéseinek szabad folyást engedjen, s így dalaiban is mindig tartózkodó és óvakodik a mélyebb érzelmeknek vagy a szenvedélynek látszatától is. E körnél tehát — eltekintve is azon körülménytől, hogy a klassikai formák különben is nehezen türik meg — már azért sem találkozhatnánk a refrainnel, mivel dalikat nem az igaz érzés és közvetlenség szülte, hanem csak meszterkélve vannak. Révainál is csak az „Áldozat“ cz. pásztorjáték karénekeiben fordul elő, a melyet azonban Sonnenfels után fordított.

Ugyanezen okok miatt hiányzik a refrain a francia iskolánál is, noha itt a versalak nem annyira kötött. A tudás a fő-dolog verseikben, nem pedig az érzés. Átveszik a francia bölcselők eszméit, de a kiválóbbak is elmélkednek felettök s nem szűrik át annyira a szíven, hogy reflexiók is támadjanak. Ehez járul, hogy a didaxis erőt vesz rajtok, s a stylre nézve végtelen szóárban nyilvánul. Ez aztán nemcsak az érzést, hanem a compositiót is megbénítja, mert minden egyöntetűséget és kerekdedséget lehetetlenné tesz. Ányos pl. önálló tehetség és lyrikus, de érzései nyilvánításában ő sem ismer határt. A mily terjedelmesen vizsgál, magyaráz és analizál Bessenyei egy-egy philosophiai eszmét: ép oly szóbőséggel teszi ezt Ányos egy-egy érzelemmel. Ezért nincs nálok refrain; — mert hiszen ez már természeténél fogva invoivál magában bizonyos szabályosságot, mint a minő pl. az érverésben nyilvánul. E körülménynél fogva gyakorol oly nagy befolyást a compositióra is.

Faludi már a mellett, hogy — Ányost kivéve — tehetségesebb volt kortársainál, sokat is tanult az olaszoktól. Rómában léte alatt elragadták őt az olasz nyelv zengzetes lágysága és a költészet dallamos formái. Visszacsengének lelkében a dalok, miket még gyermekkorában hallott volt a nép ajkáról, s az egyszerű formák megneemesülének a költőileg már teljesen kiművelt olasz irodalom hatására, Innen lehet kimagyarázni, hogy ő már sűrűn használja a refraint.

Igaz ugyan, hogy ez némely dalában kissé mesterkéltnek tűnik fel, de néhány olyan költeménye is van, a melyben a refrain a compositióra is befoly s a hangulattal is szoros kapcsolatban áll.

Ilyen fordul elő pl. a „Tarka madár“ cziműben, a mely máskülönben is a legszebb költeményei közé tartozik. A refrain ugyanis a cselekvény fejlődése szerint módosul benne, s a hangulat szerint változik. Midőn a kis madár életének vidorságát és kellemét akarja érzékeltetni, enyelegve csendül meg a refrain: „Ha én tarka madár volnék, Én is veled elrepülnék Tarka madár!“ . . .

Ellenben, ha a madár mostoha sorsát ecseteli, vagy ezzel szemben újból kellemesebb dolgokat hoz fel életéből, a refrain-

ben is nyoma van a változó hangulatnak, mert az előbbi idézet második sora ilyenförmán módosul: „So ha veled nem repülnék“, vagy „M é g i s veled elrepülnék Tarka madár!“

Kissé mesterkéltabb színezetű a „Forgandó szerencsé“-ben előforduló refrain, a mely abból áll, hogy minden strófa első sora a versszak végén — mintegy bizonyítás okáért — még egyszer ismétlődik. A Faludi lelkében azonban a népköltészet ébreszté föl a költői hajlamokat, s így nem csoda, ha néhány dalában a népre emlékeztető refraineekkel találkozunk. A „Kiszűtő úrfi éneke“ ötödik strófájában található fokozás, valamint „A kisasszony felelete“ végén alkalmazott ráütő refrain: „De nem tetszik, tudom mért, Mert hamisnak mond, azért!“ — határozottan népies hatásra vallanak. Még abban is utánozza a népet, hogy gúnyos és tréfás dalaiban a játszi hangulatnak ugyan megfelelő, de értelmetlen refraint használ. Pl.:

De vigyázva kell szólanom
Trala, trilom tralala,
Sokat is félbe harapnom
Netalántán ü-ü-ü.

Versegi a német írók hatása alatt állott, de az ezektől kölcsönzött hangulatot és formát meglehetősen sajátjává tudta tenni. A „Haldokló leány“ és „Búcsuzás“ című költeményeiben refraint is alkalmaz, a mely különösen az utóbbiban igen jól sikerült. A strófák elején egyszer, s a végén kétszer fölhangzó: „El ne felejts! . . .“ nemcsak a dalt magát teszi lendületessé, hanem a hangulatot is fokozza.

Csokonay már valódi nagy költő és így sokoldalú is. Az életből és természetből több hatást fogad el, mint előzői közül bármelyik. Érzései és gondolatai szabadon csapongva járnak be a mindenséget, s nem szoritkoznak egy-egy szűk körre, mint a hogy ez a francia, vagy a klasszikai iskola híveinél tapasztalható. E sajátosság refrainjei alkalmazásában is nyilvánul, mert ezek változatosabbak és a hangulattól inkább függők, mint amazokéi. Szabályokhoz, kimért formákhoz — mint önálló tehetség — nem köti magát, hanem hangulata, vagy sokszor szeszélye szerint is mindenütt ismételi, a hol csak az érzelmek heve vagy

mélysége parancsolja. Nála hát a refrain a költemények lényegéhez tartozik s ezeknek szerkezetével szorosan egybefügg. A „Rózsabimbóhoz“, „Eleven rózsához“ és „Az esküvés“ címűekben csak egyes szavakat és kifejezéseket ismétel, de mindeniket a hangulat súgallja. Milyen szépen fokozza ezt pl. a „Rózsabimbóhoz“ címűben előjövő ismétlés:

Nyilj ki nyájasan mosolygó
Rózsabimbó nyilj ki már,
Nyilj ki, a bokorba bolygó
Gyenge szellő csókja vár.

Nyilj ki gyenge kerti zsenge stb.

A refrain fejlettebb formáival találkozunk a „Fekete pecsét“-ben és a „Habozás“-ban. Az elsőben a megelőző strófa utolsó sora a következőnek kezdőjévé lesz, és ilyenformán mintegy átviszi a hangulatot s a cselekvény szálait is szorosabban fűzi össze. A „Habozás“ címűben a két első sor teszi a refraint, a mely egyszersmind az egész költeményt átható alaphangulat kifejezője is. (Itt hagynám én ezt a várost, ha lehetne, Ha engemet az én Lillám nem szeretne.)

A „Hafiz sirhalmá“-ban, mint egy-egy zenemű hangzavarából olykor ki-kicsendülő kellemes dallam vonul át a következő strófa-refrain:

Légy üdvöz óh Hafiznak
Sirhalma, melyben nyugszik
A rózsabimbók alján
Kelet édes énekese . . .

Kisfaludy Sándor egy meglehetősen korlátozó versalakba szorítá érzéseit, s ez által úgy a tartalmat, mint a formát illetőleg egyhanguvá lőn. E versalak a refraint is kizárja, s legfőlebb csak egy-egy mélyebb érzésből fakadó s közvetlenebb dalában bukkanunk rá valamely szónak vagy kifejezésnek refrain-szerű ismétlésére.

Ilyenek fordulnak elő a „Kesergő szerelem“ 33-ik és 34-ik, s a „Boldog szerelem“ 18-, 35- és 53-ik számú dalaiban.

A formák nagy újítójának, Kazinczynak, sem kerülé el fi-

gyelmét a dalt oly zengzetessé tevő refrain. Használja is több költeményében tréfásan és komolyan egyaránt, de általában azt a hatást teszik, mintha nem annyira az érzés, mint inkább a művészi érzék sugallta volna őket. (Szép és jó, Szabad Erdély, Békák stb.)

Az irodalmi fénykor költői aztán teljes érvényre juttatják a refrain szerepét. Oka ennek a fejlettebb ízlés és a zengzetesebb, változatosabb formák elterjedésén kívül főképp azon körülményben rejlik, hogy nagyobb szabású költői tehetségek léptek föl, kiknek műveiben az őszinteség, mélység és természetesség párosultak. Lyránk is ekkor kezdett kibontakozni a sok százados affektációból. Mindez ideig Balassát, Ányost, Csokonayt és Kisfaludy Sándort kivéve, nélkülözötte irodalmunk e téren az oly munkásokat, a kik egyéniség gyanánt voltak tekinthetők. Legtöbbnyire helyzetők vagy téves felfogásuk visszatartá őket a subjectív érzelmek őszinte nyilvánításától. Az ösztönszerűség és önkénytelenség hiányzik tehát dalaikból, s ennek tulajdonítható, hogy az érzelmeket kísérő és kifejező nyelv, valamint az ennek megfelelő forma is: vagy kezdetleges, vagy merev, vagy aztán eltanult és affektált.

Kölceseyvel, Bajzával és Vörösmartyval már más korszak kezdődik. Az érzés ereje hovatovább jobban és jobban áttör a nyelv merevségén és a forma jegén, s ő maga kezd versalakot teremteni magának. Innen a változatosság, a mit az említett költők műveiben ezt illetőleg is tapasztalunk. A refrain alkalmazása meg épen már-már művészetté válik, a mit a túlságos forma-tökélyre való törekvésből fejthetni meg.

Kölceseynél pl. a „Vilma emlékkönyvébe“ refrainje határozottan mesterkéltsé és nem önkénytelenül foly a hangulatból. Maga az alak is nehezkes, mert minden strófa első és utolsó előtti sora ismétlődik benne. Ő különben leginkább az ellentétes refraint szereti, midőn t. i. valamely költemény végső strófája ép úgy hangzik, mint az első; — csakhogy a két utolsó sorban egy — ennek értelmileg ellentmondó — fordulat áll be. Ilyen refrainje van a „Csolnakom“ cziműnek, melyből az első versszak így hangzik :

Ülök csolnakomban
 Habzó vizen,
 Hallok zúgni darvat
 Röptébe fenn.
 Repülj égi vándor
 Föld s víz felett . . .
 Vajha szállni tudnék
 Én is veled!

Az utolsó strófa épen ez, csakhogy a két végső sor a következőleg módosul:

Sorsom ah nem adta
 Szállnom veled!

Bajzánál gyakori az olyszerűen alkalmazott strófa-refrain, hogy az első és utolsó versszak ugyanaz, — mintegy azt fejezvé ki, hogy az előrebocsátott általános tétel a tárgyalás után is igaznak bizonyult. (A lányka gyötrelme. Violához.) A „Távozóhoz“ ezimüben változatosság kedvéért nagy virtuozitással ugyanilyen refrain van, csakhogy a sorokat cserélgeti föl. Az első strófa pl. ez:

Int a pálya távola!
 Csókod lángol ajkamon,
 Égnek áldott angyala
 Légy szerencsés útagon! . . .

Az utolsóban pedig így változtat:

Csókod lángol ajkamon
 Égnek áldott angyala.
 Int a pálya távola,
 Légy szerencsés útagon! . . .

Valódi értékre nézve azonban sokkal kiválóbbak a „Száműzött“-hez és a „Bérezről visszanéz a vándor“ eziműek. Az elsőben a hangulat módosulása szerint ismétlődnek a vágyat és sóvárgást kifejező sorok (Feléd, feléd, — Szelíden intő messzeség, Reszketve nyúlnak karjaim stb.); — az utóbbiban meg elengedhetetlenül a költemény lényegéhez tartozik a strófák végén sohajként feltörő refrain: Isten hozzád bűjdosó! . . . Isten hozzád szép haza! . . .

Vörösmarty feltűnő bájjal és könnyűséggel tudja alkalmazni a refraint vidorabb, enyelgőbb hangú költeményeiben, mint a milyen pl. a „Haj, száj, szem“ című. A dal nem veszjt játsziságából, holott minden strófa három első sora egyszersmind ugyanazon strófának három végső sora is. Ezenkívül használ még népiesen epikus refraint a „Hedvig“ és „Beckereki“ címűekben; — s ugyanilyen módra csak egyes felkiáltásokból álló refrainekeket a „Gyászkeendő“-ben. A „Szózat“-ban visszatérő refrain van (Hazádnak rendületlenül — Légy hive rendületlenül stb.); — az „Ábránd“-ban pedig a dythiramszerű költemény főgondolatát kifejező szó: szerelmedért! . . . teszi minden strófa első és utolsó sorát. A „Tót deák dalá“-ban a hangulat szerint módosul a refrain, — de már a „Vén cigány“ refrainjei nem mindig a hangulatból folynak, s így a legtöbb versszaknál el is hagyhatók, a nélkül, hogy e miatt valami hiányt éreznének.

Különös gyöngéd színezetet és bájt kölcsönöz azonban a „Helvila halálára“ cz. költeménynek a strófák elején ismétlődő következő két sor: Álom, álom, édes álom! Altass engem, légy halálom! . . .

Tompának sok refraines költeménye van, de az alkalmazásban nem nagyon változatos. Többnyire a Beranger chansón-jai modorában használja őket; úgy t. i., hogy a strófák végén egy vagy két sor szabályosan ismétlődik. Ilyenek például a „Beteltem“ . . . „Árverésen“, „A lány szeretőnek való“, „A madár fiaihoz“ stb. címűek. Ezek közül némelyikben a refrain a eselekvény fejlődése s a hangulat változása szerint módosul, s így a compositióra is befolyással van. Különösen sikerült e tekintetben a „Panaszkodjam talán“ című, melynek refrainje: „Mert így szeretem én az életet, Zaj s küzdelemben, mint a katona“ — a költemény folyamán ilyenformán változik: De így szeretem . . . Így, így szeretem . . . stb. Azonban legnépszerűbb költeményei közül is megesik egy nehánynyal, hogy a refrain erőszakolt s többé már nem a hangulat kifolyása. Erre nézve a „Pünkösöd reggelén“ és „Kuvik“ címűek hozhatók fel. Az első refrainje: „Kórágyon fekszik szenvedő nőm, Terítón kedves gyermekem . . .“ az utolsó előtti strófában felesleges ismétlésnek tűnik fel. A „Kuvik, kuvik“ is csak oda van illesztve a 3-dik és

4-dik strófában, a nélkül, hogy szerves összefüggést éreznének közöttük.

Arany alapján véve nem lyrai temperamentum, de azért az olyan költeményekben, hol a subjectiv érzelmekre tér nyílik, sűrűn használja a refrain. Humoros, kissé dévajkodó vagy vido-ran-gúnyorkás dalaiban rendszerint előfordul, még pedig igen fontos szereppel. Meggyőződhetni erről a „Tudós macskája“ és az „Írószobám“ olvasásakor. A mindegyre ismétlődő „hajna!“ vagy „Tillaárom haj!“ annyira hozzátartoznak az illető költemé-nyek szelleméhez, hangulatához, egy szóval: lényegéhez, hogy mintegy kiszínezik azon helyzeteket vagy eseményeket, a miket a költő előnkbe rajzol és elbeszél. E mellett valami jól eső, né-pies zamatot öntenek a stylbe, mert ennek fordulatait is meg-szabják s befolyással vannak u. n. pathetikájára is.

Az alkalmazásban és formákban különben nem nagyon vál-tozatos. Túlnyomó számmal vannak a chansonok, vagyis az oly egy vagy két soros refrainek, a melyek a strófák végén szabá-lyosan ismétlődnek. Ilyenek a Czakó sírján, Rablelkek, Fiamnak, Leteszem a lantot, Koldusének, Őszszel és az Alkalmi vers. Ál-talában véve ezekről is áll, hogy mindenütt a hangulatból foly-nak s az illető strófákkal értelmileg is összefüggnek. Az egy-hanguságot úgy kerüli el Arany, hogy a refrainsorokat néhol belejátszatja a cselekvénybe, mint a hogy pár példában Goethe-nél is kimutattuk. A „Czakó sírján“ czimű költeményben pl. az érzések emelkedését azzal fejezi ki, hogy az utolsó strófában a refrain is fokozza :

Nagy lélek, eredj, dobd a sírra kövedet,

Vagy kőnél keményebb szívtelen könyvedet! . . .

A „Rablelkek“-ben a refrain-sor alanya és ennek jelzője a strófák tárgya és hangulata szerint más és más. (Kedves fél-homály van ott. . . Állandó magány van ott. . . Csen-des jó idő van ott . . . stb.)

Legjobban sikerültek a „Leteszem a lantot“ és az „Ősz-szel“ refrainjei. Érdekes, hogy mindkettőben azon ellentétes-ség hat, a mi a strófák tartalma és refrainjeik között van. Az elsőkben a múlt gyönyöreit, légvárait, ragyogó reményeit rajzolja,

— s ezekkel szemben minden strófa végén fölsohajt a refrain: „Hová lettél, hová levél Oh lelkem ifjusága!“ A végén aztán, midőn látja, hogy mindezek meghiusultak: a hangulat csökkenésével szemben a refrain így fokozódik:

Oda vagy, érzem, oda vagy

Oh lelkem ifjusága! . . .

Az „Őszszel“ czíműben ugyanígy teszi még ragyogóbbá a refrain által Homérosz derüs világát. Minden versszak ennek fényét, vidámságát rajzolja, s hogy ez annál jobban kitűnjék: refrainjeiben Ossián „Ködös, homályos“ énekeit hozza emlékünke. „Ágnes asszony“ refrainje nem mindig illik a strófákhoz s e mellett igen is egyhangú. „Borvitéz“-ben már virtuozításra törekszik s oly feladatot tűz maga elé, a melynek megoldása igen nagy nehézségekkel jár. Ebben ugyanis a megelőző strófa 2-dik és 4 dik sora egyszersmind a következőnek 1-ső és 3-dik sorát teszi, s ilyenformán minden strófában csak két új sor van a cselekvény előbb vitelére. Rendkívüli nagy művészet szükséges hát, hogy a cselekvény folytonos fejlesztése mellett arra is ügyeljen a költő: nehogy valamelyik strófában egymással össze nem illő fogalmak kerüljenek együvé. Ez — a harmadik versszak kivételével — sikerült is Aranyának, de ebben már őt is elhagyá ereje, mert a következő sorok közt:

Hűs szél zörrent puszta fákat,

Megy az úton kis pacsirta,

Borvitéz már messze vágdat,

Szép szemét a lány kisírta —

csakugyan nehéz fölfedezni valami értelmi egybefüggést.

Legtöbbet tett azonban nálunk a refraint tekintve is: Petőfi. Az ő óriás szabású tehetsége a refraines formáknak nemcsak alkalmazásában, hanem feltalálásában is kitűnik. Olyan ő, mint a természet. Minden irányban teremt a nélkül, hogy kimerülne, s a nélkül, hogy ismételné magát. Fogad el hatást másoktól is, de eredetiségét meg nem tagadja, sőt túlszárnyalja mindazon költöket, a kiktől egy vagy más irányban impulsust nyert. A refraint illetőleg sokan azt tartják, hogy Berangert

utánozta. Igaz, hogy refraines költeményei a legnagyobb számmal abból az időből valók, midőn a kiváló francia költővel a legtöbbet foglalkozott (1844). Beranger-nél azonban a refrain már-már chablonszerűvé lőn, mert minden költeményében használta. Ezenkívül még egy oly sokoldalú szellemű és kiapadhatatlan kedélyességű író is, mint ő, egyhanguvá lesz a forma miatt; — ép úgy, mint Petrarca, a ki szintén minden kiváló tehetségei mellett sem kerülhet el sonettjeiben e vádat. Tény azonban, hogy Beranger annyiban hatással volt Petőfire, hogy megkedvelteté vele a refrain. Irt is Petőfi az ő modorában igen sok chansont, de a melyekben egy lépéssel sem áll mestere mögött, mert refrainjei ép oly dallamosak s a strófák hangulatához és értelméhez ép úgy hozzásímulnak, mint amannál.

Ennyiben tehát hasonlítanak egymáshoz, de aztán sok lényeges dologban el is térnek. Ezúttal nem lehet czélunk tüzetes összehasonlításokba bocsátkozni, tehát csak egy pár lényeges és elvi különbséget hozunk fel, a mi közöttök tapasztalható.

Petőfi ugyanis nem czéllal alkalmazta a refrain, mint Beranger, a ki ezáltal a szó szorosabb értelmében vett népre akart hatni, földidézvén ennek emlékében azon régi vaudeville-eket, a melyek a múlt századokban örömeinek és bánatának kifejezői voltak. Ezért ő nemesak akkor használja a refrain, midőn a hangulat valósággal megkívánja, hanem a nép szájaizéhez alkalmazkodván, coupletek módjára vegyíti bele dalai közé, s ezáltal nem egyszer megakadályozza a cselekvény folyását, valamint a compositio fejlődését is. Ehez járul, hogy a refrainek néha csak pusztán szó- és hangjátékok, s így inkább csak a külsőség által akarnak hatni. Ilyenek pl. a *Les jeux, La Descente aux enfers, Les gaulois et les frances, Le carillonneur, Le soir des nocés, La bon ménage* etc.¹⁾

A felsoroltakban el lehet hagyni a refrain a nélkül, hogy a költeményre, mint egészre nézve, egyéb befolyással lenne, mint hogy az egyhanguságot mérsékli. Egészen más szempontok alá esnek azonban az olyan strófa-refrainek, mint az „*Adieux*

¹⁾ Oeuvres completes de P. J. de Beranger. Paris Perrotin, libraire éditeur de la méthode Wilhelm etc. 1858.

de Marie Stuart“-éi. A minden 8 soros strófa után megújuló négy sor:

Adieu, charmant pays de France,
 Que je dois tant chérir!
 Berceau de mon heureuse enfance,
 Adieu! te quitter c'est mourir . . .

a képek és emlékek egész sorát idézi föl lelkünkben: s mind-egyre találkozáván vele, sokkal mélyebbé és tartósabbá lesz általa hangulatunk.

Petőfinek ifjúkori, s a gyűjteményekből saját maga által kihagyott dalait is beleszámítva: összesen hatvan nyolc refraines költeménye van. Ezekről már fennebb megjegyeztük, hogy úgy a forma, mint az alkalmazás tekintetében rendkívül változatosak. Már csak e körülmény is oly fokú inventióról tanuskodik, a minovel még eddig sem előtte, sem utána egyetlen költőnk sem rendelkezett. Formájuk és a compositióra való jelentőségük szerint ugyanis nyolc féle refraint különböztethetünk meg nála; nem is tekintve azon kevésbé jellemző, de egy más költőnél nagyon is számot tehető apróbb sajátságokat, a melyek ilyes költeményeiben lépten-nyomon előjönnek. Ezek között túlnyomó számmal vannak az u. n. *chansonok*, vagyis az oly refraines költemények, a melyekben egy vagy két sor a strófák végén szabályosan ismétlődik. De a lényegyet tekintve, az ilyenek között is lehet különbséget tenni.

Legfontosabbak természetesen azok, a melyekben a refrain a compositióra is befolyás a hangulat módosulása szerint változik. Ilyenek a: Pusztán születtem, Gazdálkodási nézeteim, Csavargó, Ha, A természet vadvirága, Búcsu 1844-től, Isten csodája, Dalaim, Mi volt nekem a szerelem, Minek nevezzelek? . . . Paesirtaszót hallok megint. Színész dal, Magyar nemzet és a Honderühöz cziműek.

Bármelyiket vizsgáljuk is ezek közül tüzetesebben, úgy fogjuk tapasztalni, hogy a refrain egyénit is jellem ez bennök és sokkal világosabbá teszi a tárgyat s közvetlenebbé az érzelmet, a mi a költemény alapjául szolgál. A „Gazdálkodási nézeteim“-ben pl. a refrain elevenen elibünk varázsolja azt a böl-

eselkedő alakot, a ki először azon töpreng, hogy azért szerezzé-e a pénzt, hogy legyen? . . . Később felébred az önbizalom benne s egyszermind az erős elhatározás: Azért szerzem, hogy legyen s egyem: — a vége felé meg mintegy le akarván győzni a fölébredő kételyeket, konokul veszekszik, s e közben maga magát is biztatja: Nekem nem kell a pénz, csak hogy legyen. . . stb. Az ily refrain aztán valóban többet ér bármily terjedelmes magyarázatnál vagy leírásnál. Vagy vegyük a „Dalaim“ címűt, a melyben a refrain nemcsak hozzá simúl az illető strófák tárgyához és hangulatához, hanem egy-egy rövid sorban az egész versszak essentiáját tartalmazza s ezáltal megrögzíti bennünk úgy a tárgyat magát, mint a hozzáfűződő hangulatot (Hold sugári ábrándos lelkemnek . . . Pillangói könnyelmű lelkemnek . . . Villámai haragos lelkemnek stb.)

Nagy számmal vannak aztán a formájukra és alkalmazásukra nézve is egyszerű refrain-chansonok, a melyek azonban Beranger legtökéletesebb dalaival versenyeznek és semmi tekintetben sem állanak hátrább. Ezek mindnyája a valódi hangulattól foly és ennek is a kifejezője. A strófával értelmi összefüggésben vannak s elmaradásuk által hiányt idéznének elő a költeményben. A zenei hatásról nem is szólunk, mert hiszen ez minden refrainhez oda értetődik. Az előbbiektől főkép abban különböznek, hogy a refrain-sor ezekben minden strófa után változatlanul marad, s így módosulása által nem foly be oly közvetlenül a compositióra.¹⁾

A fennebbiek között aztán elvétve akadnak olyanok is, a melyekben a refrain gyengébben sikerült; t. i. némely strófa után erőszakoltnak tűnik fel, vagy hangzását tekintve, zeneileg is közönségesebb s néhol még az illető versszakkal sincs szerve-

¹⁾ Teljesség kedvéért legyenek felsorolva az ilyen költemények czimei is: Vízet iszom. Búcsu a színészettől. Pinty úrfi. Csokonay. Tintás üveg. Szerelem és bor. A jó öreg korcsmáros. Imádságom. Egy asszonyi állathoz. Magyar nemes. Atok és áldás. (Ellentétes refrain). A bilincs. Keserű élet, édes szerelem. A virágok. Hol a lány, ki lelkem repülését? . . . Sári néni. Búcsu-pohár. A munkácsi várban. Az ember. Pató Pál úr. Sovány ősz. Valahogy. Olaszország. Tiszteljétek a közkatonákat. Csatában. A királyokhoz. Fekete piros dal Szülőföldemen. Itt benn vagyok a férfikor nyarában. Csatában. Vörösmartyhoz. Egy kritikushoz. Búcsu.

sebb összefüggésben. Ilyen mindössze is nagyon kevés van; azonban többé-kevésbé ezen hibák találhatók föl a: Mi boldog pestiek. Téli világ. Hozzám jösz-e? . . . és a Mily szép a világ cziműekben. A következő strófa után például:

És mindennap véghez viszünk
 Nagy epikuri tort,
 Hol étket és italt nekünk
 Sok czifra szolgál hord;
 Míg a zenének hangjai
 Vigan fölzengenek,
 Lelkünk elandalítani —
 Mi boldog pestiek! . . . —

a refrain erőszakoltnak tünik föl. De az ilyesmi bizony Berangerrel is megeshet, a ki pedig kizárólagosan a refrain-formákat művelte. A „L'homme rangé“ 3-ik strófájában pl. egyenes el-
 lentmondás van a strófa értelme és a refrain között, mert a következőkben:

Un gourmand dans son assiette
 Fond le bien de ses aïeux;
 Mon hôte à credit me traite;
 L'ai bonne chère et vin vieux —

épen azzal dicsekszik, hogy van valamije, s mégis utána teszi a refrain:

Quand on n'a rien,
 Landerirette,
 On ne saurait manger son bien.

Harmadszor: vannak Petőfinél oly refrainek, a melyek kiválóan valamely érzelem vagy szenvedély élesztését és szítását eszközlik. Az a szó vagy kifejezés t. i., a mely az illető kedély-
 állapotra vonatkozik, helyen-helyen ép úgy előfordul, mint a „ça ira“ a már említett forradalmi dalban. Érdekes, hogy az ilyeneket (Itt a nyíl, mibe löjjem? Csatadal. Akasszátok föl a királyokat. Talpra magyar) Petőfinek is a forradalmi idők sugallták.

Negyedszer: hangulatfestők, mint a milyenek a „Négy ökrös szekér. Fönséges éj! Ha férfi vagy, légy férfi. Beszél a fákkal a bús őszi szél. Ezekben a refrain olyan szerepet játszik, mint a festményekben a háttér. Az egész költeményen átvonulva, bizonyos színezetet és összhangot kölcsönöz neki; s ha jól sikerül, még azt is sejteti az olvasóval, a mit a költő elhallgatott. A „Fönséges éj!“ pl. határtalan gúnyos színezetet ad az egész költeménynek, míg a „Négy ökrös szekér“ refrainje:

Az országúton végig a szekérrel

A négy ökör lassacsán ballagott —

egyszerre megeleveníti képzeletünk előtt az egész állapotot, a mi a költemény tárgyát teszi. Szinte látjuk a véletlenül összerakult társaságot, a hol mindenki únja magát, mert sehogy sem illenek együvé, — s szinte érezzük a nyomasztó esend kinyját, a midőn a társalgás sehogy sem akar megindulni. A hangulathoz hát teljesen illik az idézett refrain.

Az 5-ik és 6-ik osztályba csak egy-egy költeményt sorolhatunk, mert strófa-refrain csak a „Ki gondolná, ki mondaná“ — s tisztán zenei meg egyedül a „Hull a levél a virágról“ czimű költeményekben fordul elő.

Sajátszerű refraineikkel találkozunk azonban a „Pál mester“, „Orbán“, „Három fiu“ és „Völgy és hegy“ czimű költeményekben. „Pál mester“-ben egy egész élet története van előadva négy strófában, a melyek közül mindenik ugyanazon chablon szerint van alkotva. Ezenkívül, noha ugyanazon indulatszók, bevezető- és zársorok fordulnak elő bennök: a cselekvény mégis a legnagyobb gyorsasággal és könnyedséggel fejlődik tovább. Oly bámulatos művészet ez, a melynek még csak megközelítő párját sem találhatjuk föl egész Beranger-ban. Találkozik e módor a valódi nagy festőkével, a kik, hogy megmutassák, hogy az igazi művészet nem a színek tarka pompájában, hanem a compositióban és egyénítésben áll: a lehető legkevesebb színt használnak; és festenek — ha kell — feketével majdnem fekete alapra, mint Rembrandt. Petőfi is így mutatja meg, hogy valaminek az elbeszéléséhez nem sok szó, hanem a meglevő kevésnek művészi alkalmazása szükséges.

Szintén ily művészettel van megalkotva az „Orbán“ cz. is. Az egész 16 soros elbeszélésben annyi a factum: Komor, mogorva férfiú volt Orbán, Kinek vidám hajnal pirult az orrán, — de oka ennek maga volt, mert hát tömérdek bortélét megivott. Ennek variációjából áll az egész költemény, a nélkül, hogy az ismétlések csak egy pillanatra is egyhanguaknak vagy erőszakolatnak tűnének föl. Érdekes még, hogy — képletesen beszélve — a compositio épületének összetartó kapcsai gyanánt a következő indulatszók tekinthetők: bár, de, hisz, mert, hogy. Ezek szabják meg egyszersmind a styl pathetikáját is. A „Három fiú“ negyven sorából csak 14 nem ismétlődik, s a cselekvény azért ebben is nehézkesség nélkül halad. A „Hegy és völgy“-ben már nem a szavak, hanem a cselekvény fejlődését elősegítő motivumok (Ha én hegy volnék!... Ha én völgy volnék!...) ismétlődnek az 1-ső, 4-ik, 5-ik és 8-ik strófákban. Mindezek azonban annyira eredetiek és egyéniek Petőfinél, hogy az ily refrainekeket méltán nevezhetjük Petőfi-féle epikus refraineknek.

Végül még csak az „Őrütl“, „Csalogányok és pacsirták“, „Utolsó ember“ és „Egy gondolat bánt engemet“ cz. költeményeket hozzuk föl, mint a melyekben a refrain semminemű szokott formához sínes kötve, hanem ott jelentkezik, a hol az érzelmek túláradó heve természetszerűen megköveteli. A hangulat nagysága az ilyenekben nem tűri a szokásos formákat, hanem maga magának teremti meg a megfelelő alakot.

És ezzel be is fejezhetjük a szemlét irodalmunk refraines formái fölött. Az eredményeket összegezve: általánosságban igazolva látjuk azon elveket, a melyek előbb a refrainre nézve kiindulási pontokul szolgáltak. Azt tapasztaltuk ugyanis, hogy a refrain természetszerűen jelentkezik az oly írónál, a kik nem eltanult érzelmeket mimelnek, hanem sajátos egyéniséggel bírván: saját hangulatuknak és érzéseiknek adnak kifejezést. Alkalmazásának első sorban mindig pszichológiai indoka van; — és csak azután, de az igazi költőnél mindig mellékesen, játszanak közre a külsőségek is, a melyek aztán igen könnyen mesterkéltéssé fajulhatnak. Szemlénk továbbá arról is meggyőzhet, hogy a subjectiv érzelmek nyilvánulásánál gyakrabban jelentkezik, mint az

objectiveknél, — vagyis más szóval: természeténél fogva inkább a lyrához, mint az epikához tartozik. Épen ezért az oly korszakok költőinél, a melyekben túlnyomó volt a didaktikus színezetű elbeszélő költészet: csak elvétve találkozhatunk egy-egy fajával, — míg ellenben az újabbkor nagy költőinél, úgyszintén a nép-nél is lépten-nyomon előfordul. Végül: a megszabott alakú refraines formák, mint a melyekben az érzés nyilvánulása a mesterkelt alak által korlátozva van, jobb költőinknél nem fordulnak elő; — ellenben úgy népünk, mint kiválóbb költőink elbeszélő műveiben is az epikus refrainnek leggyönyörűbb és részben sajátosan eredeti példáival találkozunk.

Dr. Csernátoni Gyula.

EGYLETI ÉRTESETŐ.

Muzeum-Egyletünk idei közgyűlése április 15-dikén tartatván meg, gr. Esterházy Kálmán egyleti elnök következő beszéddel nyitotta meg:

Tisztelt muzeum-egyleti közgyűlés!

A hazai tudományos intézetek közmívelődési hatása elvitázhatlan és ha a szellem, mely azokat vezérli és bennök nyilvánul, nemzeti; ha a munkásság, melyet felébresztenek, elősegítnek és fentartanak a tudományok előbbvitelére és alkalmazásuknak általánosítására, a hazának ismertetésére szolgálnak, úgy azok nem csak általánosan felelnek meg hivatásuknak, hanem a nemzetben a nemzeti mívelődést segitvén elő, életképességét növelik és ezt hazánkban a közmívelődés vezérévé teszik.

Az Erdélyi Muzeum-Egylet az erkölcsi kötelezettségnek, mely reá alapítói hagyományként szállott, teljes erejéből igyekeztvén mindig megfelelni, hivatásának tudatával, hogy mennyire tett számot a hazai, nemzeti és tudományos intézetek sorában, az a múlt évet illető egyleti működésről szóló igazgató választmányi, szakosztályi és tisztikari szabályszerűleg teendő jelenlésekből is megítélhető. A mint e tudományos intézetnek alapját a hazafias áldozatkészség tette le, úgy fentartása és fejlesztése is legnagyobb részben abban nyeri ugyyszólva éltető forrását, Nyerje továbbra is, mert létele a nemzet lételétől elválaszthatlan.

Üdvözölvén a t. közgyűlést, reményelem, hogy a meghallgatandókban lesz mit vehetni örvendetesen tudomásul és az egylet jövőjét tekintve biztatónak.

Az Erdélyi Muzeum-Egylet közgyűlését megnyitottnak nyilvánítom.

A tárgysorozat további pontjai közül ide igtatjuk azon jelentéseket, melyek szakosztályunkat közelebről érdeklik.

1. Titkári jelentés az igazgató választmány 1885 évi működéséről.

Tisztelt Közgyűlés!

A lefolyt 1885 év nem csak azért nevezetes év egyletünk történelmében, mivel muzeumunk megalapításától számítva a 25-ik év volt, hanem azért is, mivel a Budapesten rendezett országos kiállítás alkalmat nyújtott, hogy 25 évi munkásságunk eredményeit, ha csak vázlatosan is, szélesebb körű közönségnek is bemutatthassuk.

A múlt évi közgyűléstől nyert meghatalmazás alapján az igazgató választmány az országos kiállításon a következő kiállítványokat mutatta be:

a) Teljes sorozatát azoknak a kőzeteknek, a melyeket földtani gyűjteményünk őrségéde, Dr. Herbich Ferencz, a keleti határhegységen gyűjtött azoknak a földtani felvételeknek az alkalmából, a melyeket a magyar birodalom földtani térképe összeállítása czéljára felsőbb megbízásból eszközölt.

b) Egy igen szép sorozatot csiszolt kőzetek mutatványaiából, a melyek ipari czelokra felhasználható kitöréses tömör kőzeteinknek, márványainknak, kovag- és üledék-kőzeteinknek legszebbjeiből voltak kiválasztva.

c) A muzeumunkban levő nagy meteor-követ.

d) Egyletünk összes kiadványait, a melyek alakulása óta 1885-ig megjelentek.

e) Egy mutatvány-gyűjteményt kitömött állatokból, csontvázakból és szeszenben tartott készítményekből, állattani gyűjteményünkől kiszemelve.

Ezek az eddig elsorolt kiállitmányok a közoktatásügyi csarnokban, igen előnyös helyen, két nagy szekrényben és egy állványon voltak elhelyezve.

f) A művelődéstörténelmi pótkiállításra fel volt küldve egy szép sorozat tárgy régiségtárunkból, a melyeket a gyűjtemény őre, dr. Czobor Bélával, a pótkiállítás rendezőjével együtt szemelt ki.

A kiállítás eredménye egyletünkre nézve minden tekintetben kielégítő. A kiállítást látogató közönség nagy érdeklélssel szemlélte a kiállitmányokat, és nekem magamnak volt szerencsém számos külföldi kitűnőségnek is bemutatni gyűjteményünket. De kivált ki kell emelnem azt a jelenetet, a mikor koronás királyunk ő felsége szerencsétlenné kiállitmányunkat látogatásával. Legyen szabad ezt elbeszelnem:

Ő Felsége közeledvén kiállitmányunkhoz, egy pillantást vetett az „Erdélyi Muzeum-Egylet” feliratára, hozzám fordult e szókkal: „ez Kolozsvárt van ugy-e?” Igenlő feleletem után a lehető legrövidebben bártorkodtam elsorolni a kiállított tárgyak mivoltát, mi közben Ő Felsége egészen oda lépven a szekrényekhez rövid ideig, de nagy figyelemmel jártatta végig szeméit rajtuk és aztán legmagasabb megelégedésének e szókkal kegyeskedett kifejezést adni: „ez nagyon szép.”

A jury is elismerte törekvésünket, egyletünknek odaitélvén az első rangú kitüntetést, a diszoklevelet.

A kiállított tárgyak elrendezésére, bemutatására és hazaszállítására az igazgató válaszmány a titkárt, dr. Herbich Ferencz és Klir János őrségédeket küldte ki, a kiállított tárgyak ismét haza is kerültek.

A kiállításra tett összes költség, az útiköltségeket is bele számítva, nem haladta meg az 1000 frtot, a mely összegből 550 frt a szekrények árára esik, és e szekrényeket haza is hozatta a válaszmány.

A második nevezetes mozzanata a múlt év történelmének az, hogy felejthetetlen alapítónk gróf Mikó Imre emlékmellszobra elkészült. A szobor kitűnően sikerült és dicséri a Schlick féle öntődét, a melyben készült. Sajnos, a kitűnő művész, a ki oly önzetlen készséggel vállalkozott volt a minta megkészítésére, ifj. br. Vay Miklós, nem érthette sikerült műve örömet. Utolsó műve ez, és noha e körülmény emeli magának az emlékek művészi becsét, még sem enyhítheti a sajnó fájdalmát, a melylyel a lángelmű hazafi és művész korai és véletlenül bekövetkezett elhunyt elárasztja az érző keblet. Az igazgató választmány a gyász hír vétele után rögtön meleg hangu nyilatkozatban fejezte ki részvétét az ősz családfőhöz intézett levelében, a mely éppen oly meleg viszhangra is talált.

A szobor talpazatának rajza is készen van. Gróf Hedervári-Khuen Arthur készítette a néhai b. Vay Miklós vázлата után. Most abban jár az igazgató választmány, hogy kiszemelje és beszerezze a kőanyagot, természetesen hazai kőzetet, és a lehető legrövidebb idő alatt fogasson hozzá az emlék felállítatásához.

Képviselő útján részt vett az egylet a budapesti régészeti kongressuson és az Aradon ünnepelt Fábíán ünnepélyen.

Az ügykezelés terén a lefolyt 1885 évben semmi nevezetes és feltűnő esemény sem adta elé magát.

A pénzkezelés a múlt évben megállapított költségvetés keretén belül mozgott. Az a mód, a mely szerint a választmány eljár az előirányzat összeállításában és kiadások utalványozásában, mindig biztosít arról, hogy a tényleges végeredmény egy kis többletet a bevételben, egy kis megtakarítást a kiadásban fog felmutatni, és ez a múlt évben is úgy volt. A bevételekben 378 frt 61 kr többlet, a kiadásokban 1634 frt 62 kr megtakarítást mutat ki a zárszámadás a költségvetés előirányzatához képest; a körülményeknek köszönhetjük, hogy az idei számlára akkora pénztármaradékot hozhattunk át, hogy előre láthatólag fedezhetni fogjuk az emlékszóbor felállítatásának tetemes költségeit, a nélkül, hogy akár a szükséges költségeket megszorítsuk, akár a tőkéhez kellene nyulnunk.

Tőkénkben a lefolyt évben oly változás nem történt, a mely a főállományt megmánsította volna.

A rendes ügykezelés folyamában 12 ülést tartott a választmány, a melyek jegyzőkönyvei a t. közgyűlés asztalán vannak és 153 határozatot foglalnak magukban; a beadványok száma 120-ra megy.

A szakosztályok szokott élénkséggel működtek és közzé tették e működés eredményét a magok kiadványaiban. Az egylet támogatásával jelent meg a magyar kir. földtani intézet kiadványaiban dr. Herbieh Ferencz nagybecsű műve az erdélyi mészköszirtek őslényi faunájáról magyar és német nyelven, a mely reánk nézve kiválóan azért fontos, mivel a benne leirt fajok, a mi muzeumunk föld- és őslénytani gyűjteményében vannak.

A gyűjteményekről az örök fogják eléterjeszteni részletes jelentéseiket.

És most, tisztelt közgyűlés, még csak egy szomorú kötelessége van az igazgató választmánynak. Eltemetni és elsiratni azokat a jeleseket, a kiket a gondviselés végire mehetetlen végzése elszólitott tagjaink sorából oda, a honnan visszatérés nincs. Igazgató tagjaink közül a lefolyt évben négyet veszítettünk el, báró Apor Károlyt, báró Wesselényi Ferenczet, báró Kemény Domokost és báró Bánffy Albertet, kezdettől fogva erős oszlopaik egyletünknek, ez egy év ragadta el, a mely egyletünk évkönyveiben már ezért is emlékezetes lesz. Alapító tagjaink közül Demjén László, br. Wesselényi István és legujabban Szacsvay Zsigmond váltak meg e földi létől. Részvényes tagjaink közül dr. Ladányi Gedeont veszítettük el, a ki nem csak egyletünk, de az összes hazai tudománynak kiváló dísze volt, a kinek elhunyt országos veszteség. Csekély szám, ha számláljuk, de ha meggondoljuk, hogy e kevesen abból az évről-évre kevesbedő csoportból hullott ki, a mely egyletünk alapítója és fentartó törzskara, lehetetlen, hogy fájó aggodalom ne fogja el szívünket, a mikor oda illesztjük a gyászkeresztet neveik eleibe; mert az ők helye üresen marad, és mind közelebbre jut hozzánk az a fenyegető kérdés: mi lesz majd, ha mind elfognak azok, a kiket nem csak áldozatkészségök, hanem buzgó érdeklődésök is állandóan kapcsol az egyletünkhez? Elfogunk, és lesz-e, a ki utánunk avval a fentartó szeretettel fog csüggni intézetünkön, a mely önálló életben fentartani, egyéni küldetésében tovább fejleszteni kívánja? Most, e pillanatban, mondjunk áldást az elhunytak emlékére, és áldozunk sirjukon egy könyvet, fájdalunk és gyászunk csendes bizonyágát.

Finály.

2. Jelentés a régiség- és éremtárról.

Tisztelt Közgyűlés!

Régiség- és éremtárunk a lefolyt 1885. évben egy egész sorozatával a tárgyaknak szerepelt az országos kiállításal kapcsolatban rendezett mivelődéstörténelmi pótkiállításon. A rendezéssel megbízott dr. Czobor Béla személyesen járt itt, darabról-darabra maga szemelte ki a felküldendő tárgyakat és az igazgató választmány annál szívesebben engedte meg a felküldést, mivel a becsomagolás csekély költségén kívül más költségbe nem került.

Ezt azonban csak jelezni kívántam.

Gyűjteményünk állapotáról csak annyit mondhatok, hogy rendben van; gyarapodása szám szerint csekély, értékben és érdekességben azonban igazán tetemes volt. Kezdem az új szerzemények elszámolásán.

Januáriusban gróf Eszterházy János ur három darab vas régiséget, szab. kir. Kolozsvár városa egy kis vas ágyut ajándékoztak és Russa Victor ur a derzsidai határról hozott egy csomó őskori cserepet és csontot. Ugyane hónapban alkalom nyílt két ezüst torques meg-

szerzésére, a melyet M.-Sároson leltek. Ezek a római kori barbar ezüst ékszerék a legérdekesebb ősnépismei és mivelődéstörténelmi emlékek közé tartoznak, és mi e két darabot 70 frtnyi aránylag jutányos áron vásároltuk meg.

És a mint hogy a szerencsés események is csoportosan szoktak megjelenni, mindjárt a következő Februárius hóban egy második ezüst lelethez jutottunk, a mely Szász-Csórban fordult elő. Négy darab nagy ezüst fibula, a mely közül kettő egészen ép, és egy láncz vagy öv felváltva négyszögü lemezekből és kerek lánczszemekből alkotva. Ezt a leletet sikerült 100 frton megvenni.

Márcziusban egy pár serpentin díszedényt és egy sajátságos szerkezetü löfegyvert vettünk együtt 32 frton.

Juniusban kaptunk egy pár arany fulbevalót, hasonlóképpen római kori barbar művet, a melyet a munkások az apahidai porondveremben leltek, megvettük arany értéke szerint 55 frton.

Septemberben hozott dr. Primics György Ungurfalváról egy felette értékes bronz leletet, számos csákányból és ékszerből áll, a mely között egy néhány igen ritka idom van. E szép lelet megszerzése 100 frtba került.

Octoberben ismét egy ezüst övet küldtek be Kosztesd-ről, az egész (mert utólagosan még egy töredéket küldtek) 55 frtba került; ugyane hónapban itt helyt vásároltunk egy igen szép kis házi oltárt feszülettel 50 frton.

Deczemberben hozattunk hat darab cserépszobrocskát, a tanagrai szobrocskák utánzataiból.

Ime, t. közgyűlés, alig valami adomány, mind csak vásárlás. Ez különben igen természetes. Ma már oly régiség, a melynek akár anyaga, akár műbecse olyan, hogy muzeumba lehet helyezni, értéktárgy, a melynek ingyen átengedését senkitől se lehet méltányosan kívánni.

Mindazonáltal meg lehetünk elégedve gyűjteményünk gyarapodásával. Nekünk ugy is azt az irányt kell megtartanunk, hogy gyűjteményünk inkább a tárgyak minőségével, mint sokaságával vonja magára a közfigyelmet. Ez irányban haladtunk eddig, ebben haladva mind inkább fogjuk kinyerni azt a közelismerést, a mely már eddig is kísérte tevékenységünket ezen a téren.

A letelt évben a vallás- és közoktatásügyi miniszter ur intézkedni kezdett az iránt, hogy Mátyás király szülő házát az óvárban alakíttassa át régészeti muzeummá. A kérdéses épület szakértők egyhangu véleménye szerint roskatag, átalakítása ezért alig lehetséges, de mindenesetre oly költséges volna, hogy egészen új és czélszerű épület emelése alig kerülne többbe. Határozatot még nem tudunk; de annyi bizonyos, hogy gyűjteményünk áthelyezése egy tágasabb, világosabb és szárazabb helyiségbe hová-tovább mind sürgetőbbé válik.

Kolozsvárt, április 14-én 1886.

Finály.

Fennebbiekkel kapcsolatosan a régiség-, érem- és irattárt ellenőrző bizottság következő jelentést tette:

Tisztelt Közgyűlés!

Alólirottak 52—1885 közgyűlési j. k. sz. a kiküldetvén arra, hogy az Erdélyi Múzeum-Egylet régiség- és éremgyűjteményeit, viszont a titkári kézélés alatt álló irattárt megvizsgáljuk, melyek mindenike dr. Finály Henrik egyet. ny. r. tanár ur vezetése és felügyelete alatt áll: nyert megbízatásunk értelmében f. hó 13-án a nevezett gyűjteményeket és irattárt megvizsgálván, a következőkben tesszük meg jelentésünket:

1. Az érem- és régiségtár mellett levő titkári irodában rendszeren bekötte találtuk az egylet jegyzőkönyveit 1860-tól, a legutóbbi évét leszámítva; viszont az irattárról évről-évre pontosan vezetett irományjegyzéket és ehhez betűsoros tárgymutatót; ugyancsak a rendszeren vezetett posta- és utalványkönyvet s az ehhez tartozó vevénykönyvet. Emez utalványkönyvről megjegyezzük, hogy ebben időrendben naplószerűleg és tárgyszerint rovatonként bejegyezve találtuk mindamaz utalványokat, melyek a múzeum-egylet pénztárához utaltattak, még pedig az 1885-dik évről pontosan lezárva.

2. A régiség- és éremtárra vonatkozva a szakleltárt teljesen elkészítve találtuk 3 példányban, a következő rovatok szerint: Alapkönyv. Jegyzőkönyv. A tárgy leírása. Becsérték. Lelhely. Szekrényszám. Darab. Ennek alapján szemlét tartván a régiségtáron, mindent a legnagyobb rendben találtunk, kivéve azt, hogy a kiállításra felküldött tárgyak csak nem rég érkezvén meg, még kicsomagolva s illető helyökre visszatéve nincsenek. Ugyancsak megkészítve találtuk az éremtár szakleltárát is, hivatkozási rovatokkal ama szakművekre, melyek az illető pénzek definitióját tartalmazzák és viszont az éremtáron is szemlét tartva, mindent a legszebb rendben leltünk.

Végül még csak azt jegyezzük meg, hogy az egylet Wertheim-szekrénye is a titkári irodában van elhelyezve.

Mely jelentésünk megtétele mellett, mély tisztelettel vagyunk a Tekintetes közgyűlésnek és a méltóságos Elnök urnak

alázatos szolgálói

Kolozsvárt, 1886 ápr. 13-án.

Dorgó Albert.

Dr. Ferenczi Zoltán.

3. Jelentés a könyvtárról.

Tisztelt Közgyűlés!

Intézetünk könyvtára a mult 1885-dik évben, tudományos intézetek, társulatok és egyesek adományából 182, az évi rendes 3000 frtnyi könyvtári általányból 344 kötetel, csere útján pedig a budapesti egyetem többszörös példányaiból szerzett 4 darab régi hungaricummal gyarapodott. A többszörös példányok közzé került 32 kötet leszámításával a mult évi gyarapodás 498 kötetet tett, melylyel könyvtárunk létszáma a mult év végén 43,310 kötetre emelkedett.

Az egyetemi könyvtárral közös olvasó termünk, ünnep- és vásárnapokat kivéve, naponként 5 órán, a nyári szünetben pedig hetenként két napon egy-egy óráig állott nyitva. Az olvasók száma, mely naponként általában 40—45 körül állott, nem mutat ugyan emelkedést: de annál örvedetesebb jelenség, hogy könyvtárunk használatát ugy a tanári kar tagjai, mint más szakférfiak közül mind többen-többen veszik igénybe, azon egyetemi hallgatók száma pedig, kik könyvtárunkból leczkekönyveik letétele mellett házi használatra vittek ki könyveket, 292-re emelkedett s így a könyvtár használata és forgalma a mult évben is növekedőben volt.

Az évi gyarapodás a teljesen kész betürendes alapezisztárba be van igtatva, a szakcizimtarak készítése pedig annyira haladt, hogy a 4 főosztály közül kettőnek, t. i. a jog- s államtudományi s az orvostudományi osztályok szakcizimtarai, az egyetemi könyvtár ugyanezen osztályainak külön szakcizimtaraival együtt teljesen elkészültek és bekötve a közönség rendelkezésére állanak, a harmadik, bölcsészeti, nyelvészeti és történelmi főosztály szakcizimtarára pedig, mely könyvtárunkban a legterjedelmesebb lesz, nagyobb részben kész. Ezen, valamint a természettudományi s mathematicai főosztály szakcizimtarára még ez év végéig el lesz készítve és így ezen rég sürgetett munkálat teljesen be lesz fejezve.

Kézirattárunk a mult évben nem gyarapodott. Ennek rendezése és cizimtarozása is meg van kezdve; s mihelyt a szakcizimtarak sok időt és fáradságot kívánó munkája be lesz végezve, főgondomat erre a munkára s legelsőbben is hazánk történelmére nagy becsü eredeti oklevélgyűjtéményünk lajstromozására fogom fordítani. E munkában Zilahy Kiss Béla, a mult évben az egyetemi könyvtárhoz kinevezett könyvtártiszt, mint gyakorlott szakember segédkezésére biztosan számíthatok.

Könyvtárunk helyisége a közelebbi évek gyarapodásaival annyira megtelt, hogy az új helyiségről való gondoskodás most már halaszthatatlanná vált. A hely szűkén azonban könnyen lehet segíteni a könyvtári nagy terem mellett levő tágas és világos folyosó fölhasználásával, mely szekrényekkel felszerelve még mintegy 15—20 évi gyarapodás elhelyezésére elégséges és alkalmas helyet fog szolgáltatni.

Szabó Károly.

Ezután felolvastatott a könyvtár ellenőrzésére kiküldött bizottság jelentése, mely így hangzik:

Tekintetes Muzem-Egyleti Közgyűlés!

Az egylet könyvtárának megvizsgálására a mult évi tekintetes közgyűlés által kiküldve, a vizsgálatot a tisztelettel alólirt bizottság f. hó 13-án teljesítette, a midőn az alkalmazott szuró próbák utján meggyőződött a könyvtár állagának meglétéről, de arról is, hogy a rendelkezésre álló belső helyiségek és állványok könyvek további elhelyezésére nem elégségesek.

A könyvtárnok urnak az ebbeli hiány megszüntetésére vonatkozó javaslatával, hogy a jelenleg másodpéldányok, hírlapok elhelyezésére szolgáló, egyébként teljesen elzárt folyosó használtassék jövőre rendes könyvtárhelyiségül és hogy vagy hat új könyvállvány készítettessék, teljesen egyetért alólirt bizottság, mert az említett zárt folyosó, azon helyiségektől, melyekben a könyvtár elhelyezve van, tulajdonkép csak annyiban különbözik, hogy e folyosónak az egyetemi udvarra néző fala az udvaron levő fák miatt árnyékosabb, a nélkül, hogy a folyosórész nedves lenne, de egyelőre nincs is szükség arra, hogy ez a fal vétessék igénybe, mert az új állványok elhelyezésére a zárt folyosót a nagy teremtől elválasztó fal használható föl.

Örvendve győződött meg a bizottság arról is, hogy a szakkatálogosból a jogi, orvosi rész egészen, a bölcelet-történelmi pedig jelentékeny részben elkészült s az év folytán az egész munka befejezése várható.

Midőn ez eredményről alólirt bizottság tisztelettel jelentést tesz, nem mulaszthatja el, hogy a tekintetes közgyűlés figyelmét a szakkatálogos kinyomatásának szükségességére ne irányozza.

A tekintetes választmány feladata lehet ugyancsak a kinyomtatás közelebbi módozatairól gondoskodni, mindazáltal alólirt bizottság szükségesnek lát annyit javasolni, hogy a kinyomtatás a szakbeosztás szerint történjék, egyuttal azonban a szakczimjegyzék betürendes névmutatóval láttassék el.

A tekintetes közgyűlésnek tisztelettel

alázatos szolgálói

Dr. Farkas Lajos.

Dr. Concha Győző.

Dr. Szász Béla.

* * *

A szakosztály közelebbi értesítőnk kelte óta következő szaküléseket tartotta:

Április 17-dikén, dr. Szamosi János alelnök vezetése alatt dr. Farkas Lajos egyleti tag olvasá fel „A család és családi hatalom jogi jelentősége a rómaiaknál“ czimű értekezését.

A dr. Felméri Lajos elnöklete alatt május 8-dikán tartott ülésen Kővári László egyleti tag olvasá fel „A magyar történetírás jelenkori feladata“ czimű dolgozatát.

Mindkét művet, valamint dr. Csernátoni Gyula egyl. tagnak a január hóban tartott zárúlésen felolvasott értekezését „A Refrainről“ a jelen füzetben veszik t. olvasóink.

Kolozsvárt, 1886 jun. 10.

A titkár.